

ΗΛΙΑΣ
ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ:

«ΘΕΟΓΟΝΙΑ»: Η αρχαιότερη
«Ιστορία» της ανθρωπότητας;

GEOFFREY CLIVE

Ό Νίτσε σήμερα

ΦΟΙΒΟΣ ΔΕΛΦΗΣ

Ό Νεοανθρωπισμός

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Κοινωνική οικολογία: Προσπάθεια για μιὰ σύνθεση

ΜΕΤΕΩΡΟΣ

Η αλήθεια και τὸ πνεῦμα στὴν ἱστορία

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Ό δοκιμιογράφος Γ. Σεφέρης

ΔΑΝΑΗ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ

Άνθρωποκεντρικὸ τὸ μήνυμα τῆς ἐλληνικότητος

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

Ίστορία καὶ Παράδοση

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΤΑΓΑΡΗΣ

Η ἄλλη ὄψη τοῦ Σολωμοῦ

ΣΤΡΑΤΟΣ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗΣ

Η λυτρωτικὴ λειτουργία τῆς μοναξιάς

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, Ἀθήνα (105 58)
Τηλ. 3223957 ἢ 9823655

Τὰ γραφεῖα τοῦ Περιοδικοῦ λειτουργοῦν
πρωινὲς ὥρες, 9.30-13.30, καθημερινά.

Ἐκδότης — Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ
Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο.

Ὑπεύθυνοι Τυπογραφείου
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΗΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, Ἀθήνα

Τιμὴ τεύχ. δρχ. 120 - Ἐτήσια συνδρομὴ
δρχ. 1.500 - Ὁργανισμῶν δρχ. 3.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἄρθρων
τοῦ ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀναφέ-
ρεται ρητὰ ἡ πηγὴ τους

Ὅλες οἱ συνεργασίες καὶ τὰ ταχυδρο-
μικὰ ἢ τραπεζικὰ ἐμβάσματα στὴ διεύ-
θυνση: Δημ. Λάμπρου, Μουσῶν 51,
Παλαιὸ Φάληρο, Ἀθήνα (175 62)

ΤΟΜΟΣ Γ' • 25 • ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1984

Τὸ Πνεῦμα, τὰ Πρόσωπα κι ἡ Ὁμάδα

Αὐτοὶ ποὺ ζοῦν καὶ κινοῦνται
στὸ χῶρο τῆς Διανοήσεως τῆς
σύγχρονης Ἑλλάδας βρίσκονται
ἀντιμέτωποι μιᾶς καταστάσεως
«διπλῆς ὀψεως». Ἀφ' ἑνὸς μιὰ
σειρὰ συμπτωμάτων, ποὺ ἔχουν
μεταδοθῇ σὰν ἓνα εἶδος ἐπιδημίας
στὴν πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων
τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Τέχνης,
παρέχουν τὴν εἰκόνα ἐνὸς ἀπέραν-
του πεδίου ἀναμετρήσεως παθῶν,
ματαιοδοξιῶν, κλικῶν, καστῶν,
συμφερόντων καὶ ἐπιρροῶν, μὲ μέ-
σα σχεδὸν ποτὲ θεμιτά, σὲ σημεῖο
ποὺ ἄνθρωποι σεβόμενοι τοὺς ἑαυ-
τοὺς καὶ τὴ σοβαρότητά τους
νὰ αἰσθάνωνται ξένοι ἐντελῶς
πρὸς τὸ νοσηρὸ αὐτὸ «σῶμα» καὶ
νὰ ἀπέχουν τῶν κοινῶν ἐκδηλώ-
σεων μιᾶς τέτοιας «πνευματικῆς
ζωῆς». Καί, ἐξ ἄλλου, μέσα στὸ
πνιγερὸ αὐτὸ κλίμα μονάδες, ὅχι
λίγες, κατορθώνουν ὅχι μόνο νὰ
ἱεουργοῦν ὄντως δημιουργικὰ μέ-
σα στὸν ἐμποροποιημένο κι ἐκπορ-
νευμένον αὐτὸ Ναὸ τῆς Τέχνης καὶ
τῆς Σκέψεως, ἀλλὰ καὶ νὰ παρέ-
χουν δείγματα ὑψηλοῦ ἔργου,
πράγματι πρωτοποριακὰ, ἐλεύθε-
ρα, ποιοτικὰ καὶ οὐσιαστικά. Στὰ
μάτια ἐνὸς παρατηρητῆ τοῦ σημερι-
νοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μπορεῖ
νὰ μὴν παρουσιάζωνται πολλὲς
λάμπεις Ἡθους ἢ ἱκανοποιητικὰ
μοντέλα ρευμάτων ἢ ροπῶν, ὅμως
προσφέρονται πολλὲς καὶ καθόλου
συνηθισμένες ἀτομικὲς περιπτώ-
σεις καὶ μεμονωμένες φύσεις γνή-
σια πνευματικῆς, καθὼς καὶ
προϊόντα πολιτισμοῦ σίγουρα λαμ-
πρά. Στὸν τόπον αὐτὸ μπορεῖ νὰ

μὴν ὑπάρχει «περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα» δημιουργική, ἀλλὰ ὑπάρχει —ἀντινομικὰ— προσωπικὴ δημιουργία, ὑπάρχει *Τέχνη*, ἴσως σὲ βαθμὸ ἀναλογικὰ ἀνώτερο ἀπ' ὅπουδήποτε ἄλλου.

Ἔχει πρωταρχικὴ σημασία τὸ ἄν ἡ κακοδαιμονία τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς ὀφείλεται σ' ἐξωπνευματικὲς δράσεις καὶ κακοποιεῖς ἐπὶ ἥρεις. Προέχει, αὐτὸ ποὺ λέγεται γενικὰ Πνεῦμα, σὰν σύνολο, νὰ εἶναι φορέας αὐτοδύναμης, αὐτοτελοῦς κι αὐτάρκους λειτουργικότητος κι εὐθύνης. Πνευματικὴ ἡγεσία ποὺ εἶναι περιπεπλεγμένη στοὺς δαιδαλοὺς τῆς Ἐπιβολῆς, τοῦ Δόγματος καὶ τῶν διαφορῶν ὁμαδοποιήσεων τῆς Ἐξουσίας ἢ τοῦ Παραγοντισμοῦ, χάνει αὐτόματα τὴν μοναδικὴ προϋποθέσει τοῦ Πνεύματος, τὴν ἐλευθερίαν. Βεβαιότατα ἡ κακὴ ὄψη τῆς σημερινῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδος ὀφείλεται στὸν ἐμβολιασμό της μὲ τὸ μικρόβιο τῆς Δυνάμεως. Καὶ βεβαιότατα οἱ λαμπρὲς μεμονωμένες ἐκφάνσεις Σκέψεως, Ὁμορφιάς καὶ Δημιουργίας —ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ πλουτοφόρου πνευματικῆς φλέβας στοὺς Ἕλληνες— ὀφείλονται στὴν δύναμη ἀντιστάσεως, στὴν ἀντίδραση ὠρισμένων ὀργανισμῶν ἔναντι τοῦ πνευματοφάγου αὐτοῦ μικροβίου.

Ἡ δημιουργία, ναί, εἶναι ὑπόθεσι τοῦ ἀτόμου, τοῦ Προσώπου. Εἶναι καρπὸς τῆς ὑπάρξεως, τοῦ ἐσωτερικοῦ της λόγου. Ἀλλὰ κοντὰ στὴν ὑπαρξὴ, κοντὰ στὴν ἀτομικὴ συνειδήσι ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη τῆς ὁμαδικῆς συνειδήσεως παντοῦ

καὶ πάντοτε. Δὲν μπορούμε νὰ τὴν μηδενίσουμε αὐτὴν, νὰ ἀδιαφορήσουμε γι' αὐτὴν, νὰ τὴ θεωρήσουμε ὑπόθεσι περιττὴ ἢ ἀνύπαρκτη γιὰ τὸ Πνεῦμα, παραχωρώντας τὴν αὐτούσια σὰν βορὰ τῆς ἐξουσιαστικῆς παράνοιας. Τὸ χρέος τῆς Διανοήσεως νὰ πλάθῃ καὶ νὰ διαμορφώσῃ ἡ ἴδια, μὲ αὐτοτελὴ δράσι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς ἐξωπνευματικὲς πηγὲς δυνάμεως, τὴν συνειδήσι τῆς ὁμάδας εἶναι αὐτονόητο. Καὶ δὲν μπορεῖ ἡ Διανόησι ἑνὸς τόπου νὰ πράξῃ τίποτε τὸ ἀξιόλογο σὲ μιὰ προσπάθεια γενικῆς ἀνατάσεως καὶ ἀνόδου, ἂν ἡ ἴδια, ἡ δικιά της «κοινότητα», ὁ ἴδιος ὁ κόσμος τοῦ Πνεύματος ὡς σύνολο ὄχι μόνον δὲν ἀποτελῇ πρότυπο λειτουργίας ὁμαδικῆς, ἀλλὰ κατάντησε ἐστία γενικώτερης μολύνσεως καὶ ὑπόδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν. Ἡ ἀνάγκη ἐξυγιάνσεως τοῦ κατεστημένου πνευματικοῦ Ἡθους μας εἶναι ἐπιτακτικὴ.

Ὁ «Δαυλὸς» —γιορτάζει μὲ τὸ τεῦχος αὐτὸ τὴν εἴσοδό του στὸν τρίτο χρόνο τῆς ζωῆς του— ζῇ καὶ ὑφίσταται τὴν ἀποπνικτικὴ αὐτὴ «περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα». Δὲν θέλει νὰ πῇ, μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ, μεγάλα λόγια ἀλλὰ τοῦτο μόνον: Πρόθεσι καὶ πρακτικὴ τοῦ ἀμετακίνητου πάντοτε παραμένει, ἀνεξάρτητα τοῦ τί πετυχαίνει μέσα σὲ μιὰ τέτοια κατάστασι, νὰ ἀναζητῇ τὴν ὑπάρχουσα προσωπικὴ ἀξιοτήτα καὶ ν' ἀγωνίζεται γιὰ τὴ γέννησι καὶ τὸ θρίαμβο τῆς ἀνύπαρκτης σήμερα ὁμαδικῆς ἀξιοτήτας.

Δ.Ι.Λ.

ΗΛΙΑΣ Α. ΤΣΑΤΣΟΜΟΙΡΟΣ

ΘΕΟΓΟΝΙΑ: Ἡ ἀρχαιότερη «ἱστορία» τῆς ἀνθρωπότητας;

Ἔχει συντεθῆ πρὸ τῆς καταποντίσεως τῆς Ἀτλαντίδας

[Ὁ κ. Η. Α. Τσατσόμοιρος εἶναι πρωτοποριακὸς καὶ πρωτότυπος μελετητὴς τοῦ προκλασσικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πανάρχαιας ἑλληνικῆς προϊστορίας ἢ ἱστορίας. Ἡ μέθοδός του στηρίζεται κυρίως στὴν δική του ἑρμηνεία τῶν ἀρχαιοτάτων ἐννοιῶν πολυσήμαντων ἢ δυσνόητων λέξεων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ποὺ ἐπεβίωσαν στὴ γραπτὴ παράδοση, ὅπως καὶ στὴν ἀναζήτηση ἱστορικῶν στοιχείων καὶ καταστάσεων μέσα στὶς παραδόσεις τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, τὶς πρὶν ἀπὸ τὸν «ἐμπλουτισμό» ἢ τὴ διαστρέβλωσή της ἀπὸ τοὺς Τραγικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους νεώτερους καὶ νεώτατους ἑρμηνευτὲς της. Συνεπῶς τὸ κύριο ἐνδιαφέρον τοῦ κ. Η. Α. Τσ. στὰ δύο σχετικὰ βιβλία, ποὺ ἕως τώρα ἔχει ἐκδώσει, στρέφεται στὴν προκλασσικὴ γραπτὴ παράδοση, καὶ δὴ στὸν Ὅμηρο καὶ στὰ ἀποδιδόμενα στὸν Ἡσίοδο κείμενα.

Ἡ ἀνακοίνωση ποὺ ἀκολουθεῖ εἶναι ἐντελῶς ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἐπιδράσεις ἐκ τῶν ἀπόψεων τῶν νεώτερων μελετητῶν καὶ στηρίζεται ἀποκλειστικὰ στὸ ἴδιο τὸ ἀρχαῖο κείμενο. Ἐτσι δὲν φέρει τὴ σφραγίδα τοῦ σχολαστικισμοῦ ἢ ἐπιστημονισμοῦ, τῆς πληγῆς αὐτῆς τῆς σύγχρονης Ἐπιστήμης, ποὺ συνήθως ξεπέφτει στὴν συρραφὴ ἀπόψεων ἄλλων γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ τίποτα τῆς πληθώρας τῶν ἀνεπιστημονικῶν ἐκείνων *books made of books*, ὅπως χαρακτηρικτὰ τὰ ὀνομάζουν οἱ πρὶν ῥωμαεῖοι κριτικοὶ τῶν προϊόντων αὐτῶν τῆς σχολαστικῆς πολυμάθειας καὶ ἀλογίας. Καὶ δὲν ἔχει καμμιά σημασία ἂν ὁ κ. Η. Α. Τσ. δὲν εἶναι «εἰδικός» στὸ θέμα ποὺ ἐπελήφθη. Ἄς μὴ ξεχνᾶμε, ὅτι τὶς μεγαλύτερες ἐπιτευξεις στὸν τομέα τῆς ἔρευνας τῶν πανάρχαιων πολιτισμῶν τὶς ὀφείλουμε σὲ μὴ εἰδικούς. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι ἓνας γερμανὸς ἐπιχειρηματίας, ὁ Ἑρρίκος Σλῆμαν ἀνακάλυψε τὸν μυκηναϊκὸ καὶ τὸν τρωϊκὸ πολιτισμὸ κι ἓνας ἀγγλὸς ἀρχιτέκτονας, ὁ πρόωρα ἀπολεσθεὶς Μιχαήλ Βέντρης, διάβασε τὴν γραμμικὴ γραφὴ Β, ἐνῶ χιλιάδες εἰδικοὶ ὄχι μόνον ἦταν δέσμιοι κατεστημένων ἐπιστημονικῶν ἀπόψεων ἀλλὰ καὶ ἀπέκλειαν παντελῶς τὴν ἐπιβεβαίωση ἢ εἰρωνεύονταν ἀνόητα τὶς ὀρθές, ὅπως ἀπεδείχθη, ἀπόψεις τῶν «ἐρασιτεχνῶν» ἐρευνητῶν.

Ἡ ἀναγωγὴ τοῦ χρόνου συνθέσεως τῆς *Θεογονίας* στὴν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Δευκαλίωνα καὶ τῆς καταποντίσεως τῆς Ἀτλαντίδας ἐποχὴ ἀποτελεῖ τὴ θετικὴ προώθηση τῆς μέχρι τώρα γενικῆς ἀρνητικῆς ἐπιστημονικῆς διαπιστώσεως ὅτι αὐτὸ τὸ ἀποδιδόμενο στὸν Ἡσίοδο κείμενο δὲν εἶναι, σίγουρα, ἔργο τοῦ ποιητῆ τῶν *Ἔργων καὶ Ἡμερῶν*, ἀλλὰ πολὺ παλιότερο, ἀγνωστῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐπιχειρηματολογία καὶ σύνθεση τῶν στοιχείων στὸ ἀρθρο ποὺ ἀκολουθεῖ —προϊὸν μόχθου κι ἔρευνας μιᾶς δεκαετίας— εἶναι στέρεη καὶ πειστικὴ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ στενότητα χώρου τοῦ *Δαυλοῦ* δὲν ἐπιτρέπει κάποια ἐν ἐκτάσει παρουσίαση τοῦ θέματος, ἀνάλογη πρὸς τὴν συγκλονιστικὴ πρᾶγματι διαπίστωση ὅτι μὲ τὴ *Θεογονία* ἔχουμε στὰ χέρια μας ὄχι μόνον τὸ ἀρχαιότερο

ποίημα του ανθρώπινου πολιτισμοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων, τῶν καταστάσεων καὶ τῶν ἀξιών μιᾶς «προϊστορικῆς» ἐποχῆς, ποὺ χάνεται μέσα στὸ ἀνεξερεύνητο βάθος τοῦ ἀπώτερου παρελθόντος. Μπορεῖ κάποιος εἰδικὸς νὰ διαφωνῇ σὲ ὠρισμένες λεπτομέρειες, στὴν ἐρμηνεία π.χ. τῆς α ἢ β λέξεως ἢ φράσεως, ἀλλὰ θὰ ἦταν προχειρότητα κι ἐπιπολαιότητα νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ γενικὴ δομὴ τῆς κατευθύνσεως καὶ τῶν συμπερασμάτων τῆς ἀνακοινώσεως εἶναι αὐθαίρετη ἢ ἀστήρικτη.

Δίνουμε στὴ δημοσιότητα τὴν σπουδαιότατη αὐτὴ ἐργασία μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι πρόκειται γιὰ ριζοσπαστικὴ διεύρυνση τῶν ἔως σήμερα ἰσχυουσῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴν πανάρχαια ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. —Δ.Ι.Α.].

I.

Ποιά ὑπῆρξε πραγματικὰ καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα νὰ εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ Ἡσιόδου στὴν ἀνθρωπότητα δυστυχῶς δὲν γνωρίζουμε, διότι δὲν ἔχουμε ἀκριβεῖς καὶ γενικά παραδεκτὲς εἰδήσεις γι' αὐτόν. Ἡ ἐπιστὴμὴ τῆς φιλολογίας μᾶς προσκόμισε, παρ' ὅλον ὅτι ἔστερεῖτο θετικῶν μαρτυριῶν, ἐξαιρέτες πραγματεῖες γιὰ τὴ διάσωση τῶν κειμένων (χειρόγραφα, πάπυροι) ἀλλὰ καὶ ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ἡσιόδου, ἐρευνες γιὰ τὶς παραποιήσεις, συμπληρώσεις καὶ ἄλλες πολλὰς ἐπεμβάσεις ποὺ κατὰ τὴν ἀπόδο τῶν χιλιοσίων εἶχαν ὑποστῇ τὰ ἀρχικά κείμενα κλπ.⁽¹⁾ Ἀπὸ τὴν ἐρευνα ὁμως τῆς φιλολογικῆς ἐπιστῆμης οὐδὲν προέκυψε, ποὺ νὰ μπορεῖ ν' ἀποσπᾷσιν τὴν κοινὴ συναίνεση γιὰ τὴ χρονολόγησιν τόσο τῶν κειμένων τοῦ Ἡσιόδου (μερικὰ θεωροῦνται μεταγενέστερα ἢ ἔργα ἄλλων) ὅσο καὶ γιὰ τὸν χρόνον ἀκμῆς αὐτοῦ τοῦ ἴδιου. Ὅλα, βέβαια, ὅσα κατὰ καιροὺς στήριξαν τοὺς διάφορους ἐπιστημονικοὺς ἰσχυρισμοὺς, ὅπως π.χ. ἡ ἐπίσκεψιν τοῦ ποιητῆ στὴ Χαλκίδα γιὰ νὰ λάβει μέρος σὲ ποιητικοὺς ἀγῶνες, οἱ μιμήσεις καὶ οἱ ἐπιδράσεις τοῦ ἔργου του στοὺς ἐλεγειακοὺς ποιητὰς (Σόλων, Θέογνι, Ἀρχίλοχος καὶ ἰδιαίτερα μάλιστα στὸ Σημωνίδην τὸν Ἀμοργίνο, τοῦ ὁποῦ ἑνὸς στίχου συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὸν στίχον 702 τῶν *Ἐργων καὶ Ἡμερῶν*), παρ' ὅλο ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ *terminus ante quem* τοῦ χρόνου ἀκμῆς αὐτοῦ (7ος π.Χ. αἰὼν) οὐδέποτε θεωρήθηκαν ὡς ἀναμφισβήτητα ἐπιχειρήματα.

Ἐκεῖ ὁμως ποὺ ἡ ἐπιστὴμὴ τῆς φιλολογίας κατέληξε σὲ «κοινὴ συναίνεση» εἶναι, ὅτι τὸ κείμενον τῆς *Θεογονίας* (α) εἶναι προγενέστερον τοῦ Ἡσιόδου, (β) εἶναι γραμμένον σὲ «γλῶσσα ἱερατικῆ», (γ) κανένα ἄλλο ποίημα παρόμοιόν του εἴτε προγενέστερον εἴτε μεταγενέστερον δὲν ὑπάρχει καὶ τέλος (δ) ἡ *Θεογονία* εἶναι «ἔπος» συντεθὲν ἀπὸ τὸ ἱερατεῖον τῶν Ἑλικωνιάδων Μουσῶν. Ἐξ αὐτῆς τῆς τοποθετήσεως τῶν πραγμάτων διαφαίνεται, νομίζω, ἐπαρκῶς, ὅτι, ἂν μὴ τι ἄλλο, ὁ χώρος γιὰ νέα ἐρευνα ὡς πρὸς τὴ χρονολόγησιν τῶν κειμένων τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἰδιαίτερα τῆς *Θεογονίας*, ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἐντελῶς ἀνοικτός.

Ἡ σημασία μιᾶς νέας ἀπόψεως περὶ τοῦ χρόνου συγγραφῆς τῶν κειμένων ποὺ ἀρχικὰ μοῦ φαινόταν σὰν μικρῆς ἀξίας μεταβολὴ ἐπὶ τῶν παραδεδομένων (τί τὸ σημαντικόν, ἔλεγα, ἂν προσδιορισθῇ σὰν χρόνος αὐτῶν ὁ 6ος ἢ 7ος ἢ 8ος αἰὼν;), προσέλαβε γιὰ μένα διαστάσεις σημαντικές, ὅταν ἡ ἀπλὴ μελετητικὴ μου διάθεσις ἐνισχυθῇ ἀπρόοπτα ἀπὸ τὰ σχετικὰ λεγόμενα τοῦ σπουδαίου πρῶμου ἐρευνητῆ τῆς ἀρχαιότητος (ἀρχῆς 2ου μεταχριστιανικοῦ αἰῶνος), τοῦ Μικρασιάτη Πausanias τοῦ ἐκ Μαγνησίας.

Ὁ μεγάλος αὐτὸς Ἕλληνας, ποὺ ὁ διάσημος Σκῶτος ἐθνολόγος καὶ ἑλληνιστὴς Τζαίμς Φραιζερ, καθηγητὴς τῆς φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Καίμπριτζ τοῦ Λονδίνου,

(1) Λεπτομερεῖς περὶ τούτων πραγματεῖες μπορεῖ κανεὶς κυρίως νὰ βρεῖ (α) στὴν ἐκδόσιν τῶν Ἡσιόδου *Ἀπάντων* τοῦ Ch. Sittl (κριτικὸν παράρτημα), (β) στὴν ἐργασίαν τοῦ Ν. Λιβανίου «*Ἱστορία τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τοῦ Ἡσιόδου*» καὶ (γ) στὸ *Hesiodi Carmina* (ἐκδόσις 1902) τοῦ Aloisius Rzach.

νου, θεώρησε ὅτι «τὸ διασωθὲν ἔργο του⁽²⁾ «Ἑλλάδος Περιήγησις» ὄχι ἀπλῶς χρήσιμο εἶναι ἀλλὰ καὶ πολυτιμώτατο ἀπόχρημα ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως», στὰ Βοιωτικά (ΙΧ,30) τοῦ ἀνωτέρω ἔργου τοῦ γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Περὶ δὲ Ἡσιόδου τε ἡλικίας καὶ Ὀμήρου πολυπραγμονήσαντι ἐς τὸ ἀκριβέστατον οὐ μοι γράφειν ἡδὺ ἦν, ἐπισταμένῳ τὸ φιλαίτιον ἄλλων τε καὶ οὐχ ἥκιστα ὅσοι κατ' ἐμὲ ἐπὶ ποιήσει τῶν ἐπῶν καθειστήκεσαν» [«Περὶ τῆς ἡλικίας (τῶν ἔργων) τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Ὀμήρου, ἂν καὶ ἀσχολήθηκα ἐξετάζοντάς τα κατὰ βάθος καὶ μὲ μεγίστη ἀκρίβεια, δὲν μοῦ εἶναι εὐχάριστο νὰ γράψω, ἐπειδὴ γνωρίζω πόσο θὰ κατηγορηθῶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ ἰδιαίτερα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς κατεστημένους, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ἔπη»].

Τὶ ὅμως μπορεῖ νὰ περιείχαν οἱ τυχὸν ἀποκαλύψεις τοῦ, ὥστε νὰ τοῦ δημιουργήσουν αὐτοὺς τοὺς τόσο μεγάλους ἀνασταλτικοὺς φόβους, ὥστε νὰ λέγει «οὐ μοι γράφειν ἡδὺ ἦν» —καὶ νὰ μὴ γράφει τίποτα; Τὶ τὸ σπουδαῖο, ἂν μαθαίναμε πότε ἐξήσαν ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Ὀμηρος ἢ σὲ ποιάς χρονικῆς περιόδου γεγονότα ἀναφέρονται; Οἱ τεκμηριωμένες διαπιστώσεις του [«πολυπραγμονήσαντι ἐς τὸ ἀκριβέστατον»] ἐβλεπε, μήπως, ὅτι ὄχι μόνο διέλυαν τὸ κατεστημένο ὅσων ἡσχολοῦντο μὲ τὰ ἔπη, ἀλλὰ ἀνέτρεπαν καὶ τὴν κατεστημένη ἀντίληψη περὶ ἱστορίας; Μᾶλλον ἔτσι εἶναι... Κι' αὐτὸ τρόμαξε τὸν ὑπόδουλο στοὺς Ῥωμαίους Πausanias. Δὲν θέλησε ὅμως καὶ ἐντελῶς νὰ σιωπήσει: μᾶς ὑποδεικνύει ἑμμεσὰ ἀλλὰ σπουδαῖα στοιχεῖα γιὰ τὸ διασωθὲν ἔργο τοῦ Ἡσιόδου: «Ἐκ τῶν Βοιωτῶν —συνεχίζει στὰ Βοιωτικά, 31,4— οἱ κατοικοῦντες περὶ τὸν Ἑλικῶνα λέγουσιν, ὅτι, κατὰ τὴς παραδόσεις, ὑπάρχει ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» τίποτα ἄλλο δὲν ἔγραψε. Καὶ μάλιστα κι' ἀπ' αὐτὸ ἀφαιροῦν τὸ προοίμιο τὸ ἀφιερωμένο στὶς Μοῦσες. Ἡ ἀρχή, λένε, τοῦ ποιήματος εἶναι τὰ ἀναφερόμενα στὶς Ἑριδες. Μοῦ ἔδειξαν ἀκόμη μιὰ μολύβδινη πλάκα κοντὰ στὴν πηγὴ Ἀγανίπη⁽³⁾, πάνω στὴν ὁποία εἶχαν διασωθεῖ τὰ «Ἔργα», ποὺ ἀπὸ χρόνια ἦταν κατεστραμμένη καὶ κακοποιημένη.

» Ἀλλὰ —συνεχίζει ὁ Pausanias— ὑπάρχει κι' ἄλλη παράδοση ἐντελῶς ξεχωριστὴ ἀπ' τὴν προηγούμενη. Ὁ Ἡσίοδος, λέει αὐτὴ ἡ παράδοση, ἔγραψε ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ἀριθμὸ ἱστορικῶν κειμένων, «ἐπῶν», κι' ἄλλα ἀφιερωμένα στὶς μητρικὲς ρίζες τῶν ἡρωϊκῶν γενεῶν, ποὺ ἀργότερα μελοποιήθηκαν καὶ τραγουδιώτανε. Αὐτὰ ἔγιναν γνωστὰ ὡς Ἑοῖαι· καὶ ἀκόμη τὴν Θεογονία, τὸ Εἰς μάντιν Μελάμποδα, τὴν Θησέως καὶ Πειριθόου κατάβασιν εἰς Ἀθῆναι, τὴς Παραινέσεις τοῦ Χείρωνος καὶ τὴν διδασκαλία τοῦ πρὸς τὸν Ἀχιλλέα καὶ τέλος τὸ Ἔργα καὶ Ἡμέραι.

» Αὐτοὶ δέ, οἱ Βοιωτοί, λένε ὅτι τὴν μαντικὴν ὁ Ἡσίοδος τὴν διδάχθηκε ἀπ' τοὺς Ἀκαρνᾶνες ἱερεῖς τῶν Ἑλικωνιάδων Μουσῶν, καὶ γιὰ τοῦτο αὐτὰ ποὺ ἔγραψε εἶναι «ἐπη μαντικά». Αὐτὰ τὰ ἔπη καὶ ἐγὼ (ὁ Pausanias) τὰ ἐδιάβασα καὶ εἶναι ἔπη στὰ ὁποῖα δίδονται ἐξηγήσεις ἐπὶ τῶν Διὸς σημείων, δηλαδὴ —ἐξηγήσεις ἐπὶ τέρασιν— ».

2.

Τὰ μόνα αὐθεντικὰ ποὺ γνωρίζουμε γιὰ τὸν Ἡσίοδο προέρχονται ἀπὸ τὸν ἴδιο. Στὸ Ἔργα καὶ Ἡμέραι [στίχ. 633-640] λέγει:

(2) Ἡ ἔρευνα «Ἑλλάδος Περιήγησις» εἶναι ἡ μόνη διασωθεῖσα ἀπὸ μιὰ σειρὰ ἐρευνῶν τοῦ Pausanias στὴ Μ. Ἀσία, Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτο, Λιβύη καὶ Ἰταλία. Τὰ ἔργα αὐτά, ἀσφαλῶς ἐξ ἴσου πολυτίμητα μὲ τὸ διασωθὲν, ἐξαφανίστηκαν διὰ χειρὸς ἀνθρώπων. Διότι καὶ τὸ Ἑλλάδος Περιήγησις σώθηκε ἐκ τύχης. Τίποτα δὲν θὰ γνωρίζαμε περὶ Pausanias, ἂν δὲν διέσωζαν μερικοὶ ἰδιοκτῆτες ἢ καὶ ἀντιγραφεῖς λίγους χειρόγραφους κώδικες τοῦ ἔργου, τοῦ 14ου, 15ου καὶ 16ου αἰῶνος. Ὁ κώδιξ τοῦ 1584 μ.Χ. εἶχε γραφῆ «ὕπὸ Μαξίμου ἐπισκόπου Κυθήρων», τὸ 1431 «ὕπὸ Μανουὴλ Φρολίτη», τοῦ 1591 «ὕπὸ Μ. Σουλιάδου», τοῦ 1485 «ὕπὸ πρεσβυτέρου Ρούσου τοῦ Κρητός», τοῦ 1497 «ὕπὸ Πέτρου Ὑψηλᾶ Αἰγινίτου».

(3) Ἡ Ἰπποκρήνη ποὺ ἔκειτο κοντὰ στὴν πηγὴ Ἀγανίπη (480 μ. περίπου), κατὰ τὸ μῦθο ἀνέβλυσε κατόπιν λακτίσματος τοῦ Πηγάσου. Στὸ κάτω τῆς πηγῆς μεγάλο ἄλσος (Βοιωτικά, 31) ὑψοῦνταν ἀγάλματα τῶν Μουσῶν. Ὅλα αὐτὰ μετακομίστηκαν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο στὸ Βυζάντιο καὶ καταστράφηκαν ἀπὸ πυρκαγιά τὸ 404 μ.Χ. Ἡ Ἀγανίπη, λέγει ὁ μῦθος, ἦταν ἀδελφὴ τῆς Ἰπποκρήνης.

- 633 Ὡς περ ἐμός τε πατήρ
καὶ σός, μέγα νήπιε Πέρση,
• πλωῖζεσκ' ἐν νηυσί, βίου
κεχρημένος ἐσθλοῦ·
• ὅς ποτε καὶ τῇ δ' ἦλθε,
πολὺν διὰ πόντον ἀνύσσας,
• Κύμην Αἰολίδα προλιπών,
ἐν νηὶ μελαίνῃ,
• οὐκ ἄφενος φεύγων οὐδὲ
πλοῦτόν τε καὶ δλβον,
• ἀλλὰ κακὴν πενήν, τὴν
Ζεὺς ἀνδρεσσὶ δίδωσι·
• νάσσατο δ' ἄγχ' Ἑλικῶνος
διζυρῇ ἐνὶ κώμῃ,
640 Ἄσκρα, χεῖμα κακῇ,
θέρει ἀργαλέῃ, οὐδέ ποτ' ἐσθλῇ.
- = Ὅπως ὁ δικός μου πατέρας καὶ ὁ δικός σου,
μεγάλε ἀνόητε Πέρση,
= ταξιδεύοντας μὲ πλοῖα μιὰ ζωὴ δλόκληρη, συ-
νεχῶς φτωχός,
= κάποτε αὐτὸς καὶ ἐδῶ ἐφθασε, ἀφοῦ διέσχισε
τὸν μεγάλο Πόντο,
= τὴν Κύμη τῆς Αἰολίδας (Μ. Ἀσία) ἐγκαταλεί-
ψας μὲ μαῦρο πλοῖο,
= ὄχι βεβαίως λόγῳ εὐμάρειας οὔτε ἐγκαταλεί-
ποντας πλοῦτο καὶ εὐτυχία,
= ἀλλὰ τὴν ἀπαίσιον φτώχεια, ποὺ ὁ Δίας δίδει
στοὺς ἀνθρώπους·
= ἐγκαταστάθηκε δὲ στὶς πλαγιὲς τοῦ Ἑλικῶνα,
σ' ἓνα πανάθλιο χωριό,
= στὴν Ἀσκρα τὴν κακοχείμωνη μὲ τὸ ἀπαίσιο
καλοκαίρι, ποὺ ποτὲ δὲν γνώρισε εὐτυχία.

Ἡ ζωὴ τοῦ Ἡσίοδου ἀπὸ τὴν Ἀσκρα, τὸ φτωχὸ καὶ ἄθλιο χωριὸ τοῦ Ἑλικῶνα, ξεκι-
νᾷ. Ὁ Ἡσίοδος δὲν ἀναφέρει οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα⁽⁴⁾ του πούθενά οὔτε τὸ ὄνομα τῆς
μητέρας του. Πολλοὶ σχολιαστὲς λαμβάνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸν στίχο 299 τοῦ «*Ἔργα καὶ*
Ἡμέραι», ὅπου, προτρέποντας τὸν «νήπιον Πέρση» νὰ ἐργαστεῖ, προσθέτει τὴν φράση
«*δῖον γένος*», συμπεραίνουν τὰ ἀκόλουθα: ἢ ὅτι ὁ πατέρας τους λεγόταν Δῖος ἢ ὅτι τὸ
«*δῖος*» σημαίνει τὴν εὐγενικὴ τους προέλευση. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Πέρσης πούθενά δὲν ξεκα-
θαρίζεται ἐντελῶς ὅτι ὑπῆρξε ἀδελφὸς τοῦ Ἡσιόδου. Στὸ στίχο 299 τὸ «*δῖον*» δὲν μπορεῖ
νὰ ἐκφράζει τὴν εὐγενικὴ καταγωγὴ τοῦ ναυτικοῦ πατέρα του, ποὺ μιὰ ζωὴ δλόκληρη τὴν
πέρασε στὴ φτώχεια.

Ὁ Ὅμηρος στὴν *Ὀδύσσεια* [γ, 172-177] μιλώντας γιὰ τὴν Κρήτη μὲ τὶς ἐνενήντα πό-
λεις λέει, ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς ἦταν κράμα γλωσσῶν τῶν κατοίκων τῆς, ποὺ ἦταν Ἀχαιοί,
Ἑτεόκριτες, Κύδωνες, Δωριεῖς «*δῖοί τε Πελασγοί*». Ἄν δεχόμεστε καὶ ἐδῶ, ὅτι τὸ
«*δῖος*» σημαίνει «ἐξ εὐγενῶν», τότε ὅλοι οἱ Πελασγοὶ ἦσαν ἀπὸ σοὶ εὐγενῶν. [Κατὰ τὸ *Λε-*
ξικόν τῶν H. Linddel & R. Scott ποὺ ἐπιμελήθηκε ὁ Μ. Κωνσταντινίδης, ἡ λέξη *δῖος*, -α, -
ον, σημαίνει ὁ καταγόμενος ἐκ τοῦ Διὸς ἢ ὁ ἀνῆκων στὸ Δία, ἀλλὰ, προστίθεται, «*οὐδὲν*
βέβαιον παράδειγμα τῆς τοιαύτης σημασίας ἀπαντᾷ πρὸ τῶν τραγικῶν»]. Νομίζω, ὅτι τόσο
ὁ Ἡσίοδος ὅσο καὶ ὁ Ὅμηρος τὴν λέξη «*δῖον*», «*δῖοι*» τὴν ἀναφέρουν γιὰ νὰ προσδιορί-
σουν μιὰ ἐποχὴ: ἐννοοῦν τὶς γενιὲς τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐξῆσαν πρὶν ἀπ' τὸν Δευκαλίωνα
καὶ φθάνουν στὴν ἐποχὴ τοῦ Δία. Αὐτὸ βέβαια θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρίζει καὶ μιὰ ξε-
χωριστὴ προέλευση. Πρακτικόντες θὰ μιλήσουμε ἐκτενέστερα γι' αὐτό.

Ἡ αἰτία τῆς ἐκλογῆς ἀπὸ τὸν ἐκ Κύμης⁽⁵⁾ τῆς Αἰολίδας πατέρα τοῦ Ἡσιόδου τοῦ χω-
ριοῦ Ἀσκρα⁽⁶⁾ τοῦ Ἑλικῶνος θὰ παραμείνει ἀγνωστὴ, ὅπως ἀγνωστο θέλησε ὁ ποιητὴς
νὰ μείνει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀγνωστὴ αὐτὴ αἰτία προέκυψε ἓνα
θεῖο δῶρο πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα: ἡ γέννηση τοῦ Ἡσιόδου στὸ θεοβᾶδιστο Ἑλικῶνα. Ἐ-
κεῖ ὅπου αἱ «*Μοῦσαι χρυσάμπυκες*» [Θεογ., στίχ. 916] εἶχαν τὸ ἄντρο τους (τὰ τεράστια
σὰν σπήλαια οἰκοδομήματα μὲ τὰ χρυσὰ προμετώπια).

(4) Ὁ «Σουῖδας», στή λ. Ἡσίοδος, γράφει: «*Κυμαῖος, νέος δὲ κοιμισθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς Δίου καὶ μη-
τρὸς Λυκιμῆδος ἐν Ἀσκρῇ τῆς Βοιωτίας. Γενεαλογεῖται δὲ εἶναι τοῦ Δίου τοῦ Ἀπέλλιδος, τοῦ*
Μελανώπου· ὃν φασὶ τινες τοῦ Ὀμήρου προπάτορος εἶναι πάππον· ὥς ἀνεψιαδοῦν εἶναι Ἡσιόδου τὸν
Ὀμηρον, ἐκότερος δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀτλαντος κατάγεσθαι».

(5) Παράλιος πόλη τῆς Μ. Ἀσίας ἀπέναντι τῆς Λέσβου, τὸ σημερινὸ Τσανταρλί.

(6) Ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ ὁ Ἡσίοδος ὀνομάστηκε καὶ Ἀσκραῖος. Κατὰ τὸν Πausanias τοῦ χω-
ριοῦ Ἀσκρα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του «ἓνας μόνον πύργος σωζόταν καὶ τίποτε ἄλλο» (*Βοιωτικά*, 29), τὸ
γνωστὸ σήμερα σὰν «Πυργάκι».

3.

Τὴν ἀρχὴ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Ἡσιόδου στὴν *Θεογονία* (στίχ. 22-28) ἀποτελεῖ μιὰ σημαντικὴ δῆλωσις. Αὐτὰ ποὺ θὰ ἀφηγηθεῖ, μᾶς λέει, τοῦ τὰ διδάξαν οἱ Μοῦσες:

22	<i>Αἶνυ ποθ' Ἡσιόδον καλὴν
ἐδίδαξαν ἀοιδὴν,
• ἄρνας ποιμαίνονθ' Ἑλικῶνος
ὕπδ' ἀθέοιο·
• τόνδε δέ με πρῶτιστα
θεαὶ πρὸς μῦθον εἶπον,
• Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες,
κοῦραι Διὸς αἰγίοχοιο·
• «Ποιμένες ἄγραυλοι, κᾶκ'
ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
• ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν
ἐτύμοισιν ὁμοῖα·</i>	= Αὐτὲς κάποτε (οἱ Μοῦσες) ἐμένα, τὸν Ἡσίοδο, με δίδαξαν αὐτὴν τὴν ὠραία ἱστορία,
= ὅταν ἔβοσκα τὰ πρόβατα στὶς πλαγὲς τοῦ θεοβάδιστου Ἑλικῶνος·
= κι αὐτὰ δὲ σ' ἐμένα (ποῦ θ' ἀκούσετε) πρῶτιστα οἱ θεὸς μοῦ ἀφηγήθηκαν,
= οἱ Μοῦσες τοῦ Ὀλύμπου, οἱ (πνευματικὲς) κόρες τοῦ αἰγίοχου Δία:
= «ἐμεῖς οἱ βοσκοὶ ποῦ ζοῦμε ἔξω στὶς πλαγὲς τῶν βουνῶν, σκέτες κοιλιὰς θὰ ἔλεγε κανεῖς,
= ἔχουμε μάθει πολλὰ ψέμματα νὰ λέμε, ποὺ μοιάζουν ὁμοία μὲ τὰ ὄντως πραγματικά,
= ἔχουμε μάθει, ὅμως, ἂν ξέρεις νὰ ἐπιμένεις καὶ νὰ ρωτᾷς, κι' ἀλήθειες ν' ἀγριοφωνάζουμε».
28	<i>ἴδμεν δ' εὐτ' ἐθέλωμεν,
ἀληθέα γηρύσασθαι».</i>	= ἔχουμε μάθει, ὅμως, ἂν ξέρεις νὰ ἐπιμένεις καὶ νὰ ρωτᾷς, κι' ἀλήθειες ν' ἀγριοφωνάζουμε».

Τὸ προοίμιο ὅμως αὐτὸ ἀκολουθεῖ κάτι πολὺ σημαντικό, ποὺ διατυπώνεται στοὺς στίχους 36-40:

36	<i>Τύνη, Μουσάων ἀρχώμεθα,
ταὶ Διὶ πατρὶ</i>	= Ἐσὺ ποῦ θὰ ἐξιστορήσεις τὰ συμβάντα, ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν Μουσῶν ἄς ξεκινήσουμε, ποῦ τοῦ πατέρα Δία
•	<i>ὕμνεῦσαι τέρπονσι μέγαν
νόον ἐντὸς Ὀλύμπου,</i>	= διαιωνίζουν τὰ σπουδαῖα ἔργα τέρποντας τὸν μέγαν αὐτὸ νοῦ ποῦ κατοικεῖ στὸν Ὀλυμπο,
•	<i>εἰρεῦσαι τὰ τ' ἐόντα, τὰ
τ' ἐσόμενα πρὸ τ' ἐόντα,</i>	= ἐξιστορώντας μὲ καυτερὰ λόγια τὰ συμβαίνοντα τώρα, τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν καὶ τὰ παρελθόντα,
•	<i>φωνῇ ὁμηρεῦσαι τῶν
δ' ἀκάματος ῥέει αὐδῇ</i>	= διασώζοντας τὰ καταγραμμένα· γιατί μόνον ἐξ αὐτῶν ἀνεξάντλητα καὶ ὅμοια ἐπαναλαμβάνεται ὁ ἀνθρώπινος λόγος (<i>ἀκάματος ῥέει αὐδῇ</i>)
40	<i>ἐκ στομάτων ἡδεῖα·</i>	= ἀπὸ τὰ στόματά τους ποὺ εἶναι τέρψη τῶν αὐτῶν ν' ἀκοῦς (<i>ἡδεῖα</i>).

Εἶναι πράγματι ἀξίον ἀπορίας πῶς οἱ στίχοι αὐτοὶ τῆς «Θεογονίας» (22-28) καὶ (36-40) δὲν προκάλεσαν τὴν ἰδιαίτερη προσοχὴ τῶν μελετητῶν τῆς. Ὁ Ἡσίодος δηλώνει, ὅτι θ' ἀφηγηθεῖ γεγονότα, «τὰ τ' ἐόντα, πρὸ τ' ἐόντα». Δὲν ἀρκεῖται ὅμως μόνο στὴ δῆλωσή του αὐτή: μᾶς ἀποκαλύπτει καὶ τίς πηγὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες διασώζονταν στὴ ἐποχὴ του οἱ παλαιοὶ παραδόσεις [πρὸ τ' ἐόντα].

Οἱ πηγὲς —λέει— εἶναι δύο: (α) οἱ Ἑλικωνιάδες Μοῦσες ποὺ διέσωσαν τίς παραδόσεις διὰ τοῦ λόγου [*φωνῇ ὁμηρεῦσαι*] καὶ (β) οἱ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα παραδόσεις [*ποιμένες ἄγραυλοι*]. Ὁ Ἡσίодος συγκρίνει κατὰ κάποιο τρόπο τίς δύο πηγὲς καὶ ἀφήνει νὰ ἐννοήσουμε, ὅτι καὶ οἱ ἀξέστοι βοσκοὶ εἶναι δυνατόν νὰ διασώζουν μέρος τῶν παραδόσεων, «ἂν ξέρεις νὰ τοὺς ρωτᾷς καὶ νὰ ἐπιμένεις»⁽⁷⁾. Ἐρμηνεύσα τὸ «*φωνῇ ὁμηρεῦσαι*»: διασώζοντας διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου [τὰ καταγραμμένα]. Ἡ λέξις «ὁμηρεῦσαι», κατὰ τὸν Sittl, ποῦ τὸ ἔργο του «*Ἡσιόδου Ἀπαντα*» ὑπῆρξε καὶ σὲ μὲνα βοήθημα, εἶναι τύπος τῆς μετοχῆς τοῦ «ὁμῆρέω», ποῦ σημαίνει *συγκυρῶ* ἢ *συμφωνῶ*. «Αὐτὸ παρωνόμασται ἀπὸ

(7) Οἱ στίχοι αὐτοὶ ποὺ μιλᾷν γιὰ τοὺς βοσκούς ἔχουν θεωρηθεῖ ἀπὸ πολλοὺς σχολιαστὲς, ὅτι ἐκφράζουν τὴν ὑπεροπτικὴ ἰδέα τοῦ ἱερατείου γιὰ τοὺς βοσκούς ἢ τὴν διάσταση τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος κατὰ τοῦ ψευδολόγου χαρακτήρος τῆς ποιήσεως (πρβλ. Π. Λεκατσᾶς, «*Ἡσιόδου Ἀπαντα*, [Πάπυρος], σελ. 53).

του «*δμηρής*», κοινῶς «*δμαρής*», πού κατά Ἡσύχιον σημαίνει ὁ συναρμόζων». Τὸ «*δμηρέω*», κατὰ τὸ *Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* τῶν H. Liddell καὶ R. Scott—M. Κωνσταντινίδη, μετεβλήθη σὲ «*δμηρεύω*». Τὸ «*δμηρεύω*» ἐκτὸς τῶν σημασιῶν *συγκυρέω*, *συμφωνέω*, *συναρμόζω*, ἔχει καὶ τὶς σημασίες τοῦ παρέχω ὡς δμηρον, ἐγγυτήν ἢ ἐνέχυρον. Ἡ παραγωγή ὁμῶς αὐτῶν τῶν λέξεων, εἶναι φανερό, στηρίχθηκε στὴ λέξη *δμηρος* πού χρησιμοποιήθηκε (Ἡρόδοτος—Θουκυδίδης) μὲ τὶς σημασίες «ἐγγυήσεις περὶ διατηρήσεως ἐνότητος, ἐγγυήσις, ἐνέχυρον καὶ ἐπὶ προσώπου ὡς καὶ νῦν δμηρος». Ἡ λέξη «*φωνή*» σημαίνει τὴ δύναμη τοῦ λαλεῖν ἀλλὰ καὶ τὸ λόγο. Γιά ν' ἀποδειχθεῖ ὅτι ἡ «*φωνή*» συμφωνεῖ μὲ τὶς παραδόσεις χωρὶς νὰ μπορεῖ ν' ἀμφισβητήσῃ κανεὶς τὴν ἀξιοπιστία της, πρέπει οἱ παραδόσεις νὰ βρῶσκονται κάπου ὡς «ἐνέχυρον».

Οἱ λόγοι ὁμῶς πού ἀφοροῦν τὶς παραδόσεις μόνο ὡς γραφὴ ἐνεχυριάζονται. Καὶ μόνο μὲ τὰ γραπτά μπορεῖ νὰ φανεῖ τὸ *συγκυρέω* ἢ *συμφωνέω* τοῦ προφορικοῦ λόγου⁽⁸⁾.

Τὴν ἱστορία τῶν «*μερόπων ἀνθρώπων*», τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἔναρθρου λόγου, ὁ Ἡσίοδος μᾶς τὴν ἀφηγεῖται ὅπως ἀκριβῶς οἱ Μοῦσες τοῦ τὴν παρέδωσαν. Ὁ Ἡσίοδος δηλώνει, ὅτι τὰ γραπτά κείμενα πού μᾶς παραδίδει εἶναι τῶν Ἑλικωνιάδων Μουσῶν καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι ἀπλῶς ὁ φορέας δημοσιότητος τῆς «*Θεογονίας*», μ' ἄλλα λόγια εἶναι ἀπλῶς ὁ ἐκδότης τοῦ ἔργου. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ στάση τοῦ Ἡσίοδου ἐναντι τοῦ κειμένου τῆς *Θεογονίας* ἐξηγεῖ τὶς ἐντυπώσεις τῶν μελετητῶν του, οἱ ὅποιοι κάνοντας σύγχυση ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ ποῖος εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς *Θεογονίας* κι' ἄλλοτε ἐπὶ τῆς χρονολογίας τῆς συγγραφῆς της κατέληξαν σὰν συμπεράσματα ὅτι ἡ ὑπάρχουν δύο Ἡσίοδοι ἢ ὅτι ὑπῆρξε ἓνας μακρόβιος (*ἡσιόδειον γῆρας*) ἢ, τέλος, ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἔζησε δύο φορές⁽⁹⁾.

Οἱ μέχρι στιγμῆς ἐρευνήσαντες τὰ «Ἡσιόδεια» ποιήματα ἔστρεψαν τὴν προσοχὴ τους μόνο στὸν ποιητὴ Ἡσίοδο, κι' ἔτσι τὴν περίοδο πού αὐτὸς ἔζησε προσπάθησαν νὰ χρονολογήσουν. Ἀλλὰ καὶ τὰ συμπεράσματά τους γιὰ τὸ πότε ἔζησε ὁ ποιητής, πού διέτρεξε ἓν συντομία στὴν εἰσαγωγή μου, δὲν κέρδισαν τὴν κοινὴ συναίνεση, καὶ ἔτσι καὶ ἡ περίοδος ἀκμῆς του παρέμεινε μέχρι σήμερα ἄγνωστη.

Δὲν καταπιάστηκαν ὁμῶς μὲ τρόπο σοβαρὸ νὰ χρονολογήσουν οὔτε τὴν *Θεογονία*. Καὶ ἔτσι τὸ μόνο πού ἔχουμε εἶναι, ὅτι δὲν ὑπάρχει ὁμοιο μὲ αὐτὴν προηγούμενο ποίημα οὔτε καὶ μεταγενέστερο. Καὶ ἡ *Θεογονία* μένει ἔτσι σὰν κάποιο ποίημα, πού γράφτηκε πρὶν τὸν Ἡσίοδο. Ἡ αἰτία, βέβαια, εἶναι αὐτὴ πού ἀναφέρει ὁ Πausanias: Ἡ γλῶσσα πού γράφτηκε ἡ *Θεογονία* εἶναι ἡ *μαντικὴ*. Αὐτὴ ἡ γλῶσσα εἶχε παύσει μὲ τὴν πάροδο τῶν χιλιετιῶν νὰ ἐρμηνεύεται, εἶχε λησμονηθεῖ καὶ εἶχε γίνῃ ἀκατάληπτη. Ἔτσι, οἱ μεταγενέστεροι δὲν ἀντιλήφθηκαν τὴν σημασία τοῦ ἔργου γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἱστορίας τῆς πρώιμης ἀνθρωπότητος: τὴν θεώρησαν «*ποίημα ξηρὸν εἰς μορφὴν καὶ πτωχὸν εἰς ἰδέας καὶ φαντασίαν, ποίημα ἱερατικόν, μᾶλλον δὲν μικρόν τι συναξάριον ἐξογκωθὲν βραδύτερον διὰ τῆς συνεχοῦς προσθήκης τεμαχίων καὶ στίχων, εἰς τὰ ὅποια ὑπάρχει ἐκδηλος ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐποποιίας, ἐνῶ εἰς τὸ κύριον σῶμα ἡ πολὺ ἀσθενὴς εἶναι αὕτη ἡ οὐδόλως ὑπάρχει*»⁽¹⁰⁾. Καὶ «ἔθαψαν» τὴν *Θεογονία*, γιὰ νὰ ἐπιζητήσουν τὰ παρανοϊκὰ καὶ ἐκτρωματικά κατασκευάσματα, οἱ «ἐλεεινὲς ἱστορίες» τῶν μεταγενέστερων ποιητῶν, ὅπως λέει ὁ Pausanias, μὲ τοὺς μονόφθαλμους Κύκλωπες, τοὺς Κένταυρους, τοὺς Ἑκατόγχειρες, τὶς νεράιδες, τοὺς μέθυσους, τοὺς φονεῖς καὶ μοιχοὺς θεοὺς καὶ τόσα ἄλλα, μὲ τὰ ὅποια γέμισαν τὸν χώρου τοῦ πανάρχαιου πολιτισμοῦ. Κι' ἔτσι στάθηκε ἀδύνατο νὰ ἐξηγηθεῖ μέχρι σήμερα ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ πνευματικὴ ἔκρηξη τῶν Κλασσικῶν Χρόνων⁽¹¹⁾. Καὶ ὅλοι μιλοῦν πε-

(8) «*Ἐνὼ διὰ τῆς γραπτῆς εἰκόνης τῶν λέξεων (γραφῆς), ἡ γλῶσσα (λόγος) ἱσταται, δηλαδὴ ἐρχεται σὲ στάση καὶ παραμένει σταθερὸς, διὰ τῆς ροῆς τῆς ὁμιλίας ὁ λόγος διαρρέει πρὸς τὸ ἀσταθές*» [M. Χάιντεγκερ, *Εἰσαγωγή στὴ Μεταφυσικὴ*].

(9) Ὑπῆρχε, λέγουν, ἐπὶ τοῦ τάφου του [;] ἓνα ἐπίγραμμα συντεθὲν δῆθεν ὑπὸ τοῦ Πινδάρου: «*Χαῖρε δις ἡβήσας καὶ δις τάφον ἀντιβολήσας, Ἡσίοδ', ἀνθρώποις μέτρον ἔχων σοφίης*» [Λεξ. Σουΐδα, λ. Ἡσιόδειον γῆρας].

(10) Π. Λεκατσᾶς (*Ἡσιόδου Ἀπαντα*, σελίς 19, ἐκδόσεις Ζαχαρόπουλος).

(11) Πιστεύω, ὅτι ἡ *Θεογονία* διασώθηκε ὄχι μόνο χάρις στὶς προσπάθειες σπουδαίων μελετητῶν καὶ ἐρευνητῶν τῶν πατέρων καὶ χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ γιατί ποτὲ δὲν τὴν κατανόησαν οἱ δολιοφθορεῖς πού ἐξαφάνιζαν κάθε τεκμήριο, πού θ' ἀνέτρεπε τὴν κατεστημένη ἀντίληψη περὶ τῆς προκλασσικῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας.

ρι «θαύματος». Θαύματα ὅμως μόνο ἀπὸ τὶς παραισθήσεις τῶν ἐρήμων τῆς Ἀνατολῆς γεννιῶνται. Στὸ φῶς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου δὲν ὑπάρχουν θαύματα.

4.

Θέμα βέβαια τῆς παρούσης δημοσιεύσεως εἶναι ἡ ἀνακοίνωση τῶν συμπερασμάτων μου γιὰ τὴν χρονολόγηση τοῦ κειμένου τῆς *Θεογονίας*. Θεωρῶ ὅμως ἀπαραίτητο νὰ λεχθοῦν ἐδῶ ἐλάχιστα ἀλλὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν *Θεογονία*, ὥστε νὰ σχηματισθεῖ μιὰ γενικὴ ἐντύπωση καὶ νὰ συνδεθοῦν ἐπίσης οἱ ἐπίμαχοι στίχοι, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ἡ χρονολόγηση, μὲ τὸ ὅλον *ἱστορικὸ* κείμενο τῆς *Θεογονίας*.

Ἡ *Θεογονία* γενικὰ περιγράφει τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου πρὸ τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ. Καμμιά ποιητικὴ φαντασία δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ παρουσιάσει μιὰ τόσο ἐκτεταμένη χρονικὴ περίοδο καὶ ταυτοχρόνως νὰ περιγράψει τὶς γνώσεις καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς. Οἱ γνώσεις τῆς *Θεογονίας* ἐκτείνονται καὶ καλύπτουν ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ φυσικοῦ κόσμου ποὺ ἐπιδροῦν στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ. Κοσμολογία, Ἀστρονομία, Φυσικὴ, Τεχνολογία, Ἱστορία, Φιλοσοφία, Ἐναρχὴ Τάξη ἀναπτύσσονται μὲ τρόπο ἐξοχο, συνδυασμένα μὲ τοὺς ἀγῶνες τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν παρουσία τοῦ «κρέσσονος»⁽¹²⁾ στὴν κορυφὴ τῆς ἐνάρχου τάξεως.

Ἡ ἱστορία ποὺ ἀφηγεῖται ἡ *Θεογονία* ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ ἄνθρωποι θηρευτές, οἱ ἀγλώσσοι («ἐλλοπες»), κατοικοῦσαν τὰ «οὐρεα μακρὰ θεῶν χαρίεντας ἐναύλους». Ἡ *Θεογονία* τοὺς πρώτους αὐτοὺς κατοίκους τῶν βουνῶν τοὺς ἀποκαλεῖ θεοὺς⁽¹³⁾. Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς ἀρχίζει ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία στὸν ἐλληνικὸν ὄρειον [Θεογ., στίχ. 129]. Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ «θεοὶ» διδάσκουν τώρα στοὺς θνητοὺς τὴν γλῶσσα [στοὺς βοσκούς «Κύκλωπας»: «ἐξ ἀθανάτων θνητοὶ τράφεν αὐδῆεντες», Θεογ., στίχ. 142] καὶ ἡ πορεία πρὸς τὸν πολιτισμὸ ξεκινᾷ. Οἱ χιλιετίες διαδέχονται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἐγίναν «αὐδῆεντες» περνοῦν σὲ μιὰ προ-γεωργικὴ περίοδο, γεύονται τοὺς καρποὺς ποὺ αὐτοφουεῖς προσφέρει ἡ «ζείδωρος ἀρουρα» (πυροὶ καὶ κριθαί), δαμάζουν τὸ ἄλογο καὶ τὰ ἄγρια βόδια καὶ γίνονται «βουκόλοι Κένταυροι». Ἐπειτα ἐπινοοῦν τὸ ἄροτρο. Ὁ ἄνθρωπος γιὰ πρώτη φορὰ θέτει στὴν ὑπηρεσία του τὴ δύναμη τῶν ζώων: αὐτὸ τὸ εἶπανε «γεωργικὴ ἐπανάσταση». Μὲ τὴν γεωργία καὶ ἄλλες χειρωνακτικὰς ἐργασίες ὁ ἀνθρώπινος πληθυσμὸς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, ἡ «φυὰ», παίρνει τὴν πρώτη μορφὴ τοῦ κοινωνικοῦ κύτταρου. Οἱ περιτειχισμένοι οἰκισμοὶ τῶν λόφων, ἡ «πόλις ἄκρη»⁽¹⁴⁾, ποὺ δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὸ πολὺ ἀργότερα συγκροτηθεὶν «ἄστυ», εἶναι τὸ ἐργαστήρι ποὺ δημιουργεῖς ἡ «αἰδώς». Καὶ ἐκεῖ μέσα ἄρχισαν οὐσιαστικὰ οἱ διαδικασίες καὶ οἱ μέχρι τότε συνήθειες («ἔθνη») ἐγίναν θεσμοί, νόμοι, δίκη.

Ὁ Ἡσίοδος θεωρεῖ, ὅτι ἡ ἀνοδος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν πολιτισμὸ ποὺ περιγράφει ἡ *Θεογονία* ὀφειλόταν σὲ σημαντικὰς ἀνακαλύψεις. Αὐτὲς εἶναι: (α) ἡ γλῶσσα, (β) ἡ αἰδώς σὰν κοινωνικὴ ἀξία καὶ ἀρετὴ καὶ (γ) ἡ κατεργασία τῶν μετάλλων. Χωρὶς ἔναρθρο λόγο, πιστεύει, καμμιά ἐξέλιξις δὲν θὰ σημειωνόταν καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ μπορούσαν ν' ἀνταλλάξουν τὶς ἐμπειρίες τους. Αὐτὴ ἡ ἀνθρώπινη ἐπικοινωνία διὰ τῆς γλώσσης τοὺς ἀνέπτυξε τὴν «αἰδώς» (ντροπὴ, φιλοτιμία, κοσμιότης, σεβασμὸς, αἰσχύνῃ, φόβος τιμωρίας, ἀξιοπρέπεια, μεγαλεῖο) καὶ ἡ αἰδώς ἐπέτρεψε τὸν σχηματισμὸ τοῦ πρώτου κοινωνικοῦ κυττάρου, καὶ ἄρχισε ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν γνώσεων καὶ ἡ παραγωγὴ νέας γνώσης. Ὁ Ἡσίοδος θεωρεῖ, ὅτι οἱ περίοδοι τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ ξεκινοῦν ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῶν «μερόπων» ἀνθρώπων (τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐναρθρου λόγου τῆς «πόλεως ἄκρης») κορυφώνονται, ὅταν οἱ «μέροπες» ἀνακαλύπτουν καὶ κατεργάζονται τὰ μέταλλα. Τὴν πρώτη περίοδο, ποὺ

(12) Ὁ Δημόκριτος μετὰ χιλιετίες ἐπανάλαβε: «Φύσει τὸ ἀρχεῖν οἰκίηον τῶ κρέσσονι» (H. Diels, 49).

(13) Ὁ Πλάτων (*Κρατύλος*) παράγει τὴν λέξη «ἄνθρωπος» ἀπὸ τὸ «ἀναρθροῖ ἃ ὀπωπε». Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, εἶναι τὸ μόνον ζῶον ποὺ εἶναι προικισμένον ἔτσι ὥστε νὰ ἐξετάζει καὶ ἐρευνᾷ αὐτὰ ποὺ βλέπει. Θεωρῶ, ὅτι καὶ ἡ λέξη «θεός» στὴν γλῶσσα τὴν ἐλληνικὴν εἶναι ταυτόσημη ἔννοια: προέρχεται ἀπὸ τὸ «θεάομαι» (ἐνεργ. τύπος: θεάω) ἢ θάομαι ποὺ σημαίνει ἐπίσης βλέπω ἀπὸ κοντὰ, παρατηρῶ μετὰ προσοχῆς, βλέπω πρὸς τὰ ἀνω, ιδιότητες ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφανεῖς στὸν ἄνθρωπο.

(14) Ἡσίοδος, Ἀσπὶς Ἡρακλέους (στίχ. 105) — Ὀμηρος, Ἰλιάς (Ζ, 88, 257).

ὁ Ἡσίοδος ὀνομάζει «*χρύσειον γένος μερόπων ἀνθρώπων*» [*Έργ.* *Ἡμέραι*, στίχ. 109], ἡ *Θεογονία* τὴν χαρακτηρίζει ἐποχὴ πού τὸ «*γένος πολιοῦ ἀδάμαντος*» τεύξε *μέγα δρέπανον*» [*Θεογ.*, στίχ. 161-162]. Εἶναι ἀπίστευτο, πόσες τεχνικές ἐπινοήσεις ἀναφέρονται στὴ *Θεογονία* γιὰ τὴν χύτευση τῶν μετάλλων. Ἡ περίοδος αὐτὴ πού ἐφθασε στὰ μέταλλα ἦταν, λέει ὁ Ἡσίοδος, μιὰ ἐποχὴ πού οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν χωρὶς οἱ φροντίδες καὶ οἱ θλίψεις νὰ γεμίζουν τὴν ψυχὴ τους, «*ἔσθλοί, ἐπιχθόνιοι, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων πλουτοδότη· καὶ τοῦτο γέρας βασιλῆιον ἔσχον*» [ἀγαθοὶ φύλακες τῶν θνητῶν ἀνθρώπων, προσφέροντας ἀγαθὰ καὶ εὐτυχία σ' αὐτοὺς. Καὶ ἡ μόνη τους ἀναμοιβὴ «γέρας βασιλῆιον»: *Έργ.* *Ἡμ.*, 110-126].

Μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ πού συνεχῶς ἐπιταχύνεται γεννιοῦνται «*παῖδες μεγάλοι τε καὶ ὀμβριμοὶ οὐκ ὀνομαστοί*» [*Θεογ.*, 148: νέες καταστάσεις με ἔργα ἰσχύος πού εἶναι ἀδύνατο νὰ κατανοήσῃ ἢ ἀριθμῇ κανεῖς]. «*Ἰσχύς δ' ἅπλητος κρατερὴ μεγάλη ἐπὶ εἶδει*» [δύναμη δὲ ἀναπτύχθηκε (στους ἀνθρώπους) ἀπροσπέλαστη· καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου μοιάζανε πανίσχυροι: *Θεογ.*, στίχ. 153]. Ὁ Ἡσίοδος αὐτὴ τὴν περίοδο πού ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς ἔχει κάνει τοὺς ἀνθρώπους ἰσχυροὺς, τὴν θεωρεῖ ἐποχὴ ἐκτροπῆς ἀπὸ τὸν δρόμο τῶν «*ἔσθλων φυλάκων*». Ἡ ἐκτροπὴ ἄρχισε, μᾶς λέει, μέσα ἀπ' τὴν οἰκογένεια, μέσα ἀπ' τὸ σπῆτι. «*Παρὰ μητέρι κεδνὴ ἐτρέφει ἀτάλλων, μέγα νήπιος, ὦ ἐνὶ οἴκῳ, ἀλλ' ὅτ' ἀνηβῆσαι τε καὶ μέτρον ἴκοιτο, παυρίδιον ζώεσκον ἐπὶ χρόνον ἄλγε' ἔχοντες ἀφραδίας*» [τὰ παιδιὰ παρέμεναν στὶς φροντίδες τῶν μητέρων τους καὶ ἀνατρέφονταν παίζοντας καὶ χοροπιδώντας· καὶ καλὰ ὅσο βρίσκονταν στὸ σπῆτι, ἀλλὰ ὅταν ξεπερνοῦσαν τὴν ἡβὴ λίγα μέσα ἀπ' αὐτὰ τὰ παιδιὰ μπορούσαν νὰ ἐξασφαλίσουν μόνα τους τὰ πρὸς τὸ ζῆν καὶ δυστυχισμένα γίνονταν ἐξ αὐτοῦ: *Έργ.* *Ἡμ.*, 127-142].

Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, συνεχίζει ὁ Ἡσίοδος, ὑπῆρξε τραγικὸ. Οἱ ἄνθρωποι πού ἀκολούθησαν τὶς γενιὲς αὐτές, μόνο με ἔργα ἰσχύος ἀσχολοῦνταν πού προκαλοῦσαν δεινά. Δὲν τοὺς ἄρεσε πλέον νὰ τρῶνε ψωμί. Σκληρὴ σὰν ἀτσάλι ἔγινε ἡ ψυχὴ τους καὶ ὁ ἕνας στράφηκε κατὰ τοῦ ἄλλου. Ὁ θάνατος αὐτοὺς τοὺς λαμπεροὺς τοῦ σήμερα τοὺς ἐξαφάνισε στὸ σκοτάδι καὶ στὴ σιωπῇ. Κανένα ἴχνος, κανένα ὄνομα δὲν ἄφησαν στὸν κόσμον αὐτὸ [*Έργ.* *Ἡμερ.*, 143-155]. Ὁ Ἡσίοδος ἐρμήνευσε σ' ὅλους τοὺς στίχους αὐτοὺς τοὺς λόγους πού οἱ φύλακες τῶν θνητῶν ἀνθρώπων ἔγιναν «*Τιτᾶνες*». Γιὰ τὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο ἡ *Θεογονία* μᾶς λέει: «*Τοὺς δὲ πατὴρ Τιτῆνας ἐπὶ κλησὶν καλέεσκε παῖδας νεικείων μέγας Οὐρανός, οὗς τέκεν αὐτός· φάσκει δὲ τιταίνοντας ἀτασθαλίῃ μέγα ρέζει ἔργον, τοιοῦ δ' ἔπειτα τίσιν μετόπισθεν ἔσσεσθαι*» [αὐτοὺς δὲ ὁ μέγας βασιλεὺς Οὐρανὸς τοὺς ἀπεκάλεσε «*Τιτᾶνες*», αὐτοὺς πού τοὺς εἶχε ἐκλέξει νὰ κρατοῦν σκῆπτρα. (Πρὸς αὐτοὺς ἀπευθυνόμενος) εἶπε, ὅτι παρατράβηξαν τὴν ἄνοια, τὴν ἀφροσύνη, τὴν ἀλαζονεία, τὴν ἀμαρτία, τὴν ἀσέβεια, τὴν κακότητα καὶ ἔτσι διέπραξαν ἔργο ἀποτρόπαιο πού θὰ τοὺς ἐπιστραφῇ: *Θεογ.*, 207-210].

Καὶ ἡ *Θεογονία*, ἀφοῦ μιλά γιὰ τὸν Κρόνον, τὸν γιὸ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τὸν τρόπο τὸν ἀπαίσιο πού χρησιμοποίησε γιὰ νὰ πάρῃ τὴν ἐξουσία ἀπ' τὸν πατέρα του, φθάνει στὴ ἐποχὴ τοῦ Λία. Τὸ τεράστιο ἔργο τοῦ Δία ἀρχίζει με τὴν τιμωρίαν τῶν «*Τιτάνων*». Ὁ πόλεμος ἐναντίον αὐτῶν ἀποκαλύπτει τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς. Τὸ μεγάλο ὅμως ἔργο τοῦ Δία εἶναι αὐτὸ πού ἐπακολούθησε. Ὁ Δίας ὀργάνωσε τὴν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων με τέτοιο τρόπο ὥστε ποτὲ πιά νὰ μὴν μπορούν νὰ ξαναεμφανισθοῦν «*τιτᾶνες*» ὡς «*φύλακες ἀνθρώπων*».

5.

Εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ χωρέσει σ' αὐτὴ τὴ σύντομη περιγραφὴ τὸ τεράστιο ἐπολιτιστικὸ ἔργο τοῦ Δία πού πέτυχε χάριν τῆς ἀνθρωπότητος. Ξεφεύγει ἄλλωστε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς τῆς ἐργασίας, πού ἐπιδιώκει μόνο τὴ χρονολόγησι τοῦ κειμένου τῆς *Θεογονίας*⁽¹⁵⁾.

(15) Ὁ Πλάτων (*Τίμαιος*) ἀφηγεῖται αὐτὰ πού οἱ ἱερεῖς τῆς θεᾶς Νηΐθ (Ἀθηνᾶς) στὴν Αἴγυπτον ἰστοροῦν στὸν φιλόσοφο Σόλωνα γιὰ τὸν καταποντισμὸ τῆς Ἀλαντίδας. Ἀλλὰ καὶ τὸ «*Έπος τοῦ Γκιλγκαμές*» ἀναφέρεται στὸ ἴδιο γεγονός τῆς φοβερῆς καταστροφῆς, ὁπότε τὰ νερά ἔσπασαν τὸ φράγμα τῆς γῆς καὶ τὴν σκέπασαν. Τέλος σὲ πολλὰς μυθολογίαις τῶν λαῶν τῆς Ἀμερικῆς ἀναφέρεται αὐτὴ ἡ καταστροφή. Βλ. σχετικά στὸ βιβλίό μου «*Αἰγαῖο Βουνό*».

στην οποία στηρίζονταν ἴσως οἱ νησιωτικές ὀροσειρές, τὰ βουνὰ τῆς χώρας τοῦ ᾿Ατλαντος.

Ἄς πλησιάσουμε τώρα τὰ ἐπίμαχα σημεῖα κι ἄς ἐξετάσουμε λεπτομερῶς τί γράφει ἡ *Θεογονία* γιὰ τὰ νησιά τοῦ ᾿Ωκεανοῦ καὶ τὸν ᾿Ατλαντα, τὸ γιὸ τοῦ Ἰαπετοῦ.

«*Ἐσπερίδας θ' ἦς μᾶλα πέρην κλυτοῦ ᾿Ωκεανοῖο
χρῦσα καλὰ μέλουσι φέροντά τε δένδρεα καρπὸν*»

: [τὰ νησιά Ἐσπερίδες ἐκεῖ στὸν μακρινὸ (καὶ περατὸ) ᾿Ωκεανό, ποὺ ἔχουν χρυσόμαλλα πρόβατα καὶ δένδρα ποὺ δίνουν καρποὺς (ἐπειδὴ) οἱ ἐκεῖ ἄνθρωποι καλὰ τὰ φροντίζουν].

Ἡ ἐξάπλωση τῶν «ἐστιῶν» πολιτισμοῦ ἦταν φυσικὸ νὰ μὴ σταματῇ μόνο στὴ θάλασσα καὶ στὰ νησιά τοῦ Νηρέως. Προχώρησε, ὅπως θὰ δοῦμε, καὶ στὸν «βαθύρροο» ᾿Ωκεανό. Ἡ *Θεογονία* στοὺς στίχους 350-363 δίνει μιὰ σειρά ὀνομάτων ποὺ εἶναι «πολύσημα», περιέχουν καὶ φυσικὲς ἔννοιες, δηλαδὴ πρόκειται περὶ ὀνομάτων τῶν περιβρεχόμενων ἀπὸ τὸν ᾿Ωκεανὸ ξηρῶν (νῆσων), γιὰ νὰ καταλήξει, στοὺς στίχους 364-370, στὴ διευκρίνηση διττῶς πρόκειται περὶ νήσων.

364	<i>Τρεῖς γὰρ χίλιαί εἰσι
τανύσφυροι ᾿Ωκεανῖναι,
• αἳ ᾿ρα πολυσπερέες γαῖαν
καὶ βένθεα λίμνης
• πάντῃ ὁμῶς ἐφέπουσι,
θεῶν ἀγλαὰ τέκνα·
• τόσσοι δ' αὖθ' ἕτεροι
ποταμοὶ καναχιδὰ ῥέοντες,
• υἱέες ᾿Ωκεανοῦ τοὺς
γεῖναιτο πότνια Τηθύς·
• τῶν ὄνομα ἀργαλέον
πάντων βροτῶν ἀνέρ·
ἐνισπεῖν,</i>	= Διότι τρεῖς χιλιάδες εἶναι τὰ θεμελιωμένα (νησιά) τοῦ ᾿Ωκεανοῦ,
= τὰ ὅποια μοιάζουν σὰν διάσπαρτη ξηρὰ μέσα σὲ βαθύτατη θάλασσα·
= σ' ὅλη τὴν ἑκταση ὁμοίως καὶ ἐξ ἴσου ὑπάρχουν τῶν θεῶν λαμπερὰ τέκνα·
= ἄλλοι τόσοι ποταμοὶ (τὰ διασχίζουν) ποὺ βουερά (ὀρμητικὰ) κυλᾶν,
= παιδιὰ κι' αὐτὰ τοῦ ᾿Ωκεανοῦ ποὺ τοὺς γέννησε ἡ σεβάσμια Τηθύς·
= τὰ ὀνόματα αὐτῶν (νησιῶν καὶ ποταμῶν) εἶναι πολὺ κοπιαστικὸ (δύσκολο) ν' ἀραδιάσει ὁ θνητὸς ἄνθρωπος·
370	<i>οἳ δὲ ἕκαστοι ἴσασιν,
οἳ ἄν περὶ ναιετάωσιν.</i>	= ξέρουν τὸ καθένα αὐτῶν ὄνομα αὐτοὶ ποὺ κατοικοῦν ὀλόγυρα.

Τρεῖς χιλιάδες νησιά διάσπαρτα μέσα σ' ἓνα ᾿Ωκεανὸ στὴν βαθύτατη αὐτὴ θάλασσα μὲ ποτάμια, ποὺ τὰ διασχίζουν ὀρμητικὰ καὶ ποὺ δὲν εἶναι εὐκολο ν' ἀραδιάσει κανεὶς τὰ ὀνόματά τους, γιὰτὶ μόνον αὐτοὶ ποὺ τὰ κατοικοῦν ὀλόγυρα μποροῦν νὰ τὰ γνωρίζουν... Αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα τῶν νησιῶν ἐκεῖ στὸν περατὸ ᾿Ωκεανὸ ἀπεκαλεῖτο Ἐσπερίδες (Νησιά τῆς Δύσης). Ἡ ἐγκατάσταση τῶν ἐστιῶν αὐτῶν τοῦ πολιτισμοῦ στὰ νησιά τῆς Δύσης (Ἐσπερίδες) φαίνεται πὼς ξεκίνησε σὲ κάποια περίοδο κοντινὴ πρὸς τὴν ἐποικίση τῶν ἄλλων νησιῶν ποὺ διοικούσε ὁ Νηρέας. Ἡ *Θεογονία* θεωρεῖ, ὅτι ἕνας ἄλλος γιὸς τοῦ Πόντου (ποὺ καὶ αὐτὸς ἦταν, δηλαδὴ, γέννημα κι ἀνάθρεμμα τῶν νησιῶν) ἐγκαθίσταται πρῶτος στοῦ ᾿Ωκεανοῦ τὰ νησιά. Αὐτός, κατὰ τὴν *Θεογονία*, λεγόταν *Φόρκυς* καὶ ἡ γυναῖκα του *Κητώ*. Καὶ ἐδῶ ἔχουμε καὶ πάλι τὴν «δίσσημον» ἔννοια τῶν ὀνομάτων. Τὸν Φόρκυ τὸν ἀποκαλεῖ «ἀγήνορα» (στίχ. 237) καὶ «ὀπλότατον» (στίχ. 333), δηλαδὴ ἀνδρεῖο ἀλλὰ καὶ ὑπεροπτικὸ καί, τέλος, νέον, ποὺ διακρινόταν ὅμως σὲ ἔργα πολεμικά. Τὴν Κητὼ τὴν ἀποκαλεῖ «καλλιπάρηον» (στίχ. 238).

Τί σημαίνει ὅμως Φόρκυς καὶ τί Κητὼ;

Φορκός, κατὰ τὸν Ἡσύχιο, εἶναι ὁ *πολιός*, ὁ ἀσπρομάλλης· ἐπειδὴ ὅμως ὁ Φόρκυς ἦταν νέος, κατὰ τὴν περιγραφή, τότε ἔχουμε ἓνα ξεχωριστὸ τοῦ γνώρισμα, δηλαδὴ τὰ ἄσπρα τοῦ μαλλιά, ποὺ δίνουν σ' αὐτὸν τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ὄνομα.

Ἡ Κητὼ εἶναι δυνατό νὰ ἦταν γυναῖκα μεγαλόσωμη καὶ εὐσαρκή, δηλαδὴ «κητώδης καὶ καλλιπάρης»· εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου πιθανὸ νὰ ἦταν τὸ νησί, ποὺ τεράστιο σὰν κῆτος πλάγιαζε στὸν ᾿Ωκεανό, γεμάτο κοιλότητες καὶ χαράδρες. Αὐτὸ τὸ νησί ἦταν τὸ κέντρο ἴσως ἑνὸς μικροῦ συμπλέγματος νησιῶν, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν ἡ *Πεμφρηδὼ* καὶ ἡ *Ἐνυώ*, ποὺ ἀποκαλοῦνταν καὶ *Γραιαί* (στίχ. 271).

Ἡ *Θεογονία* συνεχίζει (στίχοι 274-279):

- 274 Γοργοὺς θ' αἰναίονσι
 πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο
 • ἐσχατιῇ πρὸς νυκτός, ἴν' Ἑσπερίδες λιγύφωνοι
 • Σθεννώ τ' Εὐρυάλη τε Μέδουσα τέ λυγρὰ παθοῦσα·
 • Ἡ μὲν ἔην θνητή, αἶδ' ἀθάνατοι καὶ ἀγήρω,
 • αἱ δύο· τῇ δὲ μῆϊ παρελέξατο Κυνανοχαίτης
 279 ἐν μαλακῷ λειμῶνι καὶ ἀνθεσι εἰαρινοῖσιν.
- = Ἀπὸ Γοργοῦς δὲ τὰ νησιά κατοικοῦνται στὸ τέρμα τοῦ ξακουσμένου Ὠκεανοῦ,
 = δηλαδή πρὸς τὴν Δύση, ὅπου καὶ βρίσκονται τὰ νησιά Ἑσπερίδες ποὺ οἱ κάτοικοι τοὺς ὀμιλοῦν μὲ φωνὴ λεπτὴ καὶ καθαρή,
 = ἡ Σθεννώ (ἡ φύσει ἰσχυρά), ἡ Εὐρυάλη (μὲ τὶς ἀλυκές) καὶ ἡ Μέδουσα (ἡ κυβερνώσα), ἡ ἀπὸ δυστυχίας παθοῦσα·
 = αὐτὴ ἔχει ἐντελῶς καταστραφεῖ, τὰ ἄλλα ὁμως δύο οὐδέποτε καταστράφηκαν καὶ παρέμειναν γεμᾶτα σφρῖγος καὶ ζωῇ,
 = τὰ δύο. Στὸ ἓνα ἐξ αὐτῶν πλάγιασε ὁ Κυανοχαίτης Ποσειδῶν
 = σὲ καταπράσινο λιβάδι καὶ μέσα σὲ λουλούδια ἀνοιξιότικα.

Ἡ ἱστορία ὁμως ποὺ ἔχει σχέση μὲ τὴν παράδοση τῆς Ἀτλαντίδας ξεκινáει μὲ ἓνα ἄλλο ἱστορικὸ ζευγάρι, τὸν Ἰαπετὸ καὶ τὴν Κλυμένη. Ἡ Θεογονία παρουσιάζει τὴν οἰκογένεια τοῦ Ἰαπετοῦ (στίχοι 507-511) ὡς ἑξῆς:

- 507 Κούρην δ' Ἰαπετὸς
 καλλίσφυρον Ὠκεανίνην
 • ἡγάγετο Κλυμένην καὶ ὁμὸν λέχος εἰσανέβαινεν·
 • ἡ δὲ οἱ Ἀτλαντα κρατερόφρονα γείνατο παῖδα·
 • τίκτε δ' ὑπερκύδαντα Μενoitιον ἡ δὲ Προμηθεά
 511 ποικίλον αἰολόμητιν ἀμαρτίνοόν τε Ἐπιμηθεά...
- = Τὴ νεαρὴ δὲ ὁ Ἰαπετὸς ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Ὠκεανοῦ τὴν ὁμορφοστράγαλη
 = Κλυμένην ὁδήγησε καὶ στὸ ἴδιο γαμήλιο κρεβάτι ἀνέβηκε μαζί της·
 = αὐτὴ δὲ (ἡ Κλυμένη) τὸν ἀτρόμητο καὶ μὲ ἰσχυρὴ φρόνηση Ἀτλαντα τοῦ ἔφερε στὸν κόσμο·
 = γέννησε δὲ (ἀκόμη) τὸν ἀνδρεῖο Μενoitίο καὶ ἀκόμη τὸν Προμηθεά
 = διάστικτον ἀπὸ πράξεις δόλιες καὶ τὸν ὀλιγομυαλο (μὲ τὸν σφαλερὸ νοῦ) Ἐπιμηθεά.

Γιὰ τὸν Ἀτλαντα, τὸν πρωτότοκο γιὸ τοῦ Ἰαπετοῦ, ποὺ τὸ ὄνομά του διασώθηκε σήμερα στὸ ὄνομα τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ καὶ ἀκόμη στὸ ὄνομα τῆς χαμένης Ἀτλαντίδας, εἶμαι ὑποχρεωμένος ν' ἀναπτύξω γιὰ κάθε σχετικὸ στίχο, λόγω τῆς μεγάλης σημασίας αὐτῶν, καὶ τὴν ἀντίστοιχη ἐρμηνεία ποὺ θεώρησα ὡς ὀρθή [στίχοι 517-519]:

- Στίχ. 517: «Ἀτλας δ' οὐρανὸν εὐρὺν ἔχει κρατερῆς ὑπ' ἀνάγκης».
 («Ὁ Ἀτλας δὲ μεγάλην ἔκταση οὐρανοῦ καὶ γῆς κατέχει καὶ ἡγεμονεῦει κατὰ τὸ ἔθος ποὺ ἐπιβάλλει τὴν συνέχιση, τὴν διαδοχή, στοὺς πρωτότοκους γιούς τῶν βασιλέων».)
 Ἐξηγῶ τοὺς λόγους αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας:
- (α) Οὐρανὸν εὐρύν: Ἡ Θεογονία, ὅταν μίλησε γιὰ τὸν Οὐρανὸ ὡς σύμπαν, τόνιζε: «Γαῖα δέ τοι πρῶτον μὲν ἐγένετο ἴσον ἑαυτῇ Οὐρανὸν ἀστερόενθ', ἵνα μιν περὶ πάντα καλύπτει».
 Γαῖαν ἡ Θεογονία ἀποκαλεῖ τὴν ὕλη ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθε τὸ σύμπαν καὶ πᾶσα ζωὴ ἐπὶ τοῦ συμπαντος. Αὐτὴ ἡ ὕλη εἶναι ἴση, μᾶς εἶπε, μὲ τὸν ἀστερόπληθο οὐρανὸ ποὺ καλύπτει τὰ πάντα. Ἡ λέξη εὐρὺς σημαίνει ὁ ἐκτεταμένος, ποτὲ ὁμως ὁ σύμπας. Ἐπομένως ἡ φράση «οὐρανὸν εὐρύν» περιέχει τὴν ἔννοια ἐνὸς τμήματος, πού, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἀποτελεῖ μὴ προβολὴ τοῦ χώρου (γῆς) ποὺ ἐξουσίζει ὁ Ἀτλας ἐπὶ τοῦ Οὐρανοῦ ἢ τὸ ἀντίθετο: τοῦ Οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς (ὀρίζων).
- (β) Ἐχει κρατερῶς: τὸ «ἔχει» τὸ ἐρμήνευσα «κατέχει», σημασία ποὺ εἶναι συνηθέστατη στὸν Ὅμηρο [Ὀδ., β, 336-386]. Τὸ «κρατερῶς» προέρχεται ἐκ τοῦ ρήματος «κρατέω», δηλαδή ἔχω τὴν ἐξουσία. Ὁ Ἀτλας ἄλλωστε εἶναι, ὅπως ὁ στίχος 509 λέει, «κρατερόφρων» (ἀτρόμητος καὶ μὲ ἰσχυρὴ φρόνηση). Οἱ ιδιότητες αὐτὲς συνιστοῦν ἕναν ἡγέτη.
- (γ) Ὑπ' ἀνάγκης: Τὸ ἐρμήνευσα: «κατὰ τὸ ἔθος ποὺ ἐπιβάλλει στὸν ἡγέτη τὴν συνέχιση

της βασιλείας με πρωτότοκο γιό του». Το να θεωρηθεί δηλαδή ότι το «ὕπ' ἀνάγκης» συγιστὰ «ἀνωτέρα βία» σὲ ἄνθρωπο τῆς ἀνωτάτης βαθμίδας τῆς ἐξουσίας ἀντιβαίνει καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἔννοια τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας καὶ στὸ «κρατερόφρων» τοῦ Ἀτλαντος.

Στίχος 518: «Πείρασιν ἐν γαίῃς, πρόπαρ Ἑσπερίδων λιγυφώνων». (Στὸ ὄριο τῆς ξηρᾶς ἢ στὴν ξηρὰ πού διαπερνᾷ στὸ μέσον πάνω στὴ γῆ, μπροστὰ ἢ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἑσπερίδων Νήσων, πού ἡ γλῶσσα τῶν κατοίκων τους εἶναι λεπτὴ, δυνατὴ καὶ εὐκρινής).

- (α) *Πείρασιν*: Οἱ πιθανές ρίζες τῆς λέξεως «πειράς» εἶναι *περ* - ἢ *παρ*. Ἐκ τῶν ριζῶν αὐτῶν προκύπτουν πολλὲς λέξεις με συνάφῃ νοήματα, π.χ. *περάω* = διαβαίνω, *πειράω* = ἐπιχειρῶ, *πείρω* = διαπλέω διὰ μέσου κ.λ.π.
- (β) *ἐν*: τοῦ ἔδωσα τὴν ἐρμηνεία «πάνω» (στὴ γῆ), ἀλλὰ διαφαίνεται ἐδῶ ὅτι ὑποκρύπτει καὶ κίνηση (διάστημα). Ἡ λέξη «*γαῖα*» ἐδῶ βέβαια εἶναι ὁ πλανήτης πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ξηρὰ καὶ θάλασσα. Σ' ὁλόκληρὴ τὴν φράση «*πείρασιν ἐν γαίῃς*» ὑπολανθάνουν μέσα στὸ πνεῦμα τῆς ἀφηγήσεως ὅλες αὐτὲς οἱ ἔννοιες.
- (δ) *Πρόπαρ*: Ἐμπροσθεν. Ἐπειδὴ ὁμως προηγεῖται τὸ «*κρατερῆς ὑπ' ἀνάγκης*» τοῦ στίχου 517, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ ὡς «ἐπὶ κεφαλῆς».
- (ε) *Ἑσπερίδων λιγυφώνων*: Τὰ νησιὰ βέβαια δὲν ἔχουν φωνὴ καὶ ἐπομένως δὲν μιλοῦν. Ἐχουν ὁμως οἱ κάτοικοι τῶν νησιῶν. Τὸ «*λιγυφώνων*» ἀποδίδει τὴν «ἀκουστικὴ αἴσθησις» πού προκαλοῦσαν, ὅταν μιλοῦσαν οἱ κάτοικοι αὐτῶν. Συνήθεια κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, πού τὰ ἰδιώματα τὰ γλωσσικὰ ἔκαναν πολλὰς φορὲς τὴν ὁμιλίαν δυσνόητη, ἦταν νὰ χαρακτηρίζονται ἐκ τῆς «ἀκουστικῆς ἐντυπώσεως» οἱ ἀνθρώπινες γλωσσικὲς ὁμάδες: π.χ. ὁ Ὅμηρος ἀποκαλεῖ τοὺς Κᾶρες «βαρβαροφώνους» ('Ιλ., Β, 867), τοὺς Λήμιους «ἀγριοφώνους» ('Ὀδ., θ 294) κ.λ.π.
- Στίχ. 519: «*ἔστηώς κεφαλῇ τε καὶ ἀκαμάτῃσι χέρεσσιν*» (παραμένοντας μόνον αὐτὸς ὡς κορωνίς καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ φρονήσεως [«κρατερόφρων»] ἐπὶ κεφαλῆς δλων τῶν νησιῶν [«προπάρ»] καὶ ἀκόμη διὰ τῆς ἀκαταπόνητης ἐργατικότητάς του).
- (α) *Ἐστηώς*: Ὁ τύπος *ἔστηώς* εἶναι τῆς ἐπικῆς ποιήσεως πού περιλαμβάνει ἐκτὸς τοῦ Ἡσιόδου καὶ τὰ Ὀμηρικὰ Ἑλη (περίοδος ἀχρονολόγητη). *Ἰστημι* σημαίνει κατ' οὐσίαν στέκομαι ὀρθος μόνος μου. Τὸ *ἰστάω* καὶ *ἰσάνω* εἶναι μεταγενέστεροι τύποι ἰσοδύναμοι τοῦ «ἰστημι». Ἰσταμαι, λοιπόν, ἀπὸ μόνος μου, ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν μιὰ παρουσία μου. Ἐδῶ αὐτὴ ἡ παρουσία εἶναι συνδεδεμένη με τὸν «πρῶτον» τῆς ἐνάρχου τάξεως. Πόθεν ἐπομένως ἡ ἐρμηνεία «*κραταεῖ με τὸ κεφάλι του τὸν πλατύτατο οὐρανόν*»; Σὲ καμμιά περίπτωση τὸ «ἰστημι» δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ «σηκῶν ἐπάνω μου». Τὸ νὰ βάζω νὰ σταθοῦν, ὅπως στὸ «*πέζους δ' ἐδόπισθεν στήσε*» ('Ιλ. Δ, 298), δὲν σημαίνει «σηκῶν». Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀτλας ἔπρεπε νὰ ἐμφανισθεῖ ὡς τέρας πού εἶχε βυθισμένα τὰ πόδια του στὰ τάρταρα τῆς γῆς, καὶ με τὸ κεφάλι του καὶ τὰ χέρια του σήκωνε τὸν οὐράνιο θόλο...
- (β) *Κεφαλῇ τε*: Στὸν ἄνθρωπο ἡ κεφαλὴ εἶναι τὸ οὐσιωδέστερο καὶ εὐγενέστερο μέρος τοῦ σώματος. Μεταφορικῶς εἶναι ἡ κυριώτατη θέση, ὁ ἀρχηγός. Εἶναι, πρῶτα, ἀνόητο νὰ δεχθοῦμε, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ ἐπιχειρήσει νὰ σηκώσει ἓνα τεράστιο βάρος, ὅπως ὁ οὐράνιος θόλος, στηρίζοντάς το στὸ κεφάλι καὶ συγκρατώντας το με τὰ χέρια, κάπως δηλαδὴ σὰν τοὺς κουλουρτζήδες τῆς παλιάς Ἀθήνας... Ἐὰν ἐπιχειρήσει «ὁ ἄνθρωπος» νὰ σηκώσει κάποιο μεγάλο βάρος, θὰ τὸ βάλει στοὺς ὤμους του καὶ θὰ τὸ συγκρατεῖ με τὰ χέρια.
- (γ) «*Καὶ ἀκαμά τῃσι χέρεσσιν*». Ἡ λέξη «*ἀκαμάτῃσι*» παρήχθη ἀπ' τὴν λέξη «*κάματος*», πού σημαίνει μόχθος, κόπος καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, πού εἶναι ὁ πόνος καὶ τὸ κέρδος· τὸ ἀ-κάματος ἐπομένως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρμηνευθεῖ «μὴ κοπιᾶζων» ἢ «μὴ μοχθῶν». Ἡ λέξη ἐδῶ σημαίνει: ὁ ἀκούραστος, ὁ ἀκαταπόνητος. Ἐτσι τὸ «ἀκαμάτῃσι» εἶναι προσδιορισμός τῆς ἱκανότητος πού εἶχαν τὰ χέρια τοῦ Ἀτλαντος νὰ μὴ κουράζονται. Τὸ «*χέρεσσιν*» ὁμως, προκειμένου γιὰ τὸν πρῶτο μεταξὺ ὄλων τῶν ἄλλων πού βασίλευαν στὰ νησιὰ Ἑσπερίδες, ἀντανakλᾷ τὴν ἐργατικότητα ἐνδὸς «κρατερόφρονος» ἡγέτη πού εἶναι ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐνάρχου τάξεως.
- Πρὶν ὁμως συγκεντρώσω τὰ τελικὰ ἐκ τῆς *Θεογονίας* συμπεράσματα, πρέπει νὰ συμ-

πληρώσω καὶ μία ἄλλη, ἀστρονομικὴ αὐτὴ τὴν φορά, παρατήρηση, ποὺ ὁ Ἡσίοδος τὴν παρουσιάζει στὰ «*Ἔργα καὶ Ἡμέραι*» μιλώντας γιὰ τὶς γεωργικὲς ἐργασίες [στίχ. 383-387].

- 383 *Πλειάδων Ἀτλαγενέων* = ὅταν οἱ Πλειάδες ἀνατέλλουν σὰν νὰ γεννιῶνται ἀπ' τὴν ἐπιτελλομένων χώρα τοῦ Ἄτλαντος,
 • *ἀρχεσθ' ἀμήτου, ἀρότριο* = μπορεῖτε ν' ἀρχίσετε τὸ θέρισμα· κι' ὅταν αὐτὲς πηγαινούν νὰ δύσουν, τὸ ὄργωμα·
 • *αἱ δὲ τοι νύκτας τε καὶ ἡμέματα τεσσαράκοντα* = αὐτὲς (αἱ Πλειάδες) ἐπὶ σαράντα νύκτες καὶ μέρες
 • *κεκρύφεται, αὐτὶς δὲ περιπλομένου ἐνιαυτοῦ* = παραμένουν ἀθέατες, τοῦ χρόνου δὲ παρερχομένου ποὺ γίνεται ἡ περιστροφή αὐτῆς,
 387 *φαίνονται τὰ πρῶτα* = ξαναφαίνονται, καὶ τότε εἶναι ὁ καιρὸς ποὺ πρέπει κα-
χαρασσομένοιο σιδήρου. νεῖς ν' ἀκονίσει τὸ δρεπάνι.

Οἱ Πλειάδες ἢ Πλειάδες εἶναι ὁ ἀστερισμὸς τῆς Πούλιας, ὅπως ἀποκαλεῖ ὁ λαὸς τὰ λαμπρότερα ἀστέρια μιᾶς «ἀνοικτῆς συστροφῆς» ἀστεριῶν μὲ «λευκοὺς γίγαντες» (πολὺ δηλαδὴ λαμπρότερους ἀπὸ τὸν δικό μας ἥλιο) καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 180 ἀστέρια.

Τὰ ἑπτὰ ἐξ αὐτῶν, τὰ πλέον ὁρατά, ἔχουν πάρει τὰ ὀνόματα τῶν θυγατέρων τοῦ Ἄτλαντα καὶ λέγονται: Ἡλέκτρα, Ἀλκυώνη, Κελαινὴ, Ταυγέτη, Ἀστερόπη, Μερόπη καὶ Μαῖα. Τὰ ὀνόματα αὐτὰ τὰ ἀναφέρει ὁ ἀστρονόμος Ἀρατος (3ος π.χ. αἰών).

Ἡ ἀνατολὴ τῶν Πλειάδων καὶ ἡ παρουσία τους στὸ βόρειο ἡμισφαίριο ξεκινᾷ σήμε-ρα σχεδὸν συγχρόνως μὲ τὴν ἑαρινὴ ἰσημερία (21 Μαρτίου) καὶ ἡ δύση τους σχεδὸν συ-γχρόνως μὲ τὴν φθινοπωρινὴ ἰσημερία (21 Σεπτεμβρίου).

Δὲν εἶμαι ἀστρονόμος καὶ δὲν γνωρίζω τί ἄλλες σοβαρὲς παρατηρήσεις ἀστρονο-μικοῦ ἐνδιαφέροντος θὰ μπορούσαν νὰ συναχθοῦν ἀπὸ τοὺς στίχους αὐτοὺς τοῦ Ἡσίοδου. Τὰ ἐρωτηματικὰ ὅμως τὰ δικά μου δὲν γίνονται μὲ σκοπὸ τυχόν ἀστρονομικὲς ἀποκαλύ-ψεις.

Τὰ ἐρωτηματικὰ περιστρέφονται στὸ γιατί οἱ Πλειάδες ὀνομάστηκαν Ἀτλαγενεῖς.

Γιατί:

- (α) Ὁ Ἡσίοδος οὐδέποτε ταξίδεψε πέραν τῆς Εὐβοίας.
 (β) Οἱ Ἀκαρῆνες ἱερεῖς τοῦ Ἑλικῶνος, ἐὰν εἶχαν ἐπισκεφθεῖ οἱ ἴδιοι τὸν Ὠκεανό, πότε εἶδαν τὴν ἀνατολὴ τῶν Πλειάδων πάνω ἀπ' τὸν Ἄτλαντα;
 (γ) Πουθενὰ ὁ Ὠκεανὸς στὰ ἔργα τοῦ Ἡσίοδου δὲν ἀποκαλεῖται Ἀτλαντικός.

Θὰ προχωρήσω ὅμως συνοψίζοντας τὶς ὑπὸ τῆς «Θεογονίας» ἀναφερόμενες ἱστορι-κὲς εἰδήσεις γιὰ τὰ νησιά τοῦ Ὠκεανοῦ.

- (α) Στὸν Ὠκεανὸ ὑπῆρχε ἓνα σύμπλεγμα νησιῶν ἄνω τῶν τριῶν χιλιάδων.
 (β) Τὰ νησιά αὐτὰ κατοικοῦνταν ἀπὸ ἀνθρώπους, ποὺ ἡ Θεογονία τοὺς ὀνομάζει «Γορ-γούς» καὶ «λιγυφώνους».
 (γ) Αὐτὰ τὰ νησιά εἶχαν ἓνα κοινὸ ὄνομα: λέγονταν «Ἑσπερίδες».
 (δ) Σ' αὐτὰ τὰ νησιά μιὰ ἐποχὴ, ποὺ ἴσως νὰ ἦταν καὶ ἡ τελευταία τους, βασιλεὺς πρῶ-τος μεταξὺ τῶν βασιλέων ποὺ κρατοῦσαν σκῆπτρο ἦταν ὁ Ἄτλας, ὁ γιὸς τοῦ Ἰαπε-τοῦ καὶ τῆς Κλυμένης.

Τὰ ἐρωτηματικὰ μου γύρω ἀπὸ τὴν ὀνομασίαν «Ἀτλαγενεῖς» τῶν Πλειάδων ἰσχύουν βέβαια καὶ ἐδῶ. Θὰ προσθέσω ὅμως ἐδῶ καὶ τὸ ἄλλο προαναφερθέν στοιχείο: Ἡ Θεογο-νία δὲν γνωρίζει τίποτε περὶ τοῦ Δευκαλίωνος. Μιὰ πρώτη ἀναφορὰ στὸ ὄνομα «Δευκα-λίων» βρίσκουμε στὸν κατάλογο *Ἡοῖαι* (ἀπ. 4 καὶ 116, Rzach), ποὺ, στὸ πρῶτο ἀπόσπα-σμα, ὁ Δευκαλίων ὀνομάζεται «ἀγανός» καὶ στὸ δεύτερο (115) ἀναφέρεται ὅτι τοὺς Λέλε-γες ὁ Ζεὺς ὁ Κρονίδης τοὺς ἀπέσπασε (*άλεας*) ἐκ τοῦ χώματος (*γαίης*), τοὺς διαλεκτοὺς (*λεκτούς*), καὶ τοὺς ἔδωσε στὸν Δευκαλίωνα. Ἀλλά, ὅπως καὶ στὴν εἰσαγωγὴ ξεκαθαρί-σαμε, ἡ Θεογονία εἶναι ἔργο ποὺ τὸ κείμενό της δὲν ὀφείλεται στὸν Ἡσίοδο. Ὁ Ἡσίοδος ἐμφανίζεται πολὺ μετὰ τὸν Δευκαλίωνα.

6.

Ἑρμηνεύσα καὶ μετέφρασα μὲ δικό μου τρόπο τὴν Θεογονία, τὸ κείμενο αὐτὸ τῶν Ἑ-

λικωνιάδων Μουσών, πού πρώτος δημοσίευσε ο μεγάλος *ιστορικός* Ἡσίοδος. Τώρα πού ἦλθε ἡ ὥρα τῶν συμπερασμάτων, τὰ λόγια τοῦ Μικρασιάτη Πausanία ὑψώνουν μπροστά μου «νέους φόβους», ὅχι βέβαια σὰν τοὺς δικούς του, ἀλλὰ παρόμοιους. Σκέπτομαι, ἂν ἡ ἐποχή μας θὰ ἔχει τὸ θάρρος νὰ δεχθεῖ ἀλήθειες πού ἀνατρέπουν τὶς κατεστημένες ἀντιλήψεις περὶ ἱστορίας. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶν, ὅτι ἡ *Θεογονία* εἶναι κείμενο πού συντάχθηκε πρὶν τὸν κατακλυσμό;

Τὰ δικὰ μου πάντως συμπεράσματα, πού ἡ *Θεογονία* μὲ καθοδηγήσε νὰ συγκεντρώσω, συνοψίζονται ὡς κάτωθι:

- α'. Ἡ σύγχυση πού ἐπικρατεῖ γενικῶς στὶς χρονολογήσεις ὄλων τῶν πολιτισμῶν, δταν δὲν προέρχεται «ἐκ τοῦ πονηροῦ» ὀφείλεται στὸ μεγάλο ἱστορικὸ κενὸ πού προκλήθηκε λόγῳ τῆς τρομερῆς καταστροφῆς πού ἔμοιαζε (δανεῖζομαι τὴν περιγραφή ἀπὸ τὸ «*Ἔπος τοῦ Γκιγάντες*») «σὰν νὰ ἔσπασαν οἱ ὕδατοφράκτες τῶν νερῶν τοῦ κάτω κόσμου... ὁ θεὸς τῆς θύελλας εἶχε μετατρέψει τὴν ἡμέρα σὲ σκοτάδι καὶ εἶχε συντρίψει τὴ γῆ σὰν κύπελλο... τώρα οἱ ἄνθρωποι ἐπιπλέον σὰν τὰ αὐτὰ τῶν ψαριῶν στὸν Ὠκεανό». Ἀναζητοῦμε τὴν κιβωτὸ τοῦ Νῶε στὸ Ἀραράτ καὶ δὲν ἀντιμετωπίζουμε τὰ κείμενα πού περιγράφουν τὸν πολιτισμὸ πρὸ τῆς κιβωτοῦ μὲ τὴν ἐπιβαλλόμενη σοβαρότητα.
- β'. Ἡ χρονολόγηση τῶν Αἰγύπτιων ἱερέων τῆς θεᾶς Νηϊθ, πού ἔλεγαν ὅτι εἶναι ἡ ἴδια ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ, πρέπει ἢ νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀληθὴς ἢ πολὺ κοντὰ στὴν ἀλήθεια [Πλάτων, *Τίμαιος*]. Ὁ Ch. Berlitz, πού οἱ προσπάθειές του νὰ συγκεντρώσει ὅλο τὸ ὑπάρχον μυθολογικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ ὕλικό γιὰ τὴν Ἀτλαντίδα εἶναι φοβερὰ ἀποκαλυπτικές, πιστεύει ὅτι ἡ χρονολογία τῆς καταβυθίσεως τῆς Ἀτλαντίδας γύρω στὰ 10.000 χρόνια πρὶν ἀπὸ σήμερα, πού ἀναφέρει ὁ Πλάτων, πρέπει νὰ εἶναι κοντὰ στὴν ἀλήθεια. Πληθώρα γεγονότων μᾶς πείθουν περὶ τῆς ὑπάρξεώς —μᾶς λέγει— αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ.⁽¹⁷⁾
- γ'. Κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῶν πληροφοριῶν τῆς *Θεογονίας* ἡ κραυγὴ διαμαρτυρίας πού ἀκούγεται τόσο συχνὰ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη μοῖρα στὴν *Ὀδύσσεια* [«οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποιον», σ, 130], ὅπως ὁ Γ. Δέπος⁽¹⁸⁾ γράφει προσπαθώντας νὰ κάνει μὲ νέα δεδομένα τὴν ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ ἐπαλήθευση αὐτῆς τῆς περιπλάνησης, ἴσως ἀφορᾷ τὴν ἀνθρώπινη μοῖρα πού προέκυψε ἐξ αὐτῆς τῆς καταστροφῆς. Ἴσως ἡ «Ὀδύσσεια», ὁ ἄθλος αὐτοῦς ὁ ναυτικὸς ἦ, ὅπως ἄλλοι θέλουν, οἱ πανάρχαιες ταξιδιωτικὲς ἐμπειρίες ἢ ὁ κώδικας ἀνέμων καὶ ρευμάτων, ἔγινε γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ καὶ χαρτογραφηθεῖ ἡ νέα πλέον εἰκόνα τοῦ Ὠκεανοῦ.
- δ'. Τέλος ἡ ἀστρονομικὴ μελέτη τοῦ Κ. Χασάπη, πού σχολίασε ὁ Ι. Δ. Πασσᾶς⁽¹⁹⁾, βεβαιώνει, ὅτι οἱ ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις τῆς ἀρχαιότητος ἐπὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἐποχῶν (θέρους-χειμῶνος), γιὰ τὶς ὁποῖες γίνεται λόγος στὸν *Ὑμνον τοῦ Ἀπόλλωνος*, ἔπρεπε νὰ εἶχαν διατυπωθεῖ ἢ τὸ 1366 π.Χ., ὅποτε καὶ σημειώθηκε αὐτὴ ἡ ἰσότης ἢ ἔπρεπε νὰ εἶχαν γίνει τὸ 11.835 π.Χ., ὅποτε καὶ πάλι εἶχε ἐπαναληφθεῖ αὐτὸ τὸ φυσικὸ φαινόμενο. Καὶ ἡ σπουδαία ὁμῶς αὐτὴ ἀνακοίνωση, πού πιστεύω ὅτι ἐπιβεβαιώνεται μὲ μία νέα ἐντελὴς ἀντιμετώπιση τοῦ ταξιδιοῦ τῶν Ἀργοναυτῶν στὸν Ὠκεανό, ὀφείλεται καὶ πάλι στὴ *Θεογονία*.
- ε'. Στὴ *Θεογονία* ἔχει βασισθεῖ ὁλόκληρη ἡ Ἑλληνικὴ Μυθολογία. Ἡ ἀκατάληπτη γλῶσσα τῆς ἔχει ὀδηγήσει σὲ σοβαρὲς παρερμηνεῖες καὶ στὸ σχηματισμὸ μύθων, πού κατέστρεψαν μὲν τὴν ἱστορικότητά της, διέσωσαν δέ, ὅπως ἐγὼ πιστεύω, τὸ κείμενο ἀπὸ τὴν μισαλλοδοξία.
- στ'. Τέλος τὰ κείμενα τῶν Ἑλικωνιάδων Μουσῶν, πού ὁ στοχαστὴς Ἡσίοδος διέσωσε, ἀποκαλύπτουν, ὅτι ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου ξεκινᾷ πρὸ πολλῶν χιλιετιῶν καὶ τερματίζεται στὴν ἡρωϊκὴ περίοδο σχεδὸν ταυτόχρονα μὲ τὴν —καταστροφὴ τῶν νησιῶν τοῦ Ἀτλαντικοῦ, καταστροφὴ πού τὸ κείμενο οὐδόλως γνωρίζει. Ἡ *Θεογονία* εἶναι γραμμένη πρὸ τῆς καταστροφῆς τῆς ἐπὶ Δευκαλίωνος.

(17) Ch. Berlitz, «Τὸ τρίγωνο τῶν Βερμουδῶν».

(18) «Ὀδύσσεια».

(19) Λήμμα Ὀρφικά [Ἑγκ. Ἡλῖος, τόμ. ΚΔ].

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Κατὰ πόσον ἡ ἀλήθεια ἐπηρεάζει τὴν πορεία τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὑπαγορεύει τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι; Καί, ἀντίστοιχα, κατὰ πόσον τὸ ψέμμα; Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι *ἱστορικὸ* εἶναι τὸ *ἀληθινόν*, ὅτι δηλαδή ἡ ἀνθρώπινη τροχιά διὰ μέσου τοῦ Χρόνου εἶναι ὑποχρεωτικὰ συνισταμένη δυνάμεων καὶ ροπῶν ὑπαρκτῶν ἐξ ἀντικειμένου; Ἡ πρόκειται γιὰ μιὰ αὐθαιρεσίαν ἀνθρώπινῃ ἢ μιὰ ἰδιοτροπία τοῦ Κοσμογονικοῦ Νόμου —ὅπως θέλετε, πάρτε το— ποῦ παρεκκλίνει στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀπὸ τὴς «συνήθειάς» του, ποῦ «πειραματίζεται» μὲ τὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ «παίξῃ» μέσα στὸν Χρόνο— «αἰὼν παῖς παίζων ἀεὶ πεττεύων», γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Ἡράκλειτο— ἀγνοώντας κι ὁ ἴδιος τὸ ἀποτελέσμα τοῦ παιχνιδιοῦ; Συνηθίζεται στὴ νεώτερη φιλοσοφία τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς *ἱστορίας*, ἡ θεώρηση τῆς δεύτερης ὡς ὑπερβάσεως ἢ ἀρνήσεως τῆς πρώτης. Ἔτσι ὁ δρῶν ἱστορικὸς ἀνθρώπος ἐμφανίζεται σὰν ἕνα εἶδος ἐπαγγελματικοῦ ἀντίζηλου τοῦ φυσικοῦ νόμου, ποῦ καταπιάνεται καὶ φτιάχνει πράγματα ποῦ ἡ φύσις ὅχι μόνο δὲν θὰ ἔκανε μόνῃ της ποτέ, ἀλλὰ καὶ ἀντιτίθεται ριζικὰ σὲ τέτοιες δραστηριότητες καταστρέφοντας τὰ ἀποτελέσματά τους μὲ τὸ νόμο της, τὸ σιδερένιον νόμο τῆς φθορᾶς. Κατὰ κάποιον τρόπο ἡ θεώρηση αὐτὴ εἶναι ἀληθινή, ἀφοῦ ὁλόκληρη ἡ ἱστορία δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ δημιουργία καὶ καταστροφή, ἀπὸ γέννηση καὶ θάνατο ἔργων, καταστάσεων καὶ ἰδεῶν, ἀπὸ ἀκμὴ καὶ παρακμὴ ὧν τῶν ἀνθρώπων, ὧν τῶν *ἱστορικῶν* πραγμά-

των. Κατὰ προέκταση, ἂν δεχθοῦμε τὴ σκοπιὰ αὐτὴ ὡς ὀρθὸν τρόπο θεωρήσεως τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι, βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἕνα ἀδυσώπητο διαζευκτικὸ σχῆμα: Ἡ ὁλόκληρη ἡ ἱστορία εἶναι παραβίαση τῆς φυσικῆς ἀλήθειας, ἐξ οὗ καὶ τὸ φθαρτό, δηλαδή ψευδὲς ὧν τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων ἡ ὁλόκληρη ἡ ἱστορία εἶναι ἀληθινή, εἶναι σύνταξις καὶ συμμόρφωσις πρὸς τὴ φυσικὴ ἀλήθεια, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλῃ ἀπὸ τὸ νόμο τῆς φθορᾶς, τῆς ἐναλλαγῆς, τῆς ἀέναης μεταβολῆς καὶ τῆς ἀτέρμονος ροῆς. Ποιὸ ἀπὸ τὰ δυὸ συμβαίνει;

Βέβαια ἡ θεωρία τοῦ γίγνεσθαι, ἡ διαλεκτικὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας, μὲ τὴ μόνῃ πραγματικὴ «σταθερὴ» ποῦ προτείνει, τὴν «*σταθερὴ τῆς ἀστάθειας*», δίνει κάποιον «νόμο» γιὰ τὴν ἐρμηνείαν ὧν τῶν φαινομένων ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα: τὴν ἴδια τὴ «σταθερότητα τῆς ἀστάθειας»: ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια ταυτίζεται μὲ τὴν ἀστάθειαν, πῶς ἡ ἀστάθεια αὐτὴ εἶναι σταθερὴ; Δὲν ἀποτελεῖ τοῦτο ἄρση, διάψευσις καὶ κατάργησις τοῦ προτεινόμενου νόμου, δὲν συνιστᾷ τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ὁ νόμος τῆς μεταβολῆς δὲν εἶναι καθολικῆς ἰσχύος —ἄρα εἶναι ψευδὴς καὶ αὐθαίρετος; Σίγουρα, ναί... Γιατὸ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς ἀλήθειας μὲ τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι παραμένει θεωρητικὰ ἄλυτο γιὰ ὅλους τοὺς δογματικούς τῆς νεώτερης διαλεκτικῆς. Κι ὅχι μόνο θεωρητικὰ ἄλυτο, ἀλλὰ στὴν πράξιν παίρνει καταστρεπτικὰς μορφάς, γίνεται κίνητρο κι ἐλατήριο δογματοποιήσεως τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας, ψευτίσματος τῆς ἴδιας τῆς ἱστο-

ρίας, πηγή στρεβλώσεως καὶ παρεκκλίσεως τῆς ὁμαλῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους καὶ δύναμη ἐκτροπῆς. Τὸ *ἀντιδόγμα* τῆς διαλεκτικῆς καταντᾷ δόγμα («ἐναντία ταῦτά», ἅς μὴ τὸ ξεχνᾶμε κι αὐτό). Γιατὶ πράγματι αὐτὸ ποὺ σήμερα ὀνομάζουμε Ἱστορικὴ Ἐκτροπή, τὸ γενικὸ δηλαδὴ ἀδιέξοδο τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, τί ἄλλο εἶναι παρὰ ἀποτέλεσμα τῆς διανοητικῆς «ἀστάθειας», τῆς πρακτικῆς αὐτῆς ἀπόρροιας τῆς *διαλεκτικῆς ἀστάθειας*, ποὺ δογματικὰ ἐπιβλήθηκε καὶ ὑπαγορεύει τὸν σύγχρονον τρόπο σκέπτεσθαι καὶ πράττειν, τὴ σύγχρονη παγκόσμια ἰδεολογία; Τί ἄλλο εἶναι, παρὰ ἡ φυσικὴ κατάληξη τῆς διανοητικῆς ἀναρχίας, τῆς ἀναγκαστικῆς αὐτῆς καταστάσεως ποὺ προκαλεῖ ἡ διαλεκτικὴ ἀναρχία, ἡ θεωρητικὴ δηλαδὴ ἔλλειψη κάποιου σταθεροῦ σημείου ἀναφορᾶς τοῦ νοῦ; Κι ἔτσι ἡ διαλεκτικὴ, ποὺ ἐπαγγέλθηκε τὴν ἀποδέσμευση κι ἐλευθέρωση τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ τῆς «ἐπάρατης» μεταφυσικῆς καὶ τὴν ταύτιση τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι μὲ τὴν ἀλήθεια, στὴν πραγματικότητα δὲν πέτυχε τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μιὰ νέα ἐμπλοκὴ στὸ ἀδιέξοδο ἐνὸς νέου δογματισμοῦ καὶ τῶν συνεπειῶν του.

Τί συνέβη, λοιπόν; Οἱ ἡρακλείτειες θέσεις τοῦ καθολικοῦ *ρεῖν*, τοῦ *πολέμου*, τῆς *ἐριδος*, τῆς *ταυτότητος* τῶν *ἀντιθέσεων*, ποὺ ἐπιβεβαιώνονται κι ἀπὸ τὴ σύγχρονη πυρηνικὴ Φυσικὴ, θέσεις ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸν Ἑγέλο, τὸ Μάρξ καὶ τόσους ἄλλους, ἐν μέρει μόνο ἀποδίδουν καὶ περιγράφουν τὴν ἀλήθεια, τὴ φυσικὴ ἢ ἱστορικὴ ἀ-

λήθεια; Ὁχι, τὸ σύστημα ἐννοιῶν τοῦ Ἡράκλειτου καὶ τῶν ἄλλων γιγάντων τῆς προδογματικῆς σκέψεως δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ οἱ νεώτεροι διαλεκτικοί, ἀπομονώνοντας ὠρισμένες πτυχές του, θεωροῦν ὡς πεμπτουσία τῆς ἀλήθειας. Πάνω ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας ὑπάρχει κάτι σταθερό, κάτι ἀμέτοχο τοῦ γενικοῦ *πολέμου* καὶ τῆς καθολικῆς *ροῆς*: εἶναι ὁ *Λόγος*, ἡ ὑπέρτατη αὐτὴ οὐσία, ποὺ χωρὶς νὰ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴ τοῦ κόσμου, διαχύνεται παντοῦ καὶ συνέχει σταθερὰ καὶ συντηρεῖ τὸν κόσμο, ἀποτελώντας τὴν ἀμετάβλητη σταθερὴ του, τὸν ὑπέρτατο λόγο τῆς ὑπάρξεώς του, τὴν *raison d'être* τοῦ σύμπαντος. Ὁ Λόγος αὐτὸς παρακολουθεῖ τὸ παιχνίδι τοῦ Χρόνου κι ἐπιβάλλει τὴν τάξη δταν παραβιάζονται οἱ κανόνες του. Μπορεῖ ὁ «μέγας ἥλιος» νὰ «ρέη» ἀέναα μέσα στὸ διάστημα, νὰ «πολεμῇ» μὲ τὴν ἐλκτικὴ τοῦ δύναμη τίς ἄλλες ἐλκτικὲς δυνάμεις τοῦ σύμπαντος, νὰ «ἐναντιοῦται» πρὸς τὰ ὁμοιά του ἔλκοντας κι ἀπωθώντας, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν τροχιά του αὐθαίρετα, ἀπεριόριστα, διαταράσσοντας τὴν ἀρμονικότητα τοῦ γενικοῦ πολέμου. Ἡ προδογματικὴ σκέψη, ἡ *προδιαλεκτικὴ* καὶ *ὑπερδιαλεκτικὴ* σκέψη, εἶναι κατηγορηματικὴ σ' αὐτό: Ἄν ὑπάρξῃ διαλεκτικὴ ἀποχαλίνωση, τὰ ὄργανα τοῦ Λόγου, οἱ «ἐρινύες», θὰ ἐπέμβουν καὶ θὰ συντρίψουν τὸν παραβάτη, καθὼς θὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ πορευθῇ μέσα στὴν διαλεκτικὴ ἀναρχία, τὴ «σταθερότητα τῆς ἀστάθειας».

Βλέπουμε καθαρά, ὅτι ἡ νεώτερη σκέψη, ἡ παγκυριαρχία τῆς διαλεκτικῆς, δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ἀκρωτηρισμὸς τῆς ὑπερδιαλεκτικῆς,

πρωτογενούς καὶ καθολικῆς σκέψεως. Θεωρίες, ὅπως ἡ μαρξική, ποὺ δὲν ἀποτελοῦν στὴν πραγματικότητα παρὰ ἓνα μικρὸ σχόλιο ἢ ὑποσημείωση στὴν παλιότερη σκέψη καὶ γενικὰ στὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας —καὶ μάλιστα σχόλιο λανθασμένο, ἀφοῦ ἀπομονώνει μέρος ἑνὸς συστήματος ἐννοιῶν γιὰ νὰ τὸ παρουσιάσῃ ὡς πλήρως σύστημα, μ' ὅλες τὶς συνέπειες τῆς ἀπομονώσεως αὐτῆς— παρουσιάζονται ὄχι μόνο σὰν ἀνακαλύψεις τῆς τελικῆς καὶ ὀριστικῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ καὶ γίνονται πράξη ἱστορική, ὑπαγορεύουν τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι καὶ προγραμματίζουν τὴν πορεία τῆς ἀνθρωπότητος μέσα στὸ

Χρόνο. Δόγματα ἢ ψέμματα, φαντασιώσεις ἢ παράνοιες, τυφλὲς καὶ φανερὰ ἀναληθεῖς ἢ ἐλλιπεῖς ιδεοληψίες εἰσβάλλουν στὴν ἱστορία, τὴν ἐκτρέπουν καὶ διασποῦν τὴν ἐνότητα ἀλήθειας καὶ ζωῆς. Ναί, ἀλήθεια καὶ ἱστορία ταυτίζονται ὅσο ταυτίζονται ἱστορία καὶ ψέμμα... Ἡ διαλεκτικὴ ἀναρχία, ἡ «σταθερότητα τῆς ἀστάθειας» στὴ σύγχρονη σκέψη καὶ ἱστορία τοῦ θυμίζει τὸν «μέγαν ἥλιον» ποὺ ἔχασε τὸ σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς του, ἔχασε τὴν προστασία τῆς ἁρμονίας τοῦ Παγκοσμίου Λόγου. Περιμένοντας τὶς Ἑρινύες, λοιπόν, διατελῶ

Μετέωρος

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΨΑΡΡΟΥ—ΛΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἀδελφέ μου

*Τὰ χάσαμε ὅλα, ἀδελφέ μου.
Κι ἔτσι γυμνοὶ καὶ ὀλομόναχοι στὴν παγωνιά
κρυώνουμε καὶ τρέμουμε τὰ χεῖλη μας ἀπὸ ἐνδεια.
Τὰ χάσαμε ὅλα, ἀκόμα καὶ τὸ φῶς μας
καὶ ἀπὸ ἐνστικτο νιώθουμε τὰ βήματά μας ἀργόσυρτα
νὰ ἔχουν πορεία πρὸς τὸ τέλος.
Κρυώνουμε, κρυώνουμε
κι εἴμαστε μόλις στὴν ἀρχὴ τῆς χειμωνιάς.
Τί ἀτυχία!
Δὲν μπορέσαμε τὸν ἐλπιδοφόρο μας χιτῶνα
στοὺς ὤμους νὰ κρατήσουμε.
Τὸν ἀποθέσαμε στὸ βωμὸ τοῦ παρελθόντος
σὰν νικημένοι στρατιῶτες.
Τὰ χάσαμε ὅλα, ἀδελφέ μου.
Ἀκόμα καὶ τὴν ὁδὺν ν' ἀπλώσουμε τὸ χέρι.
Ἡ φωνή μας σπασμένη χορδὴ
μέσα στὶς ἀναρθρες κραυγὲς τοῦ κόσμου.
Προδομένοι ἀπ' τὴν παραπλάνηση,
δὲν ἔχουμε τίποτα.
Τὰ χάσαμε ὅλα, ἀδελφέ μου!*

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

Ὁ ἐπιβάτης

*Τὸ ὄχημα συνεχίζει
τὸ αἰώνιο ταξίδι του
μέσα στὸ Χρόνο.*

*Σπασμοὶ κοσμογονικοὶ οἱ Σταθμοὶ
καταπίνουν τοὺς παλιοὺς ἐπιβάτες
φέρνοντας νέους
κι αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται σὲ κάθε Σταθμό.*

*Μόνος αἰώνιος ἐπιβάτης
ὁ Διογενῆς
πάντοτε νέος, πάντα ἀκμαῖος.*

*Τί κι ἂν ἔχασε
τὶς ἀνυπολόγιστης ἀξίας ἀποσκευές του
στὸ Σταθμὸ «Κατακλυσμός».*

*Τί κι ἂν σὲ ἄλλο σταθμὸ τὸν μεταμφέσαν
σὲ ἀσιατίζοντα ὁπαδό,
κλέβοντας ἢ καταστρέφοντας
τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ νεώτερα
δημιουργήματά του.*

*Ἔτοιμος γιὰ τὴν ἐπόμενη διέλευση,
πάντοτε νέος, γεμᾶτος φῶς,
νὰ ξαναρχίσει τὸν οἰκουμενικὸ του ρόλο
συνεχίζοντας ἀέναα
τὸ ἀτελεύτητο ταξίδι,
μέχρι νὰ ἐξαφανιστεῖ τὸ ὄχημα Γῆ
μέσα στὸ Χρόνο.*

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΠΟΥΡΛΑΚΟΥ — ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Γεωμετρικὸ τετράστιχο

*Ἡ ζωὴ ἓνας κύκλος,
ἡ λογικὴ τετράγωνο,
τρίγωνο ἢ συνύπαρξη τῆς ἀμαρτίας,
μονόπλευρος ὁ βίος τῆς Ἀρετῆς.*

GEOFFREY CLIVE*

‘Ο Νίτσε σήμερα

“Όταν τὸ 1889 κλονίσθηκε ἡ υγεία του, ὁ Νίτσε ἦταν οὐσιαστικά ἀγνωστος σ’ ὅλους, ἐξαιρουμένων λίγων στενῶν φίλων του, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ ἐκλιπὼν πρὶν ἀπ’ αὐτὸν Ριχάρδος Βάγκνερ καὶ ὁ ἐπιφανὴς ἱστορικὸς Jacob Burckhardt. Εἶναι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικό, ὅτι δὲν τὸν ἤξερε κανένας καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας. Πραγματικά, εἶχε ἀποξενωθῇ ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κατεστημένου τῆς ἐποχῆς του, ἀφοῦ ἐπανειλημμένα εἶχε καταλογίσει στὰ μέλη του προδοσίαν τῆς ἀποστολῆς τους καί, πράγμα ἀκόμη σκληρότερο, βαρεὶά εὐθύνη λόγῳ περισσίας βλακειᾶς καὶ σχολαστικότητος. Ἐπειδὴ εἶχε ἀναδειχθῇ σὲ λαμπρὸ καθηγητὴ πανεπιστημίου ὁ ἴδιος προτοῦ συμπληρῶση τὰ τριάντα του χρόνια, οἱ κατηγορίες του δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ἀπορριφθοῦν ὡς προερχόμενες ἀπὸ κάποιον ἀποτυχημένο, κι ἔτσι ἦταν ἀκόμη πιὸ τσουχτερές. “Ὁλ’ αὐτὰ καθιστοῦν διπλᾷ ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονός ὅτι, ὅταν ὁ Νίτσε πέθανε τὸ 1900, τὰ ἔργα του ὄχι μόνο ἦταν δημοφιλῆ, ἀλλὰ καὶ εἶχαν κερδίσει καὶ κάποιο σεβασμὸ στὰ πανεπιστήμια —ἀλίμονο, μὲ κάποιο τίμημα.

“Όταν ὁ Νίτσε δὲν μπορούσε πιά νὰ μιλάῃ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, οἱ καθηγητὲς τῆς γερμανικῆς Μέσης Ἑκπαιδεύσεως καὶ οἱ θαυμάσια καταρτισμένοι μαθητὲς τους ἀρπάζονταν ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις του αὐτές, πού ἐνίσχυαν τὴν ἀπογοητεύσιν τους καὶ τὰ παράπονά τους. Περὶ τὰ τέλη τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα ἐμφανίσθηκε ἕνα εὐρὺ κοινὸ αἶσθημα, κυρίως μεταξύ τῶν νέων, σύμφωνον μὲ τὸ ὁποῖο ἡ ζωὴ τοὺς εἶχε ξεπεράσει, ἡ ὑποκρισία τῆς ἀστικῆς (βικτωριανῆς) ἠθικῆς μὲ τὶς γελοῖες ἐπιδείξεις συστολῆς ἦταν ἀνυπόφορη καὶ χάριν τῆς γενικῆς ἀναζωογονήσεως χρειαζόταν νὰ διανοιχθοῦν καινούργιοι ὁρίζοντες σ’ ὅλους τοὺς τομεῖς.

Στὴ λογοτεχνία μπορεῖ κανεὶς νὰ συσχετίσῃ τὸ αἶσθημα αὐτό, ἐκφραζόμενο κάπως διαφορετικά, μὲ τὴν ἐπίκληση πρὸς τὴ «ζωή» στοὺς *Ambassadors* τοῦ Henry James καὶ τὴν ἀνατομία τῆς νάρκωσης καὶ ἀπάθειας πού γίνεται στὸ κυριώτερο ἔργο τοῦ Goncharov, τὸν *Oblomov*. Σαφῶς ὑπάρχουν νιτσεικὲς ἰδέες στὸν τρόπο αὐτὸ τοῦ σκέπτεσθαι, ἀπορρέουσες, γιὰ τὸν κοινὸ ἀναγνώστη, ἀπὸ τὴν ἐντυπωσιακὴ δύναμη καὶ κυριαρχία τῆς γλώσσας τοῦ Νίτσε. Ὁ Νίτσε δὲν ὑπῆρξε στυλίστας τοῦ πνεύματος οὔτε πειστικὸς συνήγορος ὑποθέσεων· καὶ εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀμφίβολο ἂν ἡ οἰκειοποίησή του ἐκ μέρους τῆς πρωτοπορίας, τῆς *avant garde* τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἦταν τόσο ἀπόλυτη ὅσο παρουσιάζεται.

Τὸ πρῶτο μεγάλο κύμα τῆς δημοτικότητος τοῦ Νίτσε στηρίχθηκε χωρὶς ἀμφιβολία στὴν ἀπέχθειά του πρὸς τὴν ἀκαδημαϊκὴ ἀνιαρότητα καὶ στὸν παραδόξως ρομαντικὸ του σεβασμὸ πρὸς τὴν ρομαντικὴ κατὰπτωσιν. “Όθεν, γιὰ ν’ ἀναφέρω ἕνα μόνο παράδειγμα, οἱ καλλιτέχνες καλοδέχτηκαν τὴν ἐκ

* Ὁ Geoffrey Clive, ἀπὸ τὸ 1962 πού ἀρχισε τὴν ἀκαδημαϊκὴν του σταδιοδρομίαν ἕως σήμερον, διδάξε φιλοσοφίαν στὰ Πανεπιστήμια Harvard, Connecticut, Clark University, Washington University, Vanderbilt University (ΗΠΑ) καὶ Saarland (Δυτικὴ Γερμανία).

μέρους του απόρριψη τῶν ἠθικῶν τύπων ὡς ἀπαραίτητων στοιχείων στὰ ἄξια ἔργα τέχνης, καὶ ἀγκάλιαζαν μὲ ἐνθουσιασμό τὶς ἀμφισβητήσεις τῆς ἀντιλήψεως ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ ἐκπαίδευση στὴν τέχνη ἀπαιτεῖ τὴν διδασκαλία τῶν αὐτόνομων πραγματοποιήσεων τῶν συμβολικῶν μορφῶν. Τὸ *Death in Venice* τοῦ Thomas Mann παραμένει τὸ κυριώτερο καλειδοσκοπιο νιτσεϊκῶν διδασκαλιῶν, ὅπως ἡ ἐνότητα τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς ἀσχήμιας, ἡ εἰρωνία τῆς σκέψεως στὴ σύγκρουσὶ τῆς μὲ τὴ ζωὴ καὶ ἡ γοητεία τῆς τέχνης, ποὺ συνδιαπλέκεται ἀδυσώπητα μὲ τὸν πόνο, τὴν ἀρρώστια, τὸ παραλήρημα καὶ τὸ θάνατο.

Ὁ Gustav von Aschenbach, ὁ ἥρωας αὐτοῦ τοῦ Mann, συμβολίζει τὸ θάνατο τῆς παλαιᾶς Εὐρώπης, ἀλλὰ προβάλλει ἐπίσης ἐναλλακτικὲς ἐκφάνσεις τῆς ὁμορφιάς, ποὺ πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν προσεχτικᾶ.

Ἐπιπροσθέτως, ὁ Νίτσε βρέθηκε τρόπος ἐπίσης νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ προμηθευτὴς τοῦ πνευματικοῦ ὑπόβαθρου τῆς ἀμερικανικῆς νεολαίας, γιὰ τὴν ἐκ μέρους τῆς διάπραξη ἀνόητων δολοφονιῶν, ὅπως ἀκριβῶς θεωρήθηκε ὅτι εἶχε βοηθήσει καὶ τὴν ἔμπνευση τῶν Γερμανῶν *Wandervoegel* — νέων ποὺ ξεκινοῦσαν σὰν ἀλλήτες καὶ τραγουδοῦσαν γύρω ἀπὸ φωτιὲς διαμαρτυρόμενοι κατὰ τῶν τυραννικῶν γονέων τους, γιὰ νὰ τερματίσουν τὴ ζωὴ τους πεθαίνοντας στοὺς Α' καὶ Β' Παγκόσμιους Πολέμους, ὅχι πάντοτε σὰν ἀνανήψαντες ἐθνικιστές. Ὁ Νίτσε θὰ τρόμαζε ἀπὸ τὴ συστηματικὴ διαστρέβλωση τῶν ἀπόψεων του ἐκ μέρους τέτοιων ἀνθρώπων, ἀλλὰ θὰ ἦταν ἐξ ἴσου ἀπατηλὸ νὰ βεβαιώση κανεὶς ὅτι μπορεῖ νὰ μὴν ἔχη σημαντικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν ἐξέλιξη αὐτῆ. Τὸ μέτρο στὴν ἔκφραση δὲν ἦταν ἡ ἀρετὴ του καὶ οἱ συχνὰ σφοδρὲς ἡ ἀτοπες μομφές (χαρκτηρίζει τὸν J. S. Mill «γουρουνόκεφαλο», γιὰ ν' ἀναφέρω ἓνα ἀπὸ τὰ χειρότερα παραδείγματα) φαίνονται σὰ νὰ ἔγιναν γιὰ νὰ ἐντυπωσιάσουν ἢ νὰ προκαλέσουν σύγχυση. Βέβαια, δὲν ὑπῆρξε ὁ φιλόσοφος τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ. Οὐσιαστικᾶ ὅλα ὅσα τὸν ἀντιπροσωπεύουν — ὁ κοσμοπολιτισμός, τὸ πνευματικὸ μεγαλεῖο, ἡ ὁμορφιά γιὰ τὴν ὁμορφιά — ἀναθεματίσθηκαν ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ κινήματος. Ταυτόχρονα, ἀποτελεῖ θέμα ἱστορικῆς πραγματείας τὸ πῶς πολυάριθμοι αὐτοανακηρυχθέντες νιτσεϊκοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἡ ἴδια ἡ ἀδελφὴ του ποὺ ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ παραχαράξῃ ὠρισμένα χειρόγραφα καὶ ἐπιστολές του, προτίμησαν νὰ ταυτίσουν τὴν φιλοσοφία τοῦ Νίτσε μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ ρατσισμοῦ καὶ τοῦ ἄγριου γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ. Γιὰ νὰ διαπιστωθῇ πῶς συνέβη αὐτό, ἀπαιτεῖται λεπτομερὴς μελέτη. Θ' ἄρκεσθῶ νὰ σημειώσω ἐδῶ, ὅτι ἡ βαθειὰ ἀπογοήτευση τοῦ Νίτσε γιὰ τὸ νέο κόσμον εἴλκυσε πολλοὺς ποὺ δὲν διέθεταν τὸ δικό του αὐστηρὸ πνευματικὸ ἥθος καὶ ἔμειναν ἀναίσθητοι ἔναντι τοῦ δικοῦ του *Hintergedanken*. Μαθητὲς σὰν τὸ Yeats, τὸν Stefan George καὶ τὸν Di Annunzio ἦταν ἀπλῶς ἀνίκανοι νὰ σταθμίσουν τὰ διφορούμενα τοῦ Νίτσε.

Σήμερα οἱ νιτσεϊκὲς σπουδὲς καὶ τὸ κῦρος τοῦ Νίτσε ἄλλαξαν ἐντελῶς. Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι καὶ ἡ ἀπειλὴ μιᾶς ἀτομικῆς συρράξεως ἔχουν τοποθετήσῃ τὶς τρομερὲς προφητείες του πάνω σὲ μιὰ προοπτικὴ τελειῶς ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὶς ὑπερβολὰς τοῦ βιταλισμοῦ καὶ τοῦ ρατσισμοῦ τοῦ τέλους τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα. Οἱ μελετητὲς ἔχουν συνδέσει τὸ Νίτσε μὲ κάθε σημαντικό πνευματικὸ κίνημα καὶ — ἡ εἰρωνία τῶν εἰρωνιῶν — ἔχουν τοποθετήσῃ

τὸν ἀδυσώπητον αὐτὸν εἰδωλομάχο στὴν «μείζονα παράδοση».⁽¹⁾ Δὲν ὑπάρχει Γερμανὸς ἢ Γάλλος μορφωμένος ποὺ ν' ἀγνοῇ ἐντελῶς τὴν βαθεῖα του ἐπίδραση στὴ συμβολικὴ ποίηση, τὴν ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία, τὸ ἐξπρεσιονιστικὸ θέατρο καὶ τὴ γέννηση τῆς φροῦδικῆς ψυχαναλύσεως. Ἀκόμη καὶ οἱ θεολόγοι μπαίνουν στὸ χορὸ, ὅπως πρόβλεπε γι' αὐτοὺς καὶ γιὰ ὅλες τὶς ἐποχὲς ὁ David Hume, κλωσσώντας χωρὶς τελειωμό — καὶ τοῦτο δὲν φαίνεται πολὺ ἄστοχο — πάνω στὸ «θάνατο τοῦ Θεοῦ». Γενικά, ἡ ἐπίδραση τοῦ Νίτσε εἶναι ἤδη ἀνυπολόγιστη. Ἡ εἰκόνα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸ τι εἶναι σήμερα ὁ Νίτσε γιὰ τὴ Δύση ἔχει σφραγισθῇ κυρίως ἀπὸ τὴν ἐκ μέρους του διάγνωση τῆς καταστάσεώς μας. Ὅλα τὰ μοντέρνα βιβλία ποὺ πραγματεύονται τὴν κρίση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὸ *Decline* τοῦ Spengler μέχρι τὸ *The Lonely Crowd*, θὰ ἦταν ἀδιανόητα χωρὶς τὶς πρωτοποριακὲς ἀναλύσεις τοῦ Νίτσε.

Ἄν θεωρηθῇ πάντως σὰν φιλόσοφος-ἰδρυτὴς σχολῆς, ἡ σημερινή του τύχη εἶναι σημαντικὰ λιγώτερο ἐντυπωσιακὴ. Ἡ δημοτικότητά του στὴν ἀγγλοσαξωνικὴ διανόηση συνδέθηκε κυρίως μὲ τὴν ἀνοδο τοῦ Μπέρναρντ Σὼ καὶ τὴν ὀριστικὰ λήξασα διαμάχη τῆ σχετικῆ μὲ τὸν κοινωνικὸ δαρβινισμό⁽²⁾. Ἡ συχνὰ ἀδικαιολόγητη ἔχθρα τοῦ Νίτσε κατὰ τῶν Ἀγγλῶν φιλοσόφων ἀντιμετωπίσθηκε μὲ τὴν δέουσα ἀδιαφορία. (Ὁ Νίτσε θεωροῦσε τοὺς ὠφελιμιστὲς ὡς ἐκ γενετῆς στερούμενους πνευματικότητας). Τὸ προκλητικὸ του ἀνακάτεμα περιγραφικοῦ καὶ προτρεπτικοῦ λόγου ἀπλῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς στενὲς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ἀναλύσεως. Κατὰ συνέπειαν, πλεῖστοι Ἀγγλοὶ καὶ Ἀμερικανοὶ μελετητὲς τῆς φιλοσοφίας ἀγνοοῦν τὴ σκέψη του, ἂν δὲν τὸν συναντήσουν στὶς πολιτικὲς ἐπιστῆμες ἢ στὶς σπουδὲς τῆς συγκριτικῆς λογοτεχνίας. Ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἐκασταχοὺ φιλοσόφους ἡ ἀγνοία τοῦ Νίτσε ἐπεὶδὴ παρέλειψε νὰ ταυτίσῃ τὴ γνωστικὴ ἱκανότητα μὲ τὸν τρόπο βεβαιώσεώς της ἢ τὴ φιλοσοφία ὡς σύνολο μ' ἕναν εἰδικὸ τύπο ἐπιχειρηματολογίας, εἶναι πράγμα ἀνάξιο, ὅπως εἶναι καὶ ποταπὸ γιὰ μορφωμένους ἀνθρώπους.

Πῶς ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁποιοσδήποτε διαβάξῃ Νίτσε σήμερα, καὶ μάλιστα ἐνῶ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὸν διαβάξῃ σὲ μετάφραση; Πρῶτον, γιατί ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη καὶ λογοτεχνία τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα εἶναι ἀκατανόητη χωρὶς τὴ γνώση τῶν κειμένων. Δεύτερον, γιατί κατατάσσεται μετὰ τῶν σημαντικώτερων ἐπικριτῶν τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας, ποὺ μᾶς προκαλεῖ νὰ ξανασκεφθοῦμε τὶς σημαντικώτερες κατηγορίες τοῦ νοῦ φιλοσοφικά. Τρίτον, γιατί εἶναι ἔξοχος διορθωτὴς τοῦ ρηχοῦ ρασιοναλισμοῦ τῶν φιλελευθέρων ἐκείνων ποὺ ἐπιμένουν νὰ ἐρμηνεύουν τοὺς ἐμπαιγμούς

(1) Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Heidegger νὰ φτιάξῃ ἕναν μεταφυσικὸ ξένο πρὸς τὸν ἀντάρτη Νίτσε [βλ. Martin Heidegger, *Nietzsche* (Verlag Günther Neske Pfullingen, 1961)] ἐπιβεβαιώνει τοὺς φόβους τοῦ Kierkegaard, ὅτι οἱ ἐξέχοντες διανοητὲς κατανοοῦν περιουσία τῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας.

(2) Ἀπὸ τὶς καλύτερες πραγματεῖες γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Νίτσε στὸ μοντέρνο θέατρο παραμένει τὸ ἔργο *The Theater of Revolt* (Boston, Little, Brown Company, 1964) τοῦ Robert Brunstein, καὶ εἰδικώτερα τὰ κεφάλαια I-III.

τῶν ἱερέων ἀπὸ τὸν Βολταῖρο ὡς ἀρχὴ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Δὲν ὑπάρχει πιδ ἀντιπαραδοσιακὸς διανοητὴς ἀπὸ τὸν Νίτσε, ἀλλὰ ταυτόχρονα αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ συντήρησε μιὰ «τραγικὴ αἴσθησις τῆς ζωῆς», ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ τοὺς τυπικοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τοὺς μαθητὲς τους. Τέταρτον, ἀκόμη κι ἂν ἀπέτυχε ὁ ἴδιος ὡς πρὸς αὐτό, ἡ σκέψη τοῦ Νίτσε περιλαμβάνει πολλὰς πολύτιμες ιδέες γιὰ μιὰ πιθανὴ μελλοντικὴ προσπάθεια συνδιαλλαγῆς μεταξὺ τῶν ἀντίστοιχων ἀπαιτήσεων τῆς γνώσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας. Γιὰ τὶς μεταχριστιανικὲς γενεές ποὺ θὰ μᾶς διαδεχθοῦν ὁ ἐπείγων χαρακτῆρας τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς δὲν χρειάζεται ὑπογράμμιση.

[Μετάφραση: ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ]

ERICH FRIED

Τί είναι αὐτό (Was Es Ist)

*Εἶναι παραλογισμός,
λέει ἡ λογικὴ.
Εἶναι ὅμως κάτι, εἶναι,
λέει ἡ ἀγάπη.*

*Εἶναι δυστυχία,
λέει ὁ ὑπολογισμός.
Δὲν εἶναι τίποτα παρὰ πόνος,
λέει ἡ ἀγωνία.
Εἶναι χωρὶς ἐλπίδα,
λέει ἡ σύνεση.
Εἶναι κάτι, εἶναι,
λέει ἡ ἀγάπη.*

*Εἶναι γελοῖο,
λέει ἡ περηφάνεια.
Εἶναι ἐπιπόλαιο,
λέει ἡ περίσκεψη.
Εἶναι ἀδύνατο,
λέει ἡ πείρα.
Εἶναι κάτι, εἶναι,
λέει ἡ ἀγάπη.*

[Μετάφραση ὑπὸ ΘΕΟΔ. ΙΩ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ]

ΜΕΤΑΞΥ ΣΟΒΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΕΙΟΥ

Εάν οι Γάλλοι υπερηφανεύονται διά τὰ ἁρώματά των, οἱ Ἑλβετοὶ διά τὰ ὠρολόγια ἀκριβείας καὶ οἱ Ὁλλανδοὶ διά τὸν τυρόν των, οἱ Νεοέλληνες, ἐν τούτοις, παράγουν προϊόν, τὸ ὁποῖον οὐχὶ ἀπλῶς υπερηφάνειαν δικαιολογεῖ, ἀλλὰ ἔξαρσιν ἐθνικὴν ἐπιβάλλει, καθ' ὅσον μᾶλλον διότι τοῦτο δὲν εἶναι εὐτελές τι ὑλικόν, ἀλλὰ ἄνυλον, πνευματικόν, ἰδεῶδες, ἀρμονικόν κύημα ἰδιοφυοῦς νοῦς καὶ ἀχαλινώτου φαντασίας. Εἰς τὴν ἐπινοητικότητα τῶν Νεοελλήνων ἀναφέρομαι βεβαίως, ἡ ὁποία ἐκπλήσσει καθημερινῶς ἔχθρους καὶ φίλους, ἐντοπίους εὐφυεῖς καὶ ἀλλοδαποὺς ἀφελεῖς.

Ἐν τούτοις, καὶ παρὰ τὰ διεθνῶς ταῦτα γνωστὰ καὶ παραδεδεγμένα, ἡ προσφάτως ἀποκαλυφθεῖσα ἐπινόησις ἐπισκιάζει πᾶσαν προτέραν. Τὸ ἡμερονύκτιον, ὡς γνωστόν, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἰσοδυναμεῖ μὲ μίαν περὶ τὸν ἑαυτὸν της στροφὴν τῆς γῆς, ἀπὸ δὲ τοῦ 1330, ὅτε οὕτως ἐρρυθμίσθη ὑπὸ τῶν καλογήρων τοῦ Μεσαίωνος, εἰς ὅλα τὰ μῆκη καὶ πλάτη τῆς γῆς διέθετεν μόνον καὶ ἀκριβῶς 24 ὥρας. Λέγω διέθετεν, διότι δὲν διαθέτει πλέον, ἀφοῦ ἡ νεοελληνικὴ ἐπινοητικότης κατῴρθωσεν καὶ τὰς ὥρας τοῦ 24ώρου νὰ διπλασιάσῃ, χωρὶς πάντως μέχρι στιγμῆς νὰ μεταβάλῃ καὶ τὴν περιστροφικὴν ταχύτητα τῆς γῆς!

Θὰ ἀνεγνώσατε ἀσφαλῶς εἰς τὰς ἐφημερίδας περὶ τῶν μισθῶν τοῦ ἡμίσεος καὶ πλέον ἑκατομμυρίου ποῦ καταβάλλει ἡ φωτοδότις ΔΕΗ εἰς ἐνίους λειτουργοὺς της. Αἱ ἐφημερίδες ἐντυπωσιάσθησαν μὲ τὸ χρηματικὸν ποσὸν καὶ ἐκεῖ ἐξήντησαν τὴν σχολιογραφίαν των, ἐνῶ ἡ νέα ἐπινόησις εὐρίσκειτο ἄλλοῦ, εἰς τὰς ὥρας ἐργασίας τῶν παχυμίσθων φωστήρων μας. Οἱ μάκαρες οὗτοι, λοιπόν, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὰς δημοσιευθεῖσας καταστάσεις, εἰργάζοντο 22 ὥρας ἡμερησίως ὑπερρωρικῶς! Εἰς τὰς ὁποίας, ἂν προσθῶμεν τὰς 8 τῆς κανονικῆς ἐργασίας, προκύπτει σαφῶς, ὅτι οἱ ὑπάλληλοι οὗτοι εἰργάζοντο 30 ὥρας ἀνὰ 24 ὥρον. Ἐὰν συνυπολογίσωμεν 6-7 ὥρας ὕπνου, ποῦ θὰ ἐχρειάζοντο, μετὰ μάλιστα ἀπὸ τόσον μακρὰν ἐργασίαν, σὺν 2-3 ὥρας διὰ φαγητόν, μετακίνησιν καὶ λοιπὰς φυσι-

κὰς ἀνάγκας ποῦ ἔχει κάθε ἔμβιον ὃν ποῦ διαθέτει οἰσοφάγον καὶ ἀφεδρῶνα, ἀβιάστως συμπεραίνεται ὅτι εἰς τὴν κοινωφελῇ ταύτην ἐπιχείρησιν ἐπετεύχθη ὁ... διπλασιασμὸς τοῦ χρόνου!

Ἐκτός, ἂν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶχον κατωρθῶσαι νὰ καταργήσουν ὕπνον, φαγητόν καὶ λοιπὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας, ὅποτε δὲν ἔχομεν μὲν ἀκριβῶς διπλασιασμόν τοῦ χρόνου, ἀλλὰ, τότε, ἀνακύπτει ἐμφανέστατα ἄλλη, ἔτι μεγαλυτέρα ἐπινόησις, ἡ ὁποία εἶναι προφανές ὅτι μέλλει αὐτὴν ταύτην τὴν μοῖραν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους νὰ ἀλλάξῃ. Τὸ ἔχω ξαναεῖπει. Δὲν θὰ ἐκπλαγῶ, ἐὰν ἐγειρόμενος μίαν πρωΐαν ἴδω τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντα ἐκ τοῦ Αἰγάλεω ἀντὶ τοῦ Ὑμηττοῦ καὶ περιφερόμενον ἀσκόπως καὶ ἐπ' ἀόριστον ἐπὶ τοῦ λεκανοπεδίου τῆς Ἀττικῆς, ἵνα προσφέρῃ τὸ χρονικὸν ἄλλοθι εἰς τὰς νεοελληνικὰς κομπίνας. Ἀπλῶς θὰ δοξάσω τὴν θάνατον Ρωμιοσύνην, ποῦ τὰ πάντα δύναται...

Εἰς τὴν βιασύνην μου, φίλοι, νὰ διατρανώσω τοῦ γνωστοῦ δαιμονίου τῆς φυλῆς μας τὰ νεώτερα ἐπιτεύγματα, ἐλησμόνησα νὰ σὰς εὐχηθῶ Καλὴν Χροنيάν, ἂν καὶ οὐδεὶς ἀμφιβάλλῃ ὅτι θὰ εἶναι τοιαύτη, ἀφοῦ ἡ Κυβέρνησις μας ἐκήρυξε τὸ 1984 «ἔτος τοῦ πολίτη».

Τὸ παρελθὸν ἔτος, ὡς γνωστόν, εἶχε κηρυχθῇ «ἔτος υγείας», ἡ ἀπόλυτος δὲ ἐπιτυχία του ἐγγυᾶται τὸ μέλλον. Κατὰ τὸ 1983, τὸ «ἔτος τῆς υγείας», ὡς γνωρίζομεν, ἐπολαπλασιάσθησαν αἱ νοσοκομειακαὶ κλίναι, ἰδρύθησαν δεκάδες νέα νοσοκομεῖα, κατηργήθησαν τὰ κατὰπτυστα ράντζα τῶν διαδρόμων καὶ αἱ ἄθλιναι «οὐραὶ» εἰς τὸ ΙΚΑ, ἐφθύνουν τὰ φάρμακα καὶ γενικῶς —ὡς χαρακτηριστικῶς ἐλέγχθη ὑπὸ ἀρμοδίων χειλέων— παρεσχέθη «ἀριστοποιημένη» περίθαλψις, γεγονὸς τὸ ὁποῖον, ἄλλωστε, θὰ διεπιστώσατε ἰδίως ὁμμασιν ὅσοι ἐξ ὑμῶν εἶχατε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἐπισκεφθῇτε ἢ, πολὺ περισσότερον, νὰ νοσηλευθῇτε εἰς ἓν ἐκ τῶν «ἀριστοποιημένων» δημοσίων νοσηλευτηρίων μας ἢ ἔστω εἰς τι ἰα-

τρείον του ΙΚΑ. ΤΕΒΕ ή άλλου «άναβαθμισμένοι» Ταμείου.

Ισως, αν μη μεγαλύτερας σπουδαιότητας, υπήρξεν και τὰ τὸ παρελθὸν ἔτος και τὸ ἐπιτεύγμα τῆς συγκρατήσεως τοῦ πληθωρισμοῦ. Αἱ τιμαὶ τῶν ὀδοντογλυφίδων, τοῦ λουλακίου εἰς πλακίδια, τῆς ριγάνεως, τῶν ὀνυχοκοπτῶν καὶ ἐνίων ἄλλων εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης διετηρήθησαν εἰς ἀνεκτὰ ἐπίπεδα, ἀνσμένεται δὲ νὰ διατηρηθοῦν καὶ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος εἰς παρόμοια ἐπίπεδα.

Εἰς τὴν προσπάθειαν νὰ παταχθῇ ἡ ξενομανία καὶ προκειμένου νὰ ἐξαναγκασθοῦν οἱ Νεοέλληνες νὰ συναλλάσσονται εἰς δραχμάς καὶ οὐχὶ εἰς δολλάρια, ἐπετεύχθη «διολίσθησις» τοῦ δολλαρίου ἀπὸ 72 εἰς 100 δραχμάς. Πάντως, διὰ νὰ ἐξαλειφθῇ παντελῶς ἡ ξενομανία, ὑπολογίζεται ὅτι τὸ δολλάριον θὰ πρέπει νὰ «διολισθησῇ» εἰς τὰς 200 δραχμάς τουλάχιστον, εἰναι δὲ βέβαιον ὅτι θὰ καταβληθοῦν αἱ δέουσαι προσπάθειαι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν κατὰ τὸ νέον ἔτος, ἐφ' ὅσον βεβαίως παύσουν οἱ φίλοι μας οἱ Ἄραβες νὰ ἀρδεύουν μὲ τοὺς γνωστούς «ποταμούς» τῶν πετροδολλαρίων τὴν χώραν μας.

Ετερον σημαντικὸν γεγονὸς τοῦ 1983, ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς καὶ ἡ ἐπιτεύξις συμφωνίας μὲ τοὺς Ἀμερικανούς, δι' ἧς κατορθοῦται, ἐπιτέλους, ἡ ἀπομάκρυνσις τῶν «βάσεων τοῦ θανάτου». Βεβαίως τὴν ἀπομάκρυνσιν θὰ πραγματοποιήσῃ, ὡς ἐπισήμως ἐλέγχθη, ἡ «πολιτικὴ βουλήσῃ», ὅτι — τὸ 1991 — αὕτη θὰ ἐνηλικιωθῇ καὶ θὰ ἀποκτήσῃ δικαιοπρακτικὰ δικαιώματα.

Πάντως, καίτοι ἀνήλικος ἡ «πολιτικὴ βουλήσῃ» κατῳρῶσε κατὰ τὸ μόλις παρελθὸν ἔτος νὰ ἀπομακρύνῃ 9 φορές τὸ νῆφος τῶν Ἀθηνῶν, ἐναντι 9 ἐπίσης τοῦ 1982 καὶ 3 τοῦ 1981. Τοῦτο ἐπετεύχθη διὰ τῆς ἐφαρμογῆς 3 μεγάλων δακτυλίων, 2 μικρῶν καὶ 4 μικρομεσαίων.

Θὰ ἀναφέρω τώρα ἐπὶ τροχάδην ὠρισμένα ἄλλα ἐπιτεύγματα τοῦ 1983, ἐν συγκρίσει μὲ τὰ παρελθόντα ἔτη:

— Ἐδενδροφυτεύθησαν δύο φορές τὰ γύρωθεν τῶν Ἀθηνῶν γυμνά ὄρη ἐναντι δύο τοῦ 1982 καὶ δύο, ἐπίσης, τοῦ 1981. (Ἀναδιφῶν τὰ σχετικὰ ἀρχεῖα μου ἀνεκάλυ-

ψα ὅτι ἡ δις κατ' ἔτος δενδροφύτευσις τῶν λόφων τούτων εἶναι παλαιὰ συνήθεια, δὲν κατῳρῶσα ὁμῶς νὰ ἀνακαλύψω πότε ἤρχισεν).

— Ἡ ἐπαίσχυντος γραφειοκρατία κατηργήθη 21 φορές τὸ 1983, ἐναντι 18 τοῦ 1982, 2 τοῦ 1981, καὶ 3 τοῦ 1980. Ἰσαριθμούς φορές κατηργήθη καὶ τὸ ρουσφέτιον. (Τὰ δύο ταῦτα, ἀνέκαθεν, συμβαδίζουν, συγκαταργοῦνται δὲ καὶ συνανασταίνονται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς — ἐξ οὗ καὶ γραφειοκρατία).

— Τὸ κυκλοφοριακὸν πρόβλημα τῶν Ἀθηνῶν ἐπελύθη 28 φορές, ἐναντι 21 τοῦ 1982, 12 τοῦ 1981, 13 τοῦ 1980. (Κατὰ τὸ ἔτος πού μόλις παρήλθεν, ἐκυκλοφόρουν σὶ «μεγάλοι» λύσεις).

— Ὡς καὶ κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη, ἡγοράσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1983 1000 νέας λεωφορεῖα. Ἡ συνήθεια νὰ ἀγοράζονται χίλια λεωφορεῖα κατ' ἔτος χάνεται εἰς τὰ βάθη τῶν αἰώνων.

— Ὁ φάκελος διὰ τὸ πραξικόπημα τῆς Κύπρου ἡνοίχθη τὸ 1983 5 φορές, ἐναντι 4 τοῦ 1982, 3 τοῦ 1981, 2 τοῦ 1980 κ.λ.π. Πάντως, ὁ μέσος ὅρος ἀνοίγματος τοῦ ἐν λόγω φακέλου ἀνέρχεται εἰς 2,8 φορές ἐτησίως.

— Κατὰ τὸ 1983 διεξήχθη εἰς «πόλεμος τῆς φραντζόλας», ἐναντι μηδενὸς τοῦ 1982, ὅτε, ὡς γνωστόν, εἶχε διεξαχθῇ εἰς «πόλεμος τῶν τελάρων», ὁπότε καὶ εἶχον συντριβῇ ὀριστικῶς οἱ χονδρέμποροι ὀπωροκηπευτικῶν.

— Κατὰ τὸ λήξαν ἔτος «ἀναβαθμίσθηκαν» αἱ σπουδαὶ εἰς τὰ Πανεπιστήμια 32 φορές, ἐναντι 2 τὸ 1982 καὶ 4 τὸ 1981. Ὅπως βλέπομεν, τὸ 1983 ἀπητήθησαν πολυπλαπλάσιαι τῶν ἄλλων ἐτῶν «ἀναβαθμίσεις» διὰ νὰ ἐμπεδωθῇ ἡ καταργησις τῶν πνευμάτων.

Υπάρχουν βεβαίως καὶ πολλὰ ἄλλα ἄξια λόγου γεγονότα εἰς τὸν ἀπολογισμόν τοῦ λήξαντος ἔτους, πού διατηρῶ εἰς τὸ ἀρχεῖόν μου, πλὴν, φίλοι, νομίζω ὅτι σᾶς ἐκούρασα μὲ τὰς στατιστικὰς μου. Ἐφ' ὃ καὶ σταματῶ, εὐχόμενος αἴσιον καὶ εὐτυχὲς τὸ νέον «ἔτος τοῦ Πολίτη».

Ἀριστοφάνης Καρφιάς

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΤΑΓΑΡΗΣ

Ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ Σολωμοῦ

[Σ. «Δ»: Ἡ εἰδωλοποίηση ἀνθρώπων καὶ ἡ ἀντίστοιχη μετατροπὴ τῶν ἐλευθέρων ἀτόμων σὲ ὁπαδοὺς ἢ πιστοὺς δὲν εἶναι γνώρισμα ἐλευθερίας. Εἰδικὰ γιὰ τοὺς Ἕλληνες ἡ κριτικὴ, ὁ ἐλεγχος, ὁ διάλογος, ἡ ἀπόδειξις ἦταν καὶ πρέπει νὰ παραμείνουν οἱ κορυφαῖες θεωρητικὲς καὶ πρακτικὲς ἀξίες, μὲ καθολικὴ ἐφαρμογὴ καὶ ἰσχὺ ἐπὶ τῶν πάντων, ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν θεῶν. Καὶ θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς, ὅτι ἡ μέγιστη συμβολὴ τῆς ἐλληνικότητος στὴν ἱστορία ὄχι μόνο τοῦ Πνεύματος ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀνθρωπότητος γενικὰ εἶναι ἡ ἀνακάλυψη, κατοχύρωση καὶ βίωση τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ὡς μοναδικῶν ἐγγυήσεων τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἡ κριτικὴ τοῦ Δ. Σολωμοῦ ποὺ ἀκολουθεῖ, ἀπορρέει ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἐλευθερωτικὴ καὶ ἐξαλθευτικὴ διάθεση νὰ ἀντιμετωπίζονται τὰ πάντα μὲ ἀπόλυτη παρρησία σκέψεως καὶ λόγου. Οἱ πτυχὲς ποὺ θίγει ὁ συντάκτης τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ στρατηγὸς ἐ.ἀ. Ἀχιλλεὺς Τάγαρης, τ. πρόεδρος τοῦ Ἰνστιτούτου Στρατηγικῶν Μελετῶν Ἑλλάδος, ἀκαδημαϊκὸς Τ.Α.Ρ. καὶ γνωστὸς συγγραφεύς, δὲν μειώνουν βέβαια τὴν καθαρὰ ποιητικὴ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ. Καὶ δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ παρεξηγήσουν τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀρθροῦ ὅσοι εἶναι πνευματικοὶ ἄνθρωποι ἐλεύθεροι κι ἀληθινοί].

Ἡ μία ὄψις τοῦ Σολωμοῦ, ἡ ἐντόνως φωτισμένη, εἶναι ἐκείνη τοῦ ποιητοῦ. Ἀνεγνωρίσθη ὡς ἐξέχων. Ἐν ποιήματι του, γραφὲν ὅταν ἦτο 25ετής, ὁ Ὑμνος πρὸς τὴν Ἑλευθερίαν, ἐγένετο Ἐθνικὸς Ὑμνος τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ 120 περίπου ἐτῶν (τὸ 1864). (Οὗτος ἐμελοποιήθη ὑπὸ τοῦ μουσικοῦ Ν. Μαντζάρου, τοῦ ὁποῦ καὶ ἡ μελωδία, κατὰ τὴν ἀνάκρουσιν τοῦ Ὑμνου, ἀκούεται εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ἐξ οὗ καὶ θὰ ἐδικαιολογεῖτο νὰ ἀποκληθῇ οὗτος ἔθνικὸς μελωδός). Εἰς τὸ ποίημά του αὐτό, ὅμως, ὅπως καὶ εἰς ἕτερον τοιοῦτον, ἀφιερωμένον εἰς τὸν θάνατον τοῦ λόρδου Βύρωνος, δὲν εἶχε ὑπόληψιν ὁ ποιητής. Τὰ ὠνόμαζεν, ὁ ἴδιος, νεανικὰς ἀστοχίας, ἐννοῶν τοῦτο, φυσικά, καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον των καὶ ὡς πρὸς τὴν στιχουργίαν. (Π.χ. κάπου εἰς τὸ Ὑμνον πρὸς τὴν Ἑλευθερίαν ἔγραψεν ἀρχικῶς τὸ 4στιχον: «Καὶ ᾗ τὸ πέλαο μία ματιά —ρίχνει ποὺ σπιθοβολᾷ— καὶ τὰ νύχια τὰ μακρὺα —σφίγγει, ἀπλώνει ἀρπαχτικά». Τοῦτο ἀποτελεῖ μέτρον τῆς πρωτολείου στιχουργίας του).

Ἡ ἑτέρα ὄψις τοῦ Σολωμοῦ εὐρίσκεται ὑπὸ σκιάν. Περί αὐτῆς θὰ ἀσχοληθῶμεν, χάριν τῆς ἱστορικῆς δικαιοσύνης, διὰ βραχέων. Ὡνομάσθη Ἐθνικὸς Ποιητής, τιμώμενος τὰ μέγιστα. Ἀλλὰ, διατὶ δὲν ἔ-

λαβε μέρος εἰς τὸν Ἀγῶνα τῆς Παλιγγενεσίας μας, τοῦ 1821—29; Ὡς γεννηθεὶς τὸ 1789 ἦτο, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεγάλου ἐκείνου Ἀγῶνος, ἡλικίας ἀπὸ 23-31 ἐτῶν, δηλ. εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς πολεμικῆς ἡλικίας· ἐπίσης ἦτο ὑγιέστατος καὶ ἀργόσχολος πλούσιος· καὶ ταῦτα, ἐνῶ τὰ Σουλιωτόπουλα ἐρρίπτοντο εἰς τὴν μάχην ἀπὸ 14 ἐτῶν, μαζί μὲ τοὺς γέροντας καὶ τὰς γυναῖκας τοῦ Σουλίου. Ὁ Σωκράτης ἐπολέμησε κατὰ τὴν 5ην καὶ 4ην δεκαετίαν τῆς ζωῆς του, ὁ δὲ Λεονάρντο ντὰ Βίντσι, ἄν καὶ γέρον, ἐμάχετο ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Ρώμης. Δὲν ἔλαβεν ὁ Σολωμὸς ποτὲ τὸ ὄπλον κατὰ τὸν Ἱερὸν ἐκεῖνον Ἀγῶνα, τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων, καὶ τὸν πλέον κρίσιμον διὰ τὸ Ἔθνος τῶν Ἑλλήνων. Ἄν καὶ εἶχε μεγάλην περιουσίαν, δὲν διέθεσεν οὔτε ὀβολὸν δι' αὐτόν. Ἄν καὶ εἶχε σπουδάσει ἐπὶ 10ετίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, γνωρίζων πλήρως τὴν ἰταλικὴν καὶ ἔχων ἰταλικὴν μόρφωσιν (ὑπέγραφε ἰταλιστί—:

D. Solomou

—καὶ ἀσφαλῶς εἶχε πολλοὺς φίλους ἐκεῖ, οὐδὲν δόλως ἐκαλλιέργησεν εἰς τὴν γείτονα αὐ-

τὴν χώραν, ἀπὸ πλευρᾶς του, τὸν φιλελληνισμόν· οὔτε ἐχρησιμοποίησε τὸν ξένον Τύπον ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Οὐδόλως, ἐπίσης, ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἡ διαφέρει καὶ μετὰ τὸ 1830 διὰ τὴν ἐλευθερίαν, πλέον, Ἑλλάδα, οὐδέποτε ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας. Ἐνῶ τὸ ἔθνος ἐμάχετο τὸ καθημαγμένον, ἀπεγνωσμένως, παρέμενε ἀσφαλὴς εἰς τὴν γενετείραν του καὶ ἐγραφε ἀπλοϊκοὺς στίχους, ὡς ὁ ἴδιος τοὺς εἶχε χαρακτηρίσει.

Ἄλλος δὲ ὅμως ἐξέχων ποιητής, ὁ Λορέντζος Μαβίλης, ἂν καὶ 53ετής, ἐπολέμησεν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου αἰῶνος καὶ ἐφονεύθη ἥρωϊκῶς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἀκόμη εἰς μέγας ποιητής, ἂν καὶ ἀλλοδαπός, ὁ λόρδος Βύρων, ἐγκατέλειπε τὰ πλούτη του καὶ τὴν παραδείσιον ζωὴν του εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ προσφέρῃ καὶ τὴν ζωὴν του ὑπὲρ αὐτῆς. Ὁ Αἰσχύλος, εἰς ἓκ τῶν μεγίστων ποιητῶν καὶ δραματουργῶν, ἥρωϊκὸς μαχητὴς εἰς τὸν Μαραθῶνα, εἰς τὸ ἐπιτύμβιον του, ὅπερ ὁ ἴδιος συνέταξε πρὸ τῆς θανάτου, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῆς ἀφθάστου ποιητικῆς του δόξης, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἦτο μαχητὴς κατὰ τῶν Μήδων. (Ἀδελφός του ἦτο ὁ θρυλικὸς ἦρως Κυναίγειρος). Ὁ Τυρταῖος, ὁ φλογερὸς ἐλεγειακὸς ποιητής, ἐπολέμησε καὶ ὡς στρατηγὸς εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν, παροτρύνων τοὺς μαχητὰς διὰ τὴν ὑπερτάτην θυσίαν καὶ διὰ τῶν στίχων του, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός του. Παρεμφερῆ παραδείγματα ὑπάρχουν ἅπαιρα καὶ παντοῦ ἀνὰ τὴν Γῆν. Ἡ Γαλλία ἔχει, ὡς γνωστόν, Ἐθνικὸν τῆς Ὕμνον τὴν «*Μασσαλιώτιδα*». Τοῦτον ἔγραψε καὶ ἐμελοποίησεν ὁ Γάλλος ἀξιωματικὸς τοῦ Μηχανικοῦ, ποιητὴς καὶ συνθέτης Ρουζέ ντὲ Λίλ, ὁ ὅποιος ἠγωνίσθη ἐπὶ μακρὸν διὰ τὴν πατρίδα του εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἐν τούτοις, οὐδόλως ἀναφέρεται ὡς ἐθνικὸς ποιητὴς τῆς Γαλλίας.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ κατήγετο ἐκ Κρήτης. Τότε ἔφερε τὸ ἐπώνυμο Σαλαμόν (ἐνθυμίζει ἐβραϊκὸν τοιοῦτον). Χωρὶς νὰ πταίῃ ὁ ἴδιος, ἐγεννήθη νόθος (υἱὸς τῆς ὑπηρετρίας τῆς οἰκογενείας τους,

μεθ' ἧς ὁ πατὴρ του συνευρέθη ἀνόμως), παραμείνας νόθος μέχρι τοῦ 10ου ἔτους του. Εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐπὶ 10ετίαν, ἐσπούδασεν εἰς τὴν Μέσσην Ἐκπαίδευσιν. Ἐνεργάφη εἰς τὴν Νομικὴν χωρὶς νὰ φοιτήσῃ, μὴ γενόμενος ἐπιστήμων, ἂν καὶ διέθετεν ἄφθονα τὰ πρὸς τοῦτο ὑλικά μέσα. Νέος (δηλ. κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Μεγάλου Ἀγῶνος) ἠσχολεῖτο ὑπερβαλλόντως μὲ τὰς διασκεδάσεις, τὰς περιπετειὰς καὶ τὰς εὐωχίας, ἐνῶ ἔναντι τῆς Ζακύνθου, καὶ καθ' ὅλον τὸν ἑλληνικὸν χώρον ποταμοὶ αἵματος ἐχύνοντο ὑπὸ τῶν θυσιαζομένων διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὸν Νεόφυτον Βάμβαν, ὅστις συνέστησεν εἰς τὸν Σολωμόν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ ἀγωνισθῇ, οὗτος ἀπήντησε μὲ τὸ ἐξῆς ἀμίμητον ἀπατρι φθέγμα: «*Ἡ ἀποψὶς τῆς ὀντότητος, μάλιστα τῆς ὀντότητος, μὴ εἰσέτι συγκεκριμένης, οἶα ἡ ἑλληνική, ἤθελεν ἴσως ἀφανίσαι τὴν ἰδανικὴν ἐποποιίαν, ἣν διατελῶ οἰκοδομῶν μέσα εἰς τὸ ἅγιον βῆμα τῆς ψυχῆς μου*» (!).

Οὐδέποτε φέρεται ὡς ἀποκτήσας ἰδίαν οἰκογένειαν. Μετὰ τὴν πρώτην νεότητά του διεκρίνετο διὰ τὴν βαρὺθυμον νωθρότητά του, ἐνῶ ἦτο εὐέξαπτος, παθολογικῶς ἀνώμαλος, ἀκοινωνητος καὶ δυσπρόσιτος. Ἐπίσης εἶχε φυσικὴν ὀκνηρίαν (τὰ πλεῖστα τῶν ποιημάτων του τὰ ἐγκατέλειπεν ἡμιτελῆ) καὶ ἔκαμε κατάχρησιν οἶνοπνευματῶν ποτῶν. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ κοινωνία τῆς Κερκύρας, ὅπου ἔζησεν ἀπὸ τὸ 1828 μέχρι τοῦ θανάτου του, τὸ 1857, τὸν ἐτίμα ὡς ποιητὴν.

Ἀνεγράφησαν, μετὰ παρρησίας, τὰ ὡς ἄνω, καὶ χάριν τῆς ἱστορικῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ μὴ ὑπάρξουν μιμηταὶ τοῦ ποιητοῦ, ὡς πρὸς τὴν ὑλοποίησιν τοῦ μεγίστου καθήκοντος παντὸς πολίτου, καθοριζομένου διὰ τῆς ἱερᾶς ἐντολῆς: «*ἀμύνεσθαι περὶ Πάτρης*». Τοῦτο ἀπαιτεῖ μόνον σκληρὸν ἀγῶνα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μὲ τὸ ὅπλον ἀνὰ χεῖρας καὶ μὲ ἐτοιμότητα προσφορᾶς αἵματος καὶ ζωῆς ὑπὲρ Πατρίδος. Οὕτω καὶ μόνον κατακτᾶται καὶ διατηρεῖται ἡ περιπόθητος Ἐλευθερία, (τὴν ὁποίαν τόσον ὕμνησεν ὁ Σολωμός) καὶ οὐχὶ μόνον μὲ ἀπλοϊκὴν στιχουργίαν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

Ίστορία και Παράδοση

Είναι γενικά διαπιστωμένο, πώς ή ανθρωπότητα κινδυνεύει σήμερα από την άχαλίνωτη εισβολή και την επικράτηση του ύλιστικού πνεύματος και του μηχανιστικού πολιτισμού. Η αποσύνθεση και η διάλυση έχουν πάρει κι όλες μεγάλες διαστάσεις. Ο εκβαρβαρισμός και η διάβρωση απειλούν σε βάθος την πνευματική υπόσταση των λαών και την πολιτιστική τους ιδιοπροσωπία. Ιδιαίτερα εύάλωτα είναι τα νέα έθνη και οι λαοί εκείνοι που είναι ακόμα χωρίς βαθιές και γερές πολιτιστικές ρίζες. Η απειλή στηρίζεται, άλλωστε, στην άπλοποίηση και την γενίκευση. Στοχεύει στην κάθε λογής ισοπέδωση και εξίσωση, την απελευθέρωση από κάθε είδους διακρίσεις και περιορισμούς, φραγμούς και δεσμεύσεις και την κατάργηση όλων των αξιών. Ίδανικό του «πολιτισμού» αυτού: η επιστροφή στην ζωώδη ζωή, ή απόλαυση των υλικών αγαθών, ή ικανοποίηση των ενστίκτων, ή αξιοποίηση κάθε τεχνικής δυνατότητας για «ψυχαγωγία». Ο πλούτος, ή άνεση, ή άνευθυνότητα, ή περιφρόνηση κάθε παλαιού, ή δύναμη, ή γρήγορη και εύκολη ικανοποίηση είναι μερικά από τα ιδανικά αυτού του «πνεύματος», που απλώνεται γρήγορα σ' όλο το κόσμο και προσελκύει ιδιαίτερα τους νέους.

Νομίζουμε, πώς όλοι έχουν διαπιστώσει τις συνέπειες αυτής της ύλοκρατικής αντίληψης στο περιβάλλον τους. Η ανάγκη να παρθούν κάποια μέτρα αντιμετώπισής της προβάλλει επείγουσα. Φυσικά δεν έννοούμε μέτρα αστυνομικά ή νομοθετικά. Τέτοιου είδους απειλές δεν αντιμετωπίζονται με την βία ή με γραφειοκρατικούς μηχανισμούς. Ο αγώνας είναι ιδεολογικός και ήθικός, και μόνο με μία αντιμεπίθεση στο χώρο των ιδεών και του πνεύματος μπορεί να κερδηθεί.

Άλλα πώς μπορεί να διεξαχθεί ένας τέτοιος πόλεμος; Σε ποιά συγκεκριμένα έρεϊσματα θα στηριχθεί; Ποιά θα είναι τα επιχειρήματα εκείνα, που θ' αντιτάξουμε στην ύλική εκφύλιση;

Αυτά, που κατά τη γνώμη μας μπορούν να τη συγκρατήσουν, είναι κυρίως ή επιστροφή μας στις ρίζες, ή συνειδητοποίηση της διάρκειας, ή αφύπνιση της ιστορικής μας μνήμης. Ίστορία και παράδοση: να οι δύο κύριοι προμαχώνες άμυνας αλλά και γόνιμης αντιπαράθεσης, που θα μās σώσουν. Μόνο όταν οι δυνάμεις που κρύβονται μέσα τους αξιοποιηθούν σωστά, μόνο όταν οι αξίες και τα ιδανικά, που προϋποθέτουν, αναβιώσουν δημιουργικά και ξαναμπούν στη ζωή μας, θα μπορέσουμε να νικήσουμε τὸ πνεύμα της εύκολίας και της άπλοποιημένης ήδονολατρείας, που απειλεί να μās κατακλύσει. Οι νέοι και οι κάθε λογής άνεργμάτιστοι είναι οι πιὸ εύάλωτοι στην τεχνολογική ισοπέδωση. Βοηθώντας τους να συνειδητοποιήσουν τις άρετές και τις αξίες που τούς κληροδότησαν οι πρόγονοί τους, μόνο τότε θα τούς συγκρατήσουμε από τὸ να υιοθετήσουν τὰ ξενόφερτα ύλιστικά πρότυπα ζωής και τις εύτελείς χωρίς βάθος και πνευματικότητα αξίες που τὰ συνοδεύουν.

Άλλά τί είναι ή, για την ακρίβεια, τί μπορεί να σημαίνουν για μās σήμερα, που ζούμε στην εποχή της εξελιγμένης τεχνολογίας, των ήλεκτρονικών ύπολογιστών και της αυτόματοποίησης, ή ιστορία και ή παράδοση; Πράγματα νεκρά, χωρίς σημασία, ένας πολὺ βιαστικός θα μπορούσε να τις χαρακτηρίσει βάζοντάς τες με μιά άποφασιστική χειρονομία στο περιθώριο.

Κι' όμως δεν είναι ούτε άχρηστες ούτε άνεδαφικές ούτε χωρίς σημασία. Έκει, άλλωστε, κρύβεται και ή, ως τώρα, άδυναμία της ιστορίας και της παράδοσης να βοηθήσουν άποφασιστικά στὸν άγώνα κατά της ύλοκρατίας και τὸυ δήθεν νεωτεριστικὸυ πνεύματος. Έμεϊς οι ίδιοι πρώτοι άμφιβάλλουμε για τις κρυμμένες μέσα τους δυνατότητες. Είτε από άγνοια είτε από κακή ένημέρωση ή προκατάληψη άδιαφορούμε για τις δυνάμεις που κρύβονται μέσα τους και τις άφήνουμε άνεκμετάλλευτες, άν και

μπορούν, όταν τις χρησιμοποιήσουμε σωστά, να μᾶς δώσουν όλα εκείνα τὰ «δπλα», πού τόσο πολύ τὰ ἔχουμε ἀνάγκη σήμερα, γιὰ νὰ σώσουμε τὸν πολιτισμό μας.

Ἀλλὰ τί εἶναι ἱστορία καὶ τί εἶναι παράδοση, μπαίνει ἀμέσως τὸ ἐρώτημα· καὶ στὴ συνέχεια, ἐπακολουθεῖ ἕνα δεύτερο, ἀκόμα πιὸ καίριο: πῶς μποροῦν νὰ βοηθηθοῦν; Πολὺ συνοπτικά θ' ἀπαντήσουμε καὶ στὰ δύο.

Ἱστορία εἶναι, γενικά, τὸ παρελθὸν σὲ μιὰ γόνιμη καὶ δυναμικὴ διαλεχτικὴ σχέση μὲ τὸ σήμερα. Εἶναι ὅλα ὅσα ἔγιναν ἀπὸ ἐπώνυμους καὶ ἀνώνυμους σ' ὅλους τοὺς τομεῖς καὶ σ' ὅλα τὰ πεδία τῆς δράσης, τῆς γνώσης καὶ τῆς ἐμπειρίας. Εἶναι ἀκόμα μιὰ ἀνεξάντλητη πηγὴ ἀπὸ ἠθικές, ψυχικές, συναισθηματικές καὶ συγκινησιακές φορτίσεις, ἀπὸ ἀγῶνες καὶ συγκρούσεις, ἀπὸ πετυχημένες προσπάθειες προσαρμογῆς, ἀπὸ προκλήσεις καὶ ἐρεθίσματα, ἀπὸ πικρίες καὶ ἀπογοιτεύσεις, ἀπὸ συλλογικὲς καὶ ἀτομικὲς μνήμες. Σ' ἕνα δεύτερο ἐπίπεδο, ἱστορία εἶναι ὅλες οἱ γραπτὲς μαρτυρίες, πού ὅλες μαζί συνθέτουν τὴν γνώση τοῦ παρελθόντος. Διαλέγοντας οἱ ἱστορικοὶ καὶ συνδυάζοντας ὅλες αὐτὲς τὲς μαρτυρίες διαμορφώνουν ἕνα ἢ πολλὰ κείμενα πού ἀποτελοῦν ἐξιστορήσεις τῶν συμβάντων καὶ μαζί ἐρμηνεῖα τους, ἀνάλυση καὶ ἀξιολόγησή τους.

Αὐτὰ ὅλα ἀποτελοῦν τὴν ἱστορία, ὅπως τὴν νοοῦμε σήμερα, καὶ πού ἡ γνώση τῆς εἶναι αὐτὴ πού μᾶς ὠριμάζει, μᾶς φρονιματίζει καὶ μᾶς διδάσκει. Γνωρίζοντας ὅλα ὅσα ἔγιναν ἀποφεύγουμε ἢ ἐπιδιώκουμε νὰ τὰ ἐπαναλάβουμε. Ἀποφεύγοντας τὰ λάθη καὶ τὰ ὀλισθήματα τοῦ παρελθόντος, γινόμαστε καλύτεροι καὶ ἀποκτοῦμε παράλληλα τὴν ἀπαραίτητη αἴσθηση τοῦ βάθους καὶ τῆς συνέχειας. Μόνον αὐτοὶ πού συνειδητοποίησαν πῶς δὲν εἶναι οἱ πρῶτοι σὲ τούτῃ τῇ γῇ, ἀλλὰ ἔπονται ἄλλων πού προηγήθηκαν, μποροῦν νὰ νιώσουν τὴν παιδευτικὴ ἀξία τῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς γνώσης τῆς. Μέσα ἀπ' αὐτὴν μποροῦν νὰ καθορισθοῦν τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας τους καὶ νὰ ἐκτιμηθοῦν σωστὰ οἱ ὁποιοῖδήποτε χειρισμοὶ τους. Τίποτα πού εἶ-

ναι ἔξω καὶ πέρα δὲν ἐπιτρέπεται καὶ μόνο ὅ,τι δένεται καὶ ἐναρμονίζεται μαζί τῆς εἶναι θεμιτό. Αὐτὴ ἄλλωστε ἡ παράλληλη πορεία πρὸς τὴν ἐθνότητα καὶ τὴν λαότητα καὶ τὴν συλλογικὴ τῆς βίωσης, ἡ ἀδιάκοπη προσπάθεια ἐμπλουτισμοῦ τῶν στοιχείων τῆς καὶ ἡ προέκτασή τους στὸ μέλλον εἶναι ἡ κοινὴ μέριμνα ὅλων τῶν ἐπιγινομένων γενεῶν.

Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ μυστικὴ καὶ ψυχικὴ συμμετοχὴ τῆς ἀτομικῆς ιδιαιτερότητας στὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἰδέα τῆς ὁλότητας εἶναι πού κάνει συνειδητὲς τὲς ἐθνικὲς καὶ φυλετικὲς ρίζες. Μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία τὸ ἄτομο κατέρχεται στ' ἄδυστα τῆς συλλογικῆς ὑπαρξης καὶ ἀντλεῖ δυνάμεις ἐπιβίωσης, ἐνῶ, παράλληλα, νιώθει πῶς ἀποτελεῖ μέρος ἐνὸς εὐρύτερου ὅλικοῦ ἀλλὰ καὶ ὅλου συνόλου μὲ κοινὰ χαρακτηριστικά, κοινὲς μνήμες, πού τὸν κάνουν νὰ νιώθει ἰδιαίτερα ὑπερήφανος γι' αὐτὸ πού εἶναι, ἀλλὰ, πολὺ περισσότερο, αὐτὸ πού ἦταν οἱ πρόγονοί του.

Ἐνεργοποιώντας ἕνα δημιουργικὸ διάλογο μὲ τὴν ἱστορία ἀνεβάζουμε τὴν μεμονωμένη καὶ εὐάλωτη ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ σ' ἕνα ἐπίπεδο ὕψους καὶ αὐθύπαρκτης ὑπευθυνότητας. Θωρακίζοντας τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν γνώση τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτιστικῆς του καταβολῆς τὸν κάνουμε νὰ ταυτισθεῖ μαζί τῆς. Κι' αὐτὸ γίνεται μόνο μὲ τὴν ἱστορία. Μόνο μ' αὐτὴ τὸ παρελθὸν ἐνισχύει καὶ ὑποβαστάζει ἕνα φαινομενικὰ ἄδειο καὶ γυμνὸ παρόν, πού γίνεται ἔτσι ζωντανὸ καὶ ἀκατάλυτο παιδευτικὸ βίωμα. Μόνο αὐτὸς πού μετέχει συνειδητὰ στὴν ἐθνικὴ ζωὴ τῆς ἐθνότητάς του δύσκολα ἀποχωρίζεται τὲς ἀξίες τῆς καὶ τὰ γνωρίσματά τῆς καὶ ἔχει τὸ σθένος νὰ μένει ἀδιάφορος στὲς σειρήνες τοῦ σύγχρονου παρακαμιακοῦ πνεύματος.

Ανάλογη πηγὴ δύναμης, φρονιματισμοῦ καὶ ἐθνικῆς αὐτογνωσίας εἶναι καὶ ἡ παράδοση. Οἱ δυνατότητες τῆς ζωαντῆς, τῆς ἀληθινῆς καὶ ἀνθρωπιστικῆς παράδοσης εἶναι, κυριολεκτικὰ, ἀπεριόριστες. Ἀρκεῖ νὰ μπορέσουμε νὰ τὲς ἀπελευθερώσουμε... Κι' αὐτὸ γίνεται μόνο μ' ἐ-

μας. Ὁ παράγοντας ἄνθρωπος εἶναι ὁ μοναδικὸς καὶ ὁ ἀπαραίτητος καταλύτης, ὁ μόνος ποὺ μπορεῖ νὰ θέσῃ σὲ κίνηση τὶς ὑπολανθάνουσες καὶ σὲ ἀδράνεια εὐρισκόμενες δυνάμεις τῆς παράδοσης.

Ἄλλὰ τί εἶναι παράδοση; Χωρὶς ἀμφιβολία ἓνα πλῆθος πράγματα μποροῦν ἐδῶ νὰ νοηθοῦν. Πρωταρχικὰ ὅμως παράδοση εἶναι οἱ ἐμπειρίες καὶ οἱ ἐπιβιώσεις τῶν περασμένων. Εἶναι, ἀκόμα, τὸ σύνολο τῶν κάθε εἶδους διασωσμένων ὡς ἐμᾶς γνώσεων, καὶ ἀκόμα τὰ κάθε λογῆς ὕλικά κατάλοιπα τοῦ παρελθόντος, ποὺ ὅλα μαζί ἀποτελοῦν τὸν πολιτισμό, τὴν πολιτιστικὴ κληρονομιά καὶ τὴν πνευματικότητα ἑνὸς λαοῦ. Ἡ γλῶσσα, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία, ἡ μουσικὴ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ὁ λαϊκὸς πολιτισμὸς, ὅτιδήποτε δημιουργήθηκε καὶ ἐκφράζει τὴν καθολικὴ ἢ τὴν ἀτομικὴ ἰδιαιτερότητα, ἀποτελεῖ μέρος τοῦ μεγάλου «σώματος» ποὺ λέγεται παράδοση.

Γεγονὸς εἶναι, ἀκόμα, πὼς ὅλο αὐτὸ τὸ ἀπέραντο ὕλικὸ ἀπὸ ἐμπειρίες καὶ βιώματα, ἐπιτεύγματα, εὐαισθησίες, μνήμες, διατυπώσεις καὶ ἰδιομορφίες ἔχει δικούς του ρυθμούς καὶ νόμους. Ὑπακούει, πρῶτα πρῶτα, στὸ νόμο τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ἀλλοίωσης. Ποτὲ δὲν μένει σταθερό. Διαμορφώνεται καὶ ἀλληλοσυμπληρώνεται ἀέναα. Κάθε ἐποχὴ «χρεώνει» στὴν γενεὰ ποὺ ἔρχεται τὸν συχνὰ δυσβάσταχτο ὄγκο τοῦ ὕλικου τῆς παράδοσης, μ' ἐντολὴ νὰ τὸ διασώσει καὶ νὰ τὸ παραδώσει ἀνανεωμένο καὶ ἐμπλουτισμένο στὴν ἐπομένη. Ἔτσι ἡ παράδοση διαιωνίζεται, διαρκῶς ὅμως ἀνανεούμενη. Σ' αὐτὴν ἔρχεται νὰ προστεθεῖ κάθε τι καινούργιο, ποὺ δημιουργήσαν οἱ ἐπιγιγνώμενοι. Μὲ μιὰ συνεχῆ ἐπεξεργασία ἀφομοιώνονται σ' αὐτὴ τὰ κάθε λογῆς νέα στοιχεῖα καὶ ὄχι μόνο αὐτὰ ποὺ συγγενεῦουν μὲ τὰ προϋπάρχοντα. Ἀντίθετα εἶναι παρατηρημένο, πὼς καὶ τὰ πιὸ ξένα καὶ διαφορετικὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα συγχωνεύονται μαζί τῆς κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθήκες, συνήθως βίας ἢ ἀνάγκης. Ἔτσι σὲ μιὰ παράδοση παρατηροῦμε καὶ χαρακτηριστικὰ ὁλότελα ξένα ἢ σαφῶς ἀλλότριας προέλευσης. Οἱ ἱστορικοὶ λόγοι ποὺ τὰ ἐπέβαλαν, εἶναι οἱ ἴδιοι ποὺ ἐπέβαλαν καὶ τὴν

μεγάλῃ ἀφομοιωτικῇ τῆς ἱκανότητα, τὴν προσαρμοστικότητα καὶ τὴν εὐελιξία τῆς.

Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ παράδοση, ἡ ζωντανὴ καὶ ἡ συνεχῶς ἐξελισσόμενη, ἡ ἀδιάκοπα συγχρονιζόμενη, μπορεῖ, μαζί μὲ τὴν ἱστορία, νὰ γίνουν οἱ κύριοι ἀνασχετικοὶ παράγοντες, ποὺ θ' ἀναχαιτίσουν τὴν διείσδυση τοῦ πνεύματος τῆς ὕλοκρατίας. Μόνο ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν πνευματικῶν φορέων σὲ ζωντανὴ ἀνταπόκριση μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς ἠθικὲς καὶ πνευματικὲς του δυνάμεις, ποὺ ἐκλύονται ἀκριβῶς ἀπ' αὐτὴν τὴν συνειδητοποίηση τοῦ δεσμοῦ του μαζί τους, εἶναι σὲ θέσῃ ν' ἀποτρέψει τὸ μεγάλο κίνδυνο τῆς ἐξάπλωσης τοῦ σύγχρονου μηχανιστικοῦ πνεύματος. Τοῦ πνεύματος τῆς ὕλης, ποὺ ἐμφανίζεται κάτω ἀπὸ τὶς πιὸ ποικίλες καὶ διαφορετικὲς μεταμφιέσεις καὶ προσπαθεῖ ν' ἀποπλανήσει καὶ νὰ διαφθείρει τὶς ἀνύποπτες ψυχές.

«Προοδευτισμὸς», κοσμοπολιτισμὸς, ἀπελευθέρωση, ἀνεξίθρησκεία, ὀρθολογισμὸς, τεχνολογικὴ πρόοδος..., ὅλα, στὴν ὑπερβολὴ τους καὶ στὴν ἀπλοποιημένη ἐφαρμογὴ τους, κρύβουν σοβαρότατους κινδύνους. Φυσικά, ἡ ἱστορία καὶ ἡ παράδοση δὲν ἐναντιώνονται στὶς νέες ιδέες καὶ στὰ καινούργια ἐπιτεύγματα τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ νέο, τὸ κάθε λογῆς καινούργιο, δὲν ἔρχεται σωστά, διαμορφώνει μιὰ σχέση ἀρμονίας μὲ τὸ παλαιό, δὲν τὸ ἀρνεῖται. Ὅχι μόνο τὸ ἐνισχύει ἀλλὰ καὶ συμπληρώνοντάς του τὸ προεκτείνει στὸ μέλλον. Αὐτὸ ποὺ φθείρει, ποὺ δημιουργεῖ κινδύνους καὶ προκαλεῖ ἀνησυχίες, εἶναι ἡ ἀβασάνιστη υἱοθέτηση κάθε νεωτερισμοῦ ποὺ εἰσβάλλει ξαφνικὰ καὶ ἀπαιτεῖ ἀμεση ἀναγνώριση καὶ ἐπικράτηση. Τὸ καινούργιο εἶναι, κατ' ἀρχὴν, εὐπρόσδεχτο. Ὅχι ὅμως χωρὶς κάποια προηγούμενη ἐπεξεργασία καὶ δοκιμασία. Διαφορετικὰ κινδυνεύουμε ἀπὸ τὴν ἀσυλλόγιστη καὶ χωρὶς κριτικὴ βάσανο υἱοθέτηση τοῦ ὁποιοῦδήποτε ποὺ ἐμφανίζεται ὡς καινούργιο καὶ κατὰ συνέπεια, ὡς καλύτερο. Τὸ νέο δὲν εἶναι πάντοτε καὶ τὸ καλύτερο. Ἡ πείρα τῆς ἐφαρμογῆς ἐνὸς «παλιοῦ» εἶναι τὸ μοναδικὸ κρι-

τήριο για την ύπαρξη και την ωφελιμότητά του. Ένα τέτοιο «παλιό» του οποίου προτείνεται ή «κατεδάφιση», είναι και ο πολιτισμός μας. Τά θεμέλιά του είναι ή ιστορία και ή παράδοση.

Πώς όμως θα γκρεμίσουμε ένα όλόκληρο «κατασκευάσμα», προϊόν πολυαίωνης και συλλογικής προσπάθειας, δημιούργημα μόχθου, αγωνίας, αγάπης, καλαισθησίας και ευαισθησίας, χωρίς να βάλουμε κάτι τὸ καλύτερο στή θέση του; Ἀκριβῶς ἐκεῖ εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ σήμερα. Καί ἡ πείρα ἔχει διδάξει, πῶς εἶναι εὐκολο νὰ γκρεμίσεις καὶ νὰ κατεδαφίσεις. Εἶναι δὲ μὲν πολὺ δύσκολο νὰ οἰκοδομήσεις στή θέση του κάτι καλύτερο, κάτι πιὸ ἐξυπηρετικό γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς πολυειδεῖς ἀνάγκες του. Ἰδιαίτερα γιὰ μᾶς ἐδῶ, στήν Ἑλλάδα, πού μποροῦμε μὲ ὑπερηφάνεια νὰ λέμε, πῶς ἔχουμε ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότερους καὶ λαμπρότατους πολιτισμούς, μὲ ἀξίες καὶ γνωρίσματα σταθερά καὶ ἀναλλοίωτα μέσα στὸ χρόνο, εἶναι παραφροσύνη νὰ θέλουμε νὰ τὸν «ἀλλάξουμε». Εἶναι πολὺ ριψοκίνδυνο νὰ ἀπορρίψουμε ὅ,τι ἔως τώρα ρύθμιζε τὴ στάση μας καὶ ὀριοθετοῦσε τὴν συμπεριφορά μας καὶ νὰ θέλουμε, στή θέση τους, νὰ βάλουμε κανόνες καὶ ἀξίες ὑποπτης προέλευσης καὶ ἀποτελεσματικότητας. Ἡ προτίμηση πολλῶν σὲ ἰδανικά καὶ ἀξίες εὐτελεῖς καὶ κατώτερες καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἐξυψωτικὲς τῆς ἀνθρώπινης φύσης μόνο στήν ἐκβαρβάρωση μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει. Ὁ μηδενισμὸς καὶ ἡ ὕλοκρατία μόνο στήν ἀποσύνθεση τῆς κοινωνίας ἀποβλέπουν καὶ στὸ θρίαμβο τῆς ἀγέλης μὲ τὰ πρωτόγονα ἔνστικτα.

Ἀλλὰ δὲν θάταν κάτι τέτοιο αὐτοκτονία; Πῶς εἶναι δυνατό νὰ ξαναγυρίσουμε χιλιάδες χρόνια πίσω καὶ ν' ἀγκαλιάσουμε ἀξίες καὶ πράγματα πού γνωρίσαμε καλὰ σὲ ποῖο δρόμο μποροῦν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν;

Ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν κατήφορο αὐτὸ καὶ τὴν χωρὶς ὄρια ὑποβάθμιση τῆς ζωῆς μας μόνο ἡ συνειδητὴ ἐπιστοφὴ μας στήν ἱστορία καὶ τὴν παράδοση καὶ ἡ πρόσδεσή μας μαζί τους θὰ μᾶς σώσει. Ἀπὸ μᾶς ἐξαρτᾶται νὰ ξαναγίνουν ἐρεῖσματα ἀκλόνητα καὶ πηγὲς ἀντλήσης νέων ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων, πού θὰ μᾶς κάνουν ν' ἀντιμετωπίσουμε θετικὰ τὶς φοβερὲς ἀντιξοότητες τῆς καινούργιας τεχνολογικῆς ἐποχῆς μας. Καί, φυσικά, γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνες, ὅσους ἀκόμα σκέπτονται καὶ δὲν μιλᾶνε ἀπλῶς ἑλληνικά, ἡ σάνίδα τῆς σωτηρίας εἶναι ἡ ἑλληνικότητα καὶ ἡ ἀπέραντη στήν ποικιλία, στήν ὁμορφιά καὶ τὴν ἀνθεχτικότητα τῶν ἀξιών τῆς πνευματικῆς μας κληρονομιάς. Ὡς γυρίσουμε σ' αὐτές. Ὡς κάνουμε τὴν ἱστορία μας ζωντανὸ καθρέφτη, ἂν θέλουμε νὰ δοῦμε μέσα τῆς ὅλης τὴν ὑπερήφανη, ἀδάμαστη καὶ ἑνδοξη ἐποποιΐα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πού ἀπὸ τὰ σκοτάδια τοῦ πρωτογονισμοῦ καὶ τῆς πρόληψης ἀνέβασε τὸν ἄνθρωπο στὸ φῶς τῆς γνώσης καὶ τῆς συνειδητοποίησης τοῦ ἑαυτοῦ του. Μόνο ὕψηλὰ νοήματα, ὑποδείγματα γιὰ μίμηση καὶ νικηφόρες προσπάθειες ἐξευγενισμοῦ μας ἔχει νὰ μᾶς διδάξει ἡ ἱστορία μας, ἀρκεῖ νὰ θελήσουμε νὰ τὴν ἀξιοποιήσουμε σωστά.

Ὅσο γιὰ τὴν παράδοση, νομίζω, πῶς μόνο φτώχεια, γύμνια καὶ ἀλλοτριώση θά-ναι ἡ τιμωρία μας, ἂν θελήσουμε, ἀπερίσκεπτα καὶ χωρὶς λόγο, νὰ τὴν ξεχάσουμε καὶ ν' ἀποκοποῦμε ἀπὸ τὶς ρίζες τῆς. Κι' ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε, ἐκεῖνοι πού εἶναι πιὸ εὐάλωτοι στὶς σειρήνες τῆς σύγχρονης τεχνολογικῆς ὕλοκρατίας εἶναι ἐκεῖνοι πού ἔμειναν χωρὶς μνήμη καὶ χωρὶς ρίζες. Αὐτοὺς, πρώτους, τοὺς παίρνουν στή δίνη τους οἱ ἄνεμοι τῆς χωρὶς σταματημὸ καταράκτας, τῆς ἰσοπέδωσης καὶ τῆς γενικῆς ἀποχαλίνωσης.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Κοινωνική οικολογία: Προσπάθεια για μιὰ σύνθεση

Οί χωρικές κατανομές τῶν ἀνθρώπων συνόλων καὶ τῶν δραστηριοτήτων τους ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ συναρπαστικά θέματα στὴν σφαῖρα τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Ἡδη, ἡ κοινωνικὴ ἢ ἀνθρώπινη οικολογία, ὅπως ὀνομάζεται ἡ σπουδὴ τῶν κατανομῶν αὐτῶν, ἔχει μιὰ μακρὰ παράδοση ποὺ ἀνατρέχει στὶς βιολογικὲς θέσεις τοῦ Δαρβίνου καὶ τοῦ Χαϊकेλ, ἐνῶ στὶς μετέπειτα φάσεις τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνικῆς σκέψης ἀναπτύχθηκαν διάφορες σχολές, ποὺ ἐπιδίωξαν μιὰ ἐγκυρὴ ἀνάλυση τῶν ἀρχῶν ποὺ καθόριζαν τὶς κατανομὲς αὐτές. Εἶναι σκόπιμη μιὰ γενικὴ ἐπισκόπηση καὶ κριτικὴ τῶν κύριων σχολῶν τῆς κοινωνικῆς οικολογίας καὶ ἡ ἀνάλυση τῶν μεταβλητῶν ποὺ προτάθηκαν ἀπὸ κάθε σχολὴ γιὰ τὴν συναλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ περιβάλλον του. Ἡ προσπάθεια σύνθεσης στὴν σφαῖρα τῆς κοινωνικῆς οικολογίας ἐμφανίζεται μὲ δυὸ κύριες πτέρυγες: τὴν παραγοντολογικὴ οικολογία καὶ τὴν θέση ποὺ προτάθηκε ἀπὸ τὸν Μίκελσον. Ἡ συμβολὴ τοῦ δοκιμίου τούτου, μετὰξὺ ἄλλων, συνίσταται στὴν ὑπόδειξη ὀρισμένων συντελεστῶν, ποὺ θὰ πρέπει νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψη στὴν προσπάθεια κάθε συνθετικῆς ὁλοκλήρωσης τῶν διίσταμένων σχολῶν.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς κύριες σχολές τῆς κοινωνικῆς οικολογίας ἀποκαλεῖται συνήθως κλασσικὴ σχολὴ μὲ κύριους φορεῖς τῆς τὸν Πάρκ, τὸν Μπέργκες καὶ τὸν Μακένζυ. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Πάρκ στὴν προσπάθειά του νὰ ἐρμηνεύσει τὶς μεταβολές ποὺ ἐπισυμβαίνουν σὲ μιὰ ἀστικὴ περιοχὴ, βασίζεται πρωταρχικὰ σὲ βιολογικοὺς ὁρῶς. Ὑποθέτει, ὅτι ὑπάρχουν ὑποκοινωνικὲς δυνάμεις, ὅπως ὁ ἀνταγωνισμός, ἡ κυριαρχία, ἡ εἰσβολὴ καὶ ἡ διαδοχὴ, ποὺ καθορίζουν τὴν κίνηση τῶν ἀνθρώπων στὰ ἀστικά σχήματα.

Ὁ Μακένζυ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, χρησιμοποιοῦν οἰκονομικὲς ἀναλογίες στὴν προσπάθειά του νὰ ἐρμηνεύσει τὴν χωρικὴ κατανομὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν δραστηριοτήτων τους. Π.χ. ἡ κατανομὴ τῶν ἀνθρώ-

πων ὁμάδων στὸν ἀστικὸ χῶρο μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ σὲ πρώτη φάση μὲ τὸν ἀμοιβαῖο διαχωρισμό τους, ἐνῶ μὲ τὴν διαδικασία τῆς εἰσβολῆς ὀρισμένα μέλη μιᾶς ὁμάδας κινοῦνται στὸν χῶρο τῆς ἄλλης, μιὰ διαδικασία ποὺ συνεχίζεται, μέχρις ὅτου ἐκτοπισθοῦν ὅλοι οἱ ἀρχικοὶ κάτοικοι ἀπὸ τοὺς «εἰσβολεῖς». Ὁ οἰκονομικὸς ἀνταγωνισμὸς ἀποτελεῖ τὴν βασικὴ θεωρητικὴ παραδοχὴ αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας τῶν μετασχηματισμῶν στὴν κατανομὴ τῶν ἀνθρώπων ὁμάδων στὸν χῶρο, καθὼς οἱ ἄνθρωποι ἀνταγωνίζονται μετὰξὺ τους συγκροτημένοι σὲ χωρικὲς ὁμαδοποιήσεις. Ὁ τρίτος κύριος ἐκπρόσωπος τῆς κλασσικῆς σχολῆς, ὁ Μπέργκες, ἀνέπτυξε τὴν θεωρίαν τῶν ὁμόκεντρων ζωνῶν χρησιμοποιοῦντας οἰκονομικὲς ἔννοιες, ὅπως «τὸν ἀνταγωνισμὸ γιὰ τὸ ἔδαφος» σὰν βασικὸ σημεῖο ἀφετηρίας του.

Μετὰ τὴν κλασσικὴ σχολὴ ἐμφανίστηκε ἡ κοινωνικο-πολιτιστικὴ σχολὴ μὲ κύριους ἐκπροσώπους τὸν Φίρεϋ καὶ τὸν Γιόνασεν. Οἱ θεωρητικοὶ αὐτοὶ ὑποστήριζαν τὴν ἀποψη, ὅτι ὁ ἀνταγωνισμός, ἀνεξάρτητα ἀν προσδιορίζεται βασικὰ ἀπὸ βιολογικοὺς ἢ οἰκονομικοὺς ὁρους, δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνεύσει ἀπόλυτα τὶς μορφές τῆς χωρικῆς κατανομῆς. Ἡ ἀξία τῆς ιδιοκτησίας καθορίζεται, σύμφωνα μὲ αὐτοὺς, τόσο ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἀξία τῆς ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν συμβολικὴ σπουδαιότητά της.

Συμπερασματικὰ ἀναφέρουμε, ὅτι ἡ κοινωνικο-πολιτιστικὴ σχολὴ τείνει νὰ ὑποβαθμίσει τὴν σπουδαιότητα τῶν ὑποκοινωνικῶν, οἰκονομικῶν ὁρων δίνοντας ἔμφαση σὲ πολιτιστικὲς μεταβλητές.

Ἡ νεο-ορθόδοξη προσέγγιση στὴν γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν ἀνθρώπων ὁμάδων ἐμφανίσθηκε σὰν βασικὴ σχολὴ τὴν δεκαετία τοῦ 1950.

Ὁ Ἄμος Χώλεϋ, ἀπὸ τοὺς βασικότερους ἐκπροσώπους τῆς σχολῆς αὐτῆς, ἐπισημαίνει τὴν ἀνάγκη ἐπιστροφῆς στὴν κλασσικὴ σχολὴ μὲ ὀρισμένες μεταβολές. Στὸ ἄρθρο του «Οἰκολογία καὶ ἀνθρώπινη

οικολογία) υποστηρίζει την άποψη, ότι ή ανθρώπινη οικολογία θα πρέπει και πάλι να καταπιαστεί με τα υπο-κοινωνικά φαινόμενα, τις συνέπειες του ανταγωνισμού, τις χωρικές κατανομές και την επίδραση των γεωγραφικών παραγόντων. Η οικολογία στο σχήμα του Χώλεϋ θα πρέπει να ενδιαφερθεί κυρίως για την σχέση του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον. Τονίζει ιδιαίτερα, ότι οι φορείς της κλασσικής σχολής απομακρύνθηκαν από το πρωτογενές μοντέλο τους και στηρίχθηκαν εύρυστα στην έννοια του ανταγωνισμού, ενώ είδε σαν αναγκαίο, από την άλλη μεριά, την επιστροφή στους πρώτους υπο-κοινωνικούς φυσικούς συντελεστές.

Οι Ντάνκαν και Σνόρε μπορούν επίσης να καταταγούν στην νεοορθόδοξη σχολή, καθώς χρησιμοποιούν το ευρύτερο οικολογικό πλέγμα στο ερμηνευτικό σχήμα τους με τέσσερες κύριες μεταβλητές: τον πληθυσμό, την κοινωνική οργάνωση, το φυσικό περιβάλλον και την τεχνολογία.

Η έρμηνεία σε σχέση με το οικολογικό πλέγμα, σε συνδυασμό με μεταβολές στην τεχνολογία, προκαλεί μετασχηματισμούς στο φυσικό περιβάλλον, που επιφέρουν μεταβολές στην κοινωνική οργάνωση της κοινότητας, στην σύνθεση του πληθυσμού κτλ., μέχρις ότου συσκοτισθεί ή διάκριση των εξαρτημένων και των ανεξάρτητων μεταβλητών. Οι Ντάνκαν και Σνόρε υποστηρίζουν στο σημαντικό άρθρο τους «*Πολιτικές, οικολογικές προοπτικές και προοπτικές συμπεριφοράς στην μελέτη της κοινωνικής οργάνωσης*», ότι η σπουδή των σχέσεων χώρου συνεχίζει να διαδραματίζει ένα θεμελιακό ρόλο στην οικολογία. Έτσι, μολονότι ή έμφασή τους στρέφεται σε μεταβλητές του οικολογικού πλέγματος, διατηρούν σημαντικούς δεσμούς με την κλασσική σχολή.

Η τελευταία κύρια σχολή αποκαλείται «σχολή ανάλυσης της κοινωνικής περιοχής» με σημαντικότερους εκπροσώπους της τον Σέσβκυ και τον Μπέλλ. Η σχολή αυτή τονίζει περισσότερο τα κοινωνικά χαρακτηριστικά μιας περιοχής αντί τα χαρακτηριστικά του χώρου. Ειδικότερα ο Σέ-

σβκυ και ο Μπέλλ υποστηρίζουν, ότι οι μεταβολές στην τεχνολογία επιφέρουν μεταβολές στην δομή της παραγωγικής δραστηριότητας, που με τη σειρά τους μετασχηματίζουν τις κοινωνικές σχέσεις μιας περιοχής, σχέσεις που διαφοροποιούν τις περιοχές της πόλης σύμφωνα με τρία μορφώματα: την κοινωνική τάξη, τον άστισμό και τον διαχωρισμό. Οι χρήσεις των μεταβλητών αυτών δημιουργούν πολλά πλεονεκτήματα, μεταξύ των οποίων και τα ακόλουθα τρία, που θεωρούνται: σαν τα πιο σημαντικά: 1. Με την μέθοδο αυτή μπορούν να απομονωθούν υπο- περιοχές της πόλης. 2. Μπορούν να γίνουν συγκριτικές έρευνες. Και 3. Οι έρευνες αυτές μπορούν να αναφέρονται σε ένα ή σε διάφορα χρονικά σημεία. Όποιαδήποτε μονάδα ανάλυσης και αν χρησιμοποιηθεί, μία περιοχή μπορεί να συγκριθεί με άλλες αν χρησιμοποιούμε τα τρία αυτά μορφώματα, ενώ ο Μίκελσον υποστηρίζει, ότι οι δημογραφικοί τόποι μπορούν να προσδιορισθούν σύμφωνα με τις σχέσεις τους προς τα τρία αυτά χαρακτηριστικά, που χρησιμοποιούνται συνήθως σαν ανεξάρτητες μεταβλητές. Έτσι, αν θέλει κανείς να συγκρίνει διάφορες περιοχές σε σχέση με τους τύπους της δημοτικής κυβέρνησης, θα πρέπει να διαφοροποιήσει τις τρεις αυτές ανεξάρτητες μεταβλητές χρησιμοποιώντας διάφορες πόλεις για ανάλυση και μετά να επισημάνει ποιες μορφές δημοτικής διακυβέρνησης είναι περισσότερο πιθανόν να συμβαδίσουν με περιοχές που παρουσιάζουν ιδιαίτερους συνδυασμούς των τριών μορφωμάτων, δηλαδή του άστισμού, της κοινωνικής τάξης και του διαχωρισμού. Για την έρμηνεία των διαφορών μεταξύ των πόλεων σε σχέση με την δημοτική κυβέρνηση επιβάλλεται ή αναδρομή σε διαφορές τεχνολογίας, παραγωγικής δραστηριότητας και των κοινωνικών σχέσεων. Συμπερασματικά αναφέρουμε, ότι, ενώ οι κλασσικοί και οι νεο-ορθόδοξοι θεωρητικοί τόνισαν, τουλάχιστον στην θεωρία, τους φυσικούς συντελεστές, οι φορείς της σχολής ανάλυσης της κοινωνικής περιοχής έδωσαν απόλυτη έμφαση σε κοινωνικές μεταβλητές. Ένδιαφέρθηκαν πε-

ρισσότερο για τις διαφορές μεταξύ περιοχών σε μία πόλη σε σχέση με τα κοινωνικά κατηγορήματα παρά με την περιγραφή των υπο-κοινωνικών παραγόντων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στις διαφορές αυτές.

Η πρώτη προσπάθεια για μία σύνθεση στην ανθρώπινη οικολογία έγινε με την «παραγοντολογική οικολογία», όπως ονομάστηκε. Πρόδρομο αυτής της σύνθεσης αποτελεί η σχολή ανάλυσης της κοινωνικής περιοχής, πλην όμως οι παραγοντολογικοί οικολόγοι άρχίζουν με πολλές μεταβλητές, και με την μέθοδο ανάλυσης των παραγόντων καθορίζουν ποιές απ' αυτές είναι σημαντικότερες. Καταβλήθηκε επίσης προσπάθεια από παραγοντολογικούς οικολόγους να συνδυάσουν τα χωρικά μοντέλα των θεωρητικών της κλασσικής σχολής με το αναλυτικό σχήμα των Σέσβκυ και Μπέλλ. Έτσι, σε μία μελέτη που έγινε στο Τορόντο για την χωρική διαπλοκή των κοινωνικών μεταβλητών, βρέθηκε ότι η οικονομική θέση (κοινωνική τάξη) ακολουθεί καλύτερα την προσέγγιση τομέα, ή οικογενειακή κατάσταση (άστισμός) ακολουθεί την θεωρία της ομόκεντρης ζώνης, ενώ η έθνική περιγραφή (διαχωρισμός) ακολουθεί την προσέγγιση των πολλαπλών πυρήνων.

Κατά συνέπεια, η παραγοντολογική οικολογία μπορεί να θεωρηθεί σαν μία προσπάθεια σύνθεσης των μεθόδων των προηγούμενων οικολογικών σχολών, καθώς χρησιμοποιεί υποκοινωνικές μεταβλητές που συνδέονται με την κλασσική και με την νεο-ορθόδοξη σχολή ή κοινωνικές και πολιτιστικές μεταβλητές που συνδέονται με την σχολή ανάλυσης της κοινωνικής περιοχής. Δεν υπάρχει όμως θεωρητική βάση για την παραγοντολογική οικολογία και, μολονότι αποτελέσματα σαν και εκείνα που βρέθηκαν στην έρευνα του Τορόντο είναι πολύ χρήσιμα στον κοινωνικό σχεδιασμό, άπουσιάζει ή έπαρκής έρμηνεία των εύρημάτων αυτών, έπειδή ακριβώς άπουσιάζει ή θεωρία.

Ο Μίκελσον στο έργο του «Ο άνθρωπος και το άστικό περιβάλλον του» έλκύει έννοιες από όλες τις οικολογικές σχολές άναπτύσσοντας έτσι ένα γενικότερο σχήμα,

όπου εντάσσονται οι πιο σημαντικές μεταβλητές για την μελέτη των σχέσεων του ανθρώπου προς το περιβάλλον του και την μεταξύ τους συναλλαγή, χωρίς όμως να λαμβάνει υπ' όψη του το φυσικό περιβάλλον.

Η σύνθεση του Μίκελσον διατυπώνεται με σαφήνεια στο οικιστικό του πλέγμα, όπου το περιβάλλον διασπάται σε όρισμένα στοιχεία. Η μελέτη των στοιχείων αυτών γίνεται σε σχέση με ένα ή με περισσότερα μεγέθη ανθρώπινων όμαδοποιήσεων, που εκτείνονται από τον μοναχικό άνθρωπο μέχρι την οικουμενούπολη των τριών δισεκατομμυρίων ανθρώπων. Έτσι τα κοινωνικά και τα πολιτιστικά συστήματα μπορούν να μελετηθούν είτε χωριστά είτε σε συνδυασμό με τα διάφορα μεγέθη των ανθρώπινων συναθροίσεων.

Ο Μίκελσον μελετά επίσης τα κριτήρια που συμβάλλουν στην μελέτη του άστικού φυσικού περιβάλλοντος, στα όποια ανταποκρίνονται τα στοιχεία που εκτέθηκαν στο οικιστικό του πλέγμα. Δηλαδή, το καθένα από τα στοιχεία αυτά είναι σχετικό σ' όλα τα επίπεδα μορφής, ολοκληρώνει τα χαμηλότερα επίπεδα του περιβάλλοντος με τα υψηλότερα, είναι φυσικό και όχι κοινωνικό, σχετίζεται με τα κοινωνικά φαινόμενα, επιδέχεται μέτρηση και έπιμαρτυρεί την ανθρώπινη κατασκευή του. Τα κριτήρια όμως αυτά έμπεριέχουν την φυσική παραδοχή ότι τα στοιχεία που δεν ανταποκρίνονται σ' αυτά τα κριτήρια δεν μπορούν να έχουν την ίδια επίδραση στην προσωπικότητα, στο κοινωνικό και στο πολιτιστικό σύστημα.

Ο Μίκελσον προσπάθησε να συνδυάσει την κλασσική και την κοινωνική προσέγγιση στην μελέτη του ανθρώπου και των σχέσεών του με το περιβάλλον. Η κλασσική σχολή, από την πλευρά της θεωρίας, καταπιάστηκε με φυσικές μεταβλητές αλλά όχι κατά συστηματικό τρόπο, ενώ από την άλλη μεριά οι σχολές που χρησιμοποίησαν κοινωνικές μεταβλητές παραμέλησαν το φυσικό περιβάλλον. Στο σχήμα του Μίκελσον οι φυσικές μεταβλητές τείνουν να συσχετίζονται με τις κοινωνικές, ενώ από την άλλη

μεριά παρουσιάζεται μια θεωρητική δομή, με την οποία θα μπορούσε να ερμηνευθεί ή σχέση των μεταβλητών αυτών. Οί μεταβλητές που επελέγησαν για μια ιδιαίτερη σπουδή μπορούν να ιδωθούν σε ένα από τα τρία επίπεδα: στο επίπεδο της προσωπικότητας, στο κοινωνικό και στο πολιτιστικό επίπεδο. Έτσι μια φυσική μεταβλητή, όπως ο «τύπος» του σπιτιού, μπορεί να θεωρηθεί ότι επηρεάζει το είδος της προσωπικότητας, ενώ ένα ιδιαίτερο πολιτιστικό σύστημα μπορεί να καθορίσει τον τρόπο της ανθρώπινης εγκατάστασης. Τα τρία αυτά επίπεδα ανάλυσης δεν είναι στην πραγματικότητα ανεξάρτητα αλλά χωρισμένα για αναλυτικούς λόγους.

Η προσπάθεια του Μίκελσον για την σπουδή του ανθρώπου και της συναλλαγής του με το περιβάλλον αφορμάται από μια σοβαρή θεωρητική σύλληψη. Η θέση του όμως δεν δίνει την έμφαση που επιβάλλει ο τεχνολογικός παράγοντας στην κατανόηση των μορφών του αστικού πλέγματος. Καί, μολονότι η σύνθεσή του εκπροσωπεί την τελευταία σοβαρή προσπάθεια στον χώρο της κοινωνικής οικολογίας να συνδυάσει σ' ένα ευρύ ερμηνευτικό σχήμα τις

κύριες δέσμες των φυσικών και των κοινωνικών μεταβλητών, ή προσπάθειά του όπωσδήποτε δεν οδηγεί σε μια ολοκλήρωση. Η κατασκευή μιας συμπαγούς θεωρίας, που να αντλεί το κύρος της από τις εμπειρικές έρευνες, προβάλλει σαν μια αξίωση στην σφαίρα της κοινωνικής οικολογίας. Τουτό αποκτά ιδιαίτερη σπουδαιότητα για την έρμηνεία των αστικών μορφωμάτων που διελαύνουν ανεξάρτητα από τις θεωρητικές δικλεις των διαφόρων προσεγγίσεων. Ένας σημαντικός επίσης παράγοντας που πρέπει να εκτιμηθεί στην προσπάθεια κατανόησης των ανθρώπινων κατανομών και των κατανομών χώρου, είναι ο πολιτικός σχεδιασμός ή η έλλειψη τούτου, που καμιά από τις σχολές που εξετάσαμε δεν μελέτησε στην πληρότητά του. Έτσι μια γενικότερη σύνθεση για τα αστικά μορφώματα αξιώνει την κατασκευή ενός ευρύτερου θεωρητικού προτύπου, που να συνθέτει τα σημαντικότερα στοιχεία από τις διάφορες προσεγγίσεις και όχι να απομονώνει ορισμένα ή να αποκλείει άλλα, παρά το γεγονός ότι η εμπειρική έρευνα έχει καταδείξει την σημασία τους.

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ

Οικολογία

*Μη τὰ βάζετε
μὲ τ' ἄρπαχτικά πουλιά:
ὅταν χαθοῦν
θὰ γεμίσει ὁ τόπος ψοφίμια.*

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

‘Ο δοκιμογράφος Γιώργος Σεφέρης

Κάθε φορά που ασχολούμαι με τὸ Σεφέρη, μὲ πιάνει δέος. Γιατὶ πράγματι χρειάζεται πολὺ τόλμη καὶ πολλὰ ἄλλα, γιὰ νὰ διεισδύσει κανεὶς στὸ πλατὺ καὶ βαθὺ ἔργο τοῦ μεγάλου λόγιου τῆς ἐποχῆς μας. Μάλιστα δέ, αὐτὸ τὸ δέος μεγαλώνει, προκειμένου νὰ μελετηθοῦν οἱ «*Δοκίμες*» του, πού, καθὼς λέει ὁ ἴδιος, «*ἐλπίζω ὁ ἀναγνώστης νὰ κορφολογῇ ὅ,τι μπορεῖ νὰ τοῦ χρησιμεύει*», προφανῶς ἔχοντας ὑπόψη του τὶς δυσκολίες.

Τὸ δοκίμιο ἀποτελεῖ σύνθεση γνώσης καὶ ὁμορφιάς. Εἶναι τὸ νεώτερο καὶ πιὸ ἀπαιτητικὸ λογοτεχνικὸ εἶδος. Ἡ ποίηση ἔχει προηγηθεῖ χιλιετίες, μία ἐποχὴ πού ἡ λογοτεχνία ἔχει κάποια ἡλικία, ἔχει ὀριμάσει, καὶ κυρίως ὕστερα ἀπὸ τὴν θεμελίωση μιᾶς κοινωνίας πού πατάει σὲ ἄρκετά στερεὰ ἔδαφος, μὲ κατασταλαγμένο στοχασμὸ καὶ τρόπο σκέψης. Τὸ δοκίμιο ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του γύρω στὸν 16ο αἰῶνα στὴν Ἑσπερία (Μονταίν, Βάκων), ἐνῶ στὴν Ἑλλάδα ἔχει -δὲν- ἔχει ζωὴ ἐνὸς αἰῶνος. Καὶ δὲν εἶναι διόλου περίεργο, γιατί καθυστέρησε ἡ ἐμφάνιση τοῦ δοκιμίου στὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ στὴν περίοδο πού μεσολαβεῖ μεταξὺ 16ου καὶ 19ου αἰῶνος ἡ Ἑλλάδα ἦτανε βυθισμένη στὰ σκοτάδια τῆς Τουρκοκρατίας.

Στὸν τόπο μας, στὰ τελευταῖα ἑκατὸ χρόνια ἐμφανίστηκαν ἄρκετοὶ δοκιμογράφοι ἀρχίζοντας μὲ τὸν Παλαμᾶ, τὸν Ροῖδη, τὸν Καβάφη, τὸν Ἐλισσαῖο Γιαννίδη (γιὰ τὸ γλωσσικό), τὸν Καζαντζάκη κλπ., γιὰ νὰ φθάσουν στὴν γενιὰ τοῦ '30 μὲ κύριους ἐκπρόσωπους τὸ Σεφέρη, τὸ Θεοτοκά, τὸν Τσάτσο, τὸν Ι. Μ. Παναγιωτόπουλο, τὸν Ἑλύτη κλπ. Ὅμως, ὁ Σεφέρης σφράγισε μὲ τὸ ὕφος, τὶς γνώσεις, τὴν τετράγωνη λογικὴ καὶ τὸ ταλέντο του τὴν ἑλληνικὴ δοκιμιογραφία. Ἀνέβασε τὴν ποιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ δοκιμίου στὸ ὑψηλότερο δυνατό ἐπίπεδο, καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι πολὺ συνετέλεσε αὐτὴ ἡ γραφὴ του στὴν ἀπονομὴ τοῦ Νόμπελ.

Ἄν ὁ Σεφέρης εἶναι γεννημένος μεγάλος

ποιητῆς, ἀναμφισβήτητα εἶναι καὶ «φύσει» καὶ «θέσει» ἄρχοντας τῆς δοκιμιογραφίας. Ἀλλὰ ἂς δοῦμε τοὺς συντελεστὲς τῆς δοκιμιογραφικῆς ἱκανότητάς του. Καὶ πρῶτα - πρῶτα τὴ στέρεη καὶ καθαρὴ λογικὴ του. Μελετώντας τὸν Γ.Σ. διαπιστώνεις πόσο θεμελιωμένα, μὲ ποιά μέθοδο καὶ ἀκριβολογία χτίζει τὰ νοήματά του. Χωρὶς κανένα φανατισμὸ εἶναι κατηγορηματικὸς στὸ λόγο του· καὶ δὲν ἀφήνει περιθώρια γιὰ ἀμβολίες. Νιώθεις νὰ σὲ σφίγγει σὰν μέγγενη ἡ γραφὴ του. Δὲν ὑπάρχει κενό. Ὅλα, λέξεις, φράσεις, παράγραφοι, συνολικὲς θέσεις καὶ κρίσεις εἶναι προσεκτικὰ καὶ μὲ σαφήνεια διαλεγμένα καὶ τοποθετημένα. Χωρὶς ὑπερβολὲς καὶ ὠραιολογίες. Παροιμιώδης παραμένει, ἐν προκειμένῳ, ἡ «μονομαχία» Σεφέρη καὶ Κ. Τσάτσου τὸ 1938-39 γύρω ἀπὸ τὴν ποίηση, κάτω ἀπὸ τὸν γενικὸ τίτλο «*Διάλογος πᾶνω στὴν Ποίηση*». Ἦτανε ἡ ἐποχὴ πού ὁ ὑπερρεαλισμὸς στὴν Ἑλλάδα βρισκότανε στὰ πρῶτα του βήματα (Ἑλύτης Ἑμπειρικός, Σαραντάρης, Ράντος, Ἀντωνίου, Γκάτσος, Ἐγγονόπουλος κλπ.) καὶ εἶχε ταράξει τὰ νερά τῆς παραδοσιακῆς ἔως καρωτακτικῆς ποίησης. Τὸ ἔμπειρο καὶ διεισδυτικὸ μάτι τοῦ τεχνίτη Σεφέρη, μὴ ὑπερρεαλιστῆ τοῦ ἴδιου, εἶδε τὴν ἀλήθεια. Κι ὁ ποιητῆς ἀνέλαβε νὰ υποστηρίξει τοὺς νέους ποιητὲς. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅτι γράφτηκαν πέντε ἐπιστολές, πού ἀποτελοῦν εὐτυχισμένη στιγμή τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἀλλὰ αὐτὸ πού κάθε μελετητῆς διαπιστώνει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀλληλογραφία εἶναι ἡ ἐκπληκτικὴ καθαρὸτης σκέψεως τοῦ Σεφέρη, ἡ στερεότης τῶν ἐπιχειρημάτων του, ἡ εὐθυβολία τῆς κρίσης του, ἡ πλήρης γνώση τῶν πραγμάτων, ἡ δομὴ τοῦ λόγου του —κι ἂς εἶναι, ὅπως λέει, αὐτοδίδακτος. Πιστεύω, ὅτι τὸ δοκίμιο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀστείρευτὴ πηγὴ μάθησης γιὰ κάθε λογοτέχνη.

Δεύτερο προσὸν τοῦ Γ.Σ. εἶναι ἡ ἀπλότης. Ὁ λόγος του εἶναι κλασσικὸς, λιτός. Καμμιὰ περιττολογία, καμμιὰ περικοκλάδα. Λόγος ἄδρὸς καὶ δωρικὸς κάτω ἀπὸ

μία υπέρπουσα γλαφυρότητα και λυρική μαγεία. 'Αποστρέφεται τὸ ποιητικὸ πεζογράφημα. «*Εἶναι σὰν νὰ περπατᾶμε χορεύοντας*», λέει. Ἡ περπατᾶς (πεζὸς λόγος) ἢ χορεύεις (ποιητικὸς λόγος). Καὶ νὰ σκεφτεῖ κανεὶς, ὅτι παραπονιέται ὅτι δὲν εἶναι ὅσο πρέπει ἀπλὸς. 'Εν προκειμένῳ θὰ θαυμάσουμε τὸ Γ.Σ. στὸ περισπούδαστο δοκίμιό του γιὰ τὴν «*Ἑλληνικὴ Γλῶσσα*». Μ' αὐτὸ ὀριοθέτησε τὸ πρόβλημα μὲ ἀκρίβεια, ἐντόπισε τοὺς κινδύνους καὶ περιέγραψε λύσεις. Ὑστερα ἀπὸ τριάντα καὶ πλέον χρόνια οἱ ἀπόψεις τοῦ Σεφέρη γιὰ τὴ γλῶσσα παραμένουν οἱ αὐθεντικότερες «σταθερές» ἀναφορᾶς. Σ' αὐτὸ τὸ δοκίμιο γιὰ πρώτη φορά ἀκούστηκε, ὅτι τὸ ὕψος τῆς γλῶσσας εἶναι «*ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος*»! Αὐτὸς εἶπε, ὅτι ἡ γλῶσσα μας πού ὅλοι γράφουμε, δὲν εἶναι μήτε ἡ καθαρεύουσα μήτε ἡ δημοτικὴ μήτε τὰ «νεοελληνικά», ἀλλὰ ἡ σημερινὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Καὶ ἂν ὑπάρχει πρόβλημα, εἶναι μόνον ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς. Καὶ γενικῶς πολιτικῆς, προσθέτω ἐγώ. 'Ακόμη αὐτὸς ξεκαθάρισε μιὰ γιὰ πάντα ὅτι: τὴν πορεία τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας τὴν χάραξε ἡ διάνοια τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ γενάρχη τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, κι ἄς μὴν ἤξερε ἑλληνικά, ὅταν πρωτόρθε στὴν Ἑλλάδα.

Τρίτο δοκιμιογραφικὸ προσὸν τοῦ Γ.Σ. εἶναι ἡ ἐκλεκτικότητα τοῦ θέματος. Δὲν καταπιάνεται ποτὲ μὲ θέματα πού στεροῦνται ἀξιολόγου περιεχομένου. 'Αλλὰ τὸ σπουδαιότερο εἶναι, ὅτι ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀνακαλύπτει σπουδαῖο περιεχόμενο ἐκεῖ πού δὲν φαίνεται. Καὶ γιὰ παράδειγμα θὰ ἀναφέρω τὸ ἀριστοῦργημα τῆς ἑλληνικῆς δοκιμιογραφίας, πού ἔγραψε γιὰ τὸν Μακρυγιάννη. Πενήντα χρόνια καὶ πλέον πρὶν ὁ Βλαχογιάννης εἶχε ἀποκρυπτογραφήσει τὰ ὀρθοσκαλίσματα τῆς φωνητικῆς γραφῆς τοῦ Μακρυγιάννη, πού ἀποτελοῦσαν μιὰ ἀτέλειωτη καὶ μοναδικὴ φράση ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος, χωρὶς τελεῖες καὶ κόμματα· καὶ ὅμως κανεὶς δὲν εἶχε προσέξει τὴν πολὺτιμη αὐτὴ κιβωτὸ τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων. Χρειάστηκε τὸ διεισδυτικὸ μάτι τοῦ Γ.Σ. γιὰ νὰ ἀποκαλύψει, ὅτι κάτω ἀπὸ τὰ «ἀπελέκητα ἑλληνικά» τοῦ Μακρυγιάννη κρυβότανε τὸ πρῶ-

το καὶ σπουδαιότερο πεζογράφημα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Καὶ ἔμεινε μνημειώδης ἡ διάλεξη πού ἔδωσε στὴν 'Αλεξάνδρεια τὸ 1942, μπροστὰ σ' ἓνα ἀκροατήριο 1.500 ἀτόμων, κυρίως ἐλλήνων τῆς ἀντίστασης καὶ μαχητῶν ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀξονος, ὅπου γιὰ πρώτη φορά ἀκούστηκε ἡ μεγάλη λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Μακρυγιάννη.

Καί, γιὰ νὰ τονίσω τὴν ὀξυδέρκεια καὶ διορατικότητα τοῦ Σεφέρη πάνω στὸ θέμα τοῦ περιεχομένου τῶν δοκιμίων του, θὰ ἀναφέρω, ὅτι ἔγραψε περίπου σαράντα δοκίμια, ἀνάμεσα στὰ ὅποια εἶναι τὰ περίφημα κείμενα-ἀναλύσεις γιὰ τὸν Ἐλιοτ, τὸν Καβάφη, τὸν Κάλβο, τὸν Παλαμᾶ, τὸν Ἐρωτόκριτο (δύο δασκάλους εἶχε ὁ Σεφέρης καθὼς ἔλεγε: τὸν Μακρυγιάννη καὶ τὸν Ἐρωτόκριτο), τὸν Θεόφιλο, τὸν Σικελιανό, τὸν Ὀμηρο, τὸν Λάντη κλπ. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ξεχωρίσω τὶς 125 σελίδες τῆς μελέτης πού ἔχει ἀφιερῶσει στὴν ἀνάλυση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Καβάφη, δίνοντας μιὰ ἐντελῶς μοναδικὴ καὶ πρωτότυπη ἐρμηνεία τοῦ συνολικοῦ ἔργου τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ καὶ ἐπισημαίνοντας τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ του, τὴν ἀγωνία.

'Ιδιαίτερα θὰ τονίσω ἓνα μικρὸ δοκίμιο: «*Σημειώσεις γιὰ μιὰ ὁμιλία σὲ παιδιά*», πού τὸ ἔγραψε τὸ 1941, ὅταν ἦταν ἀξιωματοῦχος τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης στὸ Κάιρο, στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου. Τότε τὰ παιδιά τοῦ ἑλληνικοῦ γυμνασίου Ἀλεξανδρείας τὸν παρακάλεσαν νὰ τοὺς μιλήσει γιὰ τοὺς νέους ποιητὲς Ἐλύτη καὶ Ἀντωνίου. Ἐκεῖ πραγματικά μπορούμε νὰ θαυμάσουμε τὸν εὐφυῆ καὶ ἐλεύθερο πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις ποιητῆ, ὅπου μὲ ἀπλὰ λόγια ἀποκαλύπτει στοὺς μικροὺς μαθητὲς τὸν κώδικα γιὰ νὰ διαβάσουν Ἐλύτη, ὅταν ἀκόμη καὶ σήμερα ὕστερα ἀπὸ σαράντα τόσα χρόνια δύσκολα καταλαβαίνουν, ὅσοι διαβάζουν, τὸν Ἐλύτη. Κι ὅμως ὁ Σεφέρης μὲ πέντε - δέκα φράσεις ἔμπασε τοὺς μαθητὲς στὴν ποίηση τοῦ Ἐλύτη. Ἀντιγράφω μέρος ἀπὸ τὴ διδασκαλία του περὶ Ἐλύτη:

«*Καὶ τοῦ Ἐλύτη ἡ ποίηση εἶναι ποίηση τῆς θάλασσας. Ἀλλὰ ἡ θάλασσα αὐτὴ δὲν εἶναι ὁ ὠκεανός, δὲν εἶναι τὸ ταξίδι, εἶναι τὸ*

γελαστό, τὸ φωτεινὸ Αἰγαῖο. Ὅταν συλλογίζομαι τὴν ποίησιν τοῦ Ἑλύτη, ἔχω πάντα ὁρεξὴ νὰ ὀνομάσω τὸ Αἰγαῖο μὲ τὸ ὄνομα ποῦ τοῦ ἔδιναν οἱ παλιοὶ θαλασσινοὶ καὶ ποῦ τοῦ δίνει ἀκόμη ὁ λαός μας: «Ἡ Ἀσπρη Θάλασσα». Ἡ χαρούμενη θάλασσα. Καὶ πραγματικά, ἐνῶ ὑπάρχει μιὰ τραγικὴ μοῖρα στὸν Ἀντωνίου, ἓνα τραγικὸ ἐρωτηματικόν, ὅπως σὰς εἶπα —στὸν Ἑλύτη (πράγμα πολὺ σπάνιο στὸν τόπο μας) ὑπάρχει μιὰ χαρά. Εἶναι ἡ χαρὰ τοῦ ἀνθρώπου ποῦ ζυπνᾷ τὴν αὐγὴ μὲ τὰ δίχτυα του ἢ μὲ τὶς ξώβεργες του καὶ εἶναι σίγουρος πὼς θὰ γυρίσει πίσω τραγουδώντας καὶ φέρνοντας τὰ πιὸ ἀσημένια ψάρια ἢ τὰ πιὸ φανταχτερὰ πουλιά:

«Ὁ χρόνος εἶναι γλήγορος ἴσκιος πουλιῶν.

Τὰ μάτια μου ὀρθάνοιχτα μὲς στὶς εἰκόνες του».

Αὐτοὶ οἱ δύο στίχοι, παρμένοι ἀπὸ τὰ πρῶτα του ποιήματα, εἶναι κιόλας μὲ κάποιον τρόπο ἡ ποιητικὴ του.

Ἡ ἀκόμη:

«Ὁ ἔρωτας

Τὸ ἀρχιπέλαγος

Κι οἱ γλάροι τῶν ὀνείρων του

Στὸ πιὸ ψηλὸ κατάρτι τοῦ ὁ ναύτης ἀνεμίζει.

Ἔνα τραγούδι».

Ἀκριβῶς. Αὐτὸ τὸ τραγούδι τοῦ ἀρχιπελάγους, συνυφασμένο μὲ τὸν ἀγέρα, μὲ τὸ κύμα, μὲ τὰ βότσαλα, μὲ τὶς ἀκρογιαλιές, μὲ τὴ βλάστηση τοῦ νησιοῦ, μὲ τὶς αὐλὲς τῶν κάτασπρων σπιτιῶν, μὲ τὰ φουσκωμένα πανιά, μὲ τὶς ἄγκυρες στὸ βυθόν, εἶναι τὸ τραγούδι ποῦ ἀνεμίζει ὁ Ἑλύτης ὀρθίος σὲ μιὰ κουπαστή, ἀμέριμνος κι εὐτυχισμένος. Εἶπα «αὐτὸ τὸ τραγούδι συνυφασμένο». Θὰ ἐμπρὲς νὰ μεταχειριστῶ μιὰ ἄλλη ἐκφραση. Γιατὶ ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση, ὅταν διαβάζει τὰ ποιήματά του, πὼς ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα, ὅλα αὐτὰ τὰ πλάσματα τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων, δὲν τὰ συναρμολόγησε κανεὶς, ἀλλὰ ἤρθαν μόνον τοὺς νὰ μπουῖν σὲ μιὰ

μαγικὴ τάξη καὶ νὰ γίνουν τραγούδι».

Στὴ ἀρχὴ εἶπα, ὅτι ὁ Σεφέρης ἦταν «φύσει» καὶ «θέσει» δοκιμιογράφος. Μὲ τὸ δεύτερο θέλω νὰ τόνισω, ὅτι ἦταν ἓνας τυχερὸς ἄνθρωπος σ' αὐτὸ τὸ θέμα, καὶ ἡ τύχη του ξεκινάει ἀπὸ τὸ ἐπάγγελμά του. Ὡς γνωστόν, ἦταν διπλωματικός ὑπάλληλος τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ διαδραμάτισε σπουδαῖο ρόλο στὰ ἐσωτερικὰ πολιτικὰ θέματα τῆς χώρας (1940-44) καὶ κυρίως στὰ ἐξωτερικὰ ἐπὶ τριάντα χρόνια. Διαβάζοντας τὸ «Πολιτικὸ τοῦ Ἡμερολόγιου 1935-1944» (ὑπάρχει καὶ ἐπόμενος τόμος: 1945-1965, ποῦ θὰ ἐκδοθεῖ ὅταν πεθάνουν οἱ ἐπιζῶντες πολιτικοὶ ποῦ ἀναφέρονται) δὲν μποροῦμε νὰ κρύψουμε τὸν θαυμασμό μας γιὰ τὴν ἀριστοτέλεια λογικὴ του καὶ διορατικότητά στὰ πολιτικὰ πράγματα. Τώρα ποῦ ξέρουμε τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μένουμε κατάπληκτοι γιὰ τὴ σοβαρότητα τῶν χειρισμῶν τοῦ διπλωματικοῦ ὑπάλλου Γ. Σεφεριάδη, τὴν ὀξυδερκεία καὶ τὸν προφητικὸ διπλωματικὸ του λόγο. Καὶ ἀσφαλῶς θὰ κλάψουμε, ὅταν δημοσιευτοῦν τὰ ἀπομνημονεύματά του γιὰ τὸ Κυπριακὸ θέμα, ποῦ ὑπεύθυνα χειρίστηκε πρὸ εἰκοσέτιος περίπου —καὶ δὲν εἰσακούστηκε.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀναφέρω γιὰ νὰ δείξω, ὅτι ὁ Σεφέρης λόγω ἐπαγγέλματος εἶχε τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίσει ἀπὸ πρῶτο χέρι, νὰ δεῖ καὶ νὰ ἀκούσει πρόσωπα καὶ πράγματα ποῦ κανεὶς ἄλλος λογοτέχνης μας δὲν μπόρεσε. Αὐτὴ ἡ τύχη σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μεγάλο λογοτεχνικὸ του ταλέντο τὸν ὠδήγησαν στὴν ὕψιστη κορυφὴ τῆς παγκόσμιας δοκιμιογραφίας.

Τελειώνοντας θὰ συνιστοῦσα στοὺς νέους, ἀλλὰ καὶ στοὺς παλιούς, νὰ μελετήσουν μὲ μεγάλη προσοχὴ τὶς «Δοκιμὲς» τοῦ Σεφέρη. Καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ διδασχοῦν πολλὰ ἀπὸ τὸν σοφὸ δάσκαλο καὶ τὸν μεγάλον γενάρχη τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας τῆς ἐποχῆς μας.

ΠΟΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗ ΕΙΝΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ;

‘Από τὸ μουσουργὸ — συγγραφέα κ. Σῶτο Γ. Βασιλειάδῃ πήραμε τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

‘Ο ὑπογράφων συνδρομητὴς διάβασα τὸ τεῦχος Νο 23 τοῦ Νοεμβρίου ‘83 ἀφιερωμένο στὸ θέμα «Τὶ εἶναι ἐλληνικότητα».

Σὰν δουλευτὴς τῆς τέχνης τῶν ἤχων — ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους ἐναπομένοντες Νέστορες τῆς Ἑθνικῆς Μουσικῆς Σχολῆς μας — διάβασα καὶ τὸ κομμάτι τοῦ Σ. Νόνικα «Ἡ ἐλληνικότητα στὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ τέχνη».

Ἐπειδὴ στὸ σημεῖο ποὺ ἀναφέρεται στὴ μουσικὴ διατυπώνονται περιέργες ἀποψεις, ἀποπροσανατολιστικὲς τοῦ ἀναγνώστη γιὰ τὸ πότε καὶ πῶς δημιουργήθηκε ἡ Ἑθνικὴ Μουσικὴ Σχολὴ καὶ ποιοὶ οἱ συντελέσαντες στὸ στήσιμο καὶ στὴν ἐδραίωσή της, νιώθω ὑποχρέωση ν’ ἀπευθύνω τὴν ἀνασκευαστικὴ τούτῃ ἐπιστολὴ [...].

Σφάλλεται ὁ συντάκτης τοῦ ἀρθροῦ θεωρώντας δύο κάπως νεώτερους συνθέτες, ποὺ κατονομάζει, σὰν πρωτομάστορες τῆς γνήσιας ἐλληνικῆς μουσικῆς καὶ δεκάδα ἄλλων συνθετῶν, ποὺ δὲν κατονομάζει, σὰν σταθερὰ συμβάλλοντες στὴν πρόοδο τῆς ἐντεχνῆς μουσικῆς, ἀγνοώντας, γιὰ νὰ μὴν πῶ περιφρονώντας, μιὰ χορεία σεμνῶν σμιλευτῶν τοῦ ἤχου, ποὺ — μὲ ἀνιδιοτέλεια — ἀφιέρωσαν τὴ ζωὴ τους στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐγχώριας μουσικῆς δημιουργίας.

Κι ἐρωτᾶται ὁ Ν., μήπως ἐννοεῖ τὸ τσιφτετέλι, τὸ ζεϊμπέκικο, τὸν καρσιλαμά κι ἄλλα παρεμφερῆ, ἀνατολικοφέρνηνonta μπουζουκοειδῆ κατασκευάσματα σὰν συντελεστικά στὴν ἐλληνικότητα τῆς μουσικῆς;

Σφάλλεται ἐπίσης μιλώντας γιὰ ἐπίδραση Καλομοίρη καὶ Σκαλκῶτα, ἀφοῦ ταυτίζει δηλαδὴ δύο μουσουργοὺς μ’ ἓκ διαμέτρου ἀντίθετες τεχνοτροπικὲς ἀντιλήψεις.

Μιὰ κι ὁ συντάκτης τοῦ ἀρθροῦ ἐπρόκειτο ν’ ἀσχοληθεῖ μ’ ἓνα τόσο εὐαίσθητο θέμα, ὅπως ἡ ἐλληνικότητα τῆς μουσικῆς, εὐκατῶ θὰ ἦταν νὰ εἶχε ἐγκύψει, στὰ τῆς μουσικῆς μας, γιὰ νὰ ἐνημερώσει σωστὰ τὸ μὴ ἐμβριθῆ μουσικὰ ἀναγνώστη καὶ νὰ πείσει τὸν εἰδήμονα.

‘Ο συντάκτης τοῦ ἀρθροῦ κ. Σ. Νόνικας, ὑπόψη τοῦ ὁποίου ἐτέθη ἡ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Βασιλειάδῃ γράφει τὰ ἑξῆς:

‘Ασφαλῶς ὁ Μανώλης Καλομοίρης πρόσφερε πολλὰ ἀπὸ πλευρὰς μουσικῆς στὸν τόπο. Αὐτὸ ποὺ ἰδιαίτερα χαρακτηρίζει τὸν Καλομοίρη εἶναι ἡ προσφορά του στὴν μουσικὴ παιδεία τῶν σπουδαστῶν τῶν ὠδείων, χωρὶς νὰ ἀμφισβητεῖται τὸ μουσικοσυνθετικό του κύρος. Στὸ ἀρθρο μου, ὅμως, τὸ θέμα εἶναι ἡ «Ἑλληνικότητα στὴ Σύγχρονη Τέχνη» καὶ ἀπὸ τὴν θεματολογία τῶν ἔργων του, ποὺ εἶναι ἐλληνικὴ, δὲν εἶναι ἀμοιρῆ ξένων ἐπιρροῶν. Καὶ κυρίως χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα ὄφος ποὺ δὲν ἀγγίζει πολὺ τὸ ἐλληνικό κοινό. Ἀντιθέτως, ἡ μουσικὴ τοῦ Χατζηδάκη ὄχι μόνον εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπη, ὄχι μόνον ἀγγίζει τὴν εὐαίσθησιν ὅλων μας, ἀλλὰ τὸ κυριώτερο: χίλιες φωνῆς μέσα μου λένε, ὅτι εἶναι μουσικὴ καθαρὰ ἐλληνικὴ, ἐντελῶς πρωτόγνωρη, σὰν νὰ βγῆκε ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς ἐλληνικῆς γῆς. Ὅλο φῶς.

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΛΑΘΩΝ

• Συνεπεία τεχνικοῦ λάθους ἡ ἀριστερὴ στήλῃ τῆς σελίδας 1130 τοῦ τεύχους 24 (Δεκεμβρίου 1983) τοῦ «*Λαυλοῦ*» τοποθετήθηκε στὸ δεξιό τῆς σελίδας καὶ ἡ δεξιὰ στὸ ἀριστερό.

• Στὸ ἴδιο τεῦχος καὶ στὸ ἀρθρο τοῦ κ. Διον. Μιτάκη «*Συζητώντας τὴν ἐλληνικότητα*», σελ. 1113, στήλῃ α', στίχος 10, ἡ λ. «*στατανικά*» νὰ διαβαστῇ «*στανικά*» καὶ στὴν ἴδια σελ., στ. 26, ἡ λ. «*ἐπαναστατημένης*» νὰ γίνῃ «*ἐπανακτημένης*». Τὸ ἴδιο λάθος παρατηρήθηκε καὶ στὴ σελ. 1112, στὸ β', τελευταία παράγραφος, ποὺ ἡ λ. «*ἐπανάσταση*» διαβάζεται ὀρθὰ «*ἐπανάκτηση*».

ΣΤΡΑΤΟΣ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗΣ

Ἡ λυτρωτική λειτουργία καὶ σημασία τῆς μοναξιάς

“Ὅ,τι φοβόμαστε πιο πολὺ ἀπ’ ὅλα στὸ σημερινὸ μαζάνθρωπο εἶναι ἡ ἀπώλεια τοῦ ἐγὼ του· ἡ καταστροφή τῆς ἀτομικότητάς του, τῆς ἰδιαιτερότητάς του, τοῦ ὑποκειμενισμοῦ του· ἡ ἰσοπέδωσή του ὡς ἀτόμου αὐτόνομου· ἡ πλήρης ἀπώλεια τῆς ἀτομικῆς του βούλησης, τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ποὺ διαθέτει γιὰ τὴ θέαση καὶ βίωση τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὴ θεώρηση καταστάσεων, ὄντολογικῶν περιεχομένων, πραγμάτων καὶ φαινομένων καὶ τῆς ἔκφρασης τῶν ποικίλων περιεχομένων τοῦ εἶναι του. Κι’ ὅλ’ αὐτὰ ἐξαιτίας τῆς μαζοποίησης του, ποὺ εἶναι —χωρὶς ἄλλο— μιὰ μορφή ἐξανδραποδισμοῦ τῆς προσωπικότητας, τοῦ ἀτομικοῦ ἐγὼ, ἀπὸ τὶς χειρότερες πάντως. Ἔφτασε ὁ «πολιτισμός» τῆς ἐποχῆς μας —ὁ μονοπόδαρος καὶ μονοδιάστατος, ὁ φρικτὰ παραμορφωμένος ἀπὸ τὸν ὕλιστικὸ γιγαντισμὸ του— σὲ τέτοιο κομπορμιστικὸ κατάντημα, μὲ τὸ νὰ δημιουργεῖ μηχανιστικὰ μαζάνθρωπους, ἀνελεύθερους, δούλους κάποιου **-ισμοῦ**, πιόνια ἀβουλα στὸ κλειστὸ παιχνίδι κάποιου «δόγματος», νοῦμερα, θλιβερά ἀλλοτριωμένες, μὲ λίγα λόγια, ἀτομικότητες, ὅπως τὶς καταντᾷ ἡ προπαγάνδα καὶ ὁ προσηλυτισμός, γυμνές καὶ πελιδνές, ἄσμεες καὶ ἀχρωμες, ἐτερόφωτες, τυφλὰ ὄργανα καὶ ὀντάρια ὑποχείρια, ὑπηρετικὰ τῶν ρυθμῶν τῆς ὁμάδας στὴν ὁποία ἀνήκουν, τῶν ρυθμῶν αὐτῶν νοουμένων ὡς τύπων ἀναγκαίας καὶ ἀπαράβατης —ἐπὶ ποιῇ κυρώσεων— συμπεριφορᾶς. Ἔτσι, ἡ θεὰ «ἰδεολογία», τὸ πανίσχυρο «δόγμα», τὸ λατρευτὸ «μοντέλο» γίνεται φετίχ, μιὰ παγιωμένη σὲ καλούπια αὐστηρὰ κατάσταση ὑποχρεωτικὰ ἀποδεκτὴ καὶ ἀπροσπλάστη, ἀμεταποίητη γιὰ τοὺς «ὀπαδοὺς».

Δὲν ὑπάρχει γιὰ μᾶς φοβερότερη μορφή ἀνελευθερίας ἀπ’ αὐτὸ τὸ «στοίβαγμα» τῶν ἀτόμων τῆς ἐποχῆς μας μέσα σὲ «ὀργανώσεις» καὶ «κινήματα», μέσα σὲ τέτοια φορμαρισμένα πλαίσια· ποὺ μπορεῖ βέβαια αὐτὸ νὰ ἀποτελεῖ ὅπωςδὴποτε παράγοντα συνοχῆς καὶ συγκράτησης τῶν δομῶν τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας, εἴτε αὕτῃ λέγεται πολιτικὸ κόμμα εἴτε ἰδεολογικὸ κίνημα εἴτε ὀργάνωση εἴτε ἐπιστημονικὴ θεωρία εἴτε φιλοσοφικὴ θέση εἴτε σχολὴ καὶ κάστα στὰ Γράμματα καὶ στὶς Τέχνες, ὥστόσο εἶναι τροχοπέδη, μιὰ τροχοπέδη καταλυτικὴ τῆς φυσικῆς καὶ ἀνεμπόδιστης ἀνάπτυξης τοῦ ἀτόμου σὲ αὐτόβουλη καὶ αὐτόνομη προσωπικότητα, ἀνασχετικὸς παράγοντας στὶς φυσικὲς ἐξελικτικὲς διαδικασίες τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν.

Δὲν ὑπάρχει γιὰ μᾶς φοβερότερη μορφή κατὰπνιξης τῆς φωνῆς τοῦ ἐλεύθερου ἀτομικοῦ «ἐγὼ» ἀπ’ αὐτὸ τὸ ἄλογο, τὸ παράλογο «κοπάδιασμα» καὶ «μποτιλλιάρισμα» τῶν ἀτόμων τῆς ἐποχῆς μας σὲ προκαθορισμένες φόρμες καὶ σὲ προκατασκευασμένα, «ἐπὶ μέτρῳ» θεωρητικὰ μοντέλα. Κι’ ὅλ’ αὐτὰ στ’ ὄνομα δῆθεν τοῦ «συμφέροντος τῶν πολλῶν», τῆς «εὐημερίας τοῦ συνόλου», τῶν «λαϊκῶν ἀναγκῶν» κ.τ.δ.

Ἔτσι, ἀπὸ ἐλεύθερη ἀτομικότητα, ἀπὸ αὐτόνομο —μέσα στὰ ὅρια τῆς σχετικότητας πάντα — «ἐγὼ» τὸ τέτοιου εἶδους ἄτομο —θύμα τοῦ σημερινοῦ, ἄκρατου καὶ πολύμορφου κομπορμισμοῦ—, μὲ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ὑπαγωγή του στὴ θεωρητικὴ δεοντολογία τοῦ «συνόλου», στὶς «ἀρχές» καὶ στὰ «συμφέροντά» του μεταβάλλεται σὲ φανατισμένον «ὀπαδό», μὲ τὴν πρωταρχικὴ —ἀρχαία δωρικὴ— σημασία ποὺ εἶχε ἡ λέξη τούτη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Εἶναι πνευματικὸς εὐνουχισμὸς καὶ πνευματικὴ ὑποδούλωση μιὰ τέτοιου εἶδους «ἔνταξη», ποὺ δὲν σ’ ἐπιτρέπει, ὡς μονάδα, νὰ σηκώσεις ἐλεύθερα τὸ χέρι σου στὴ θέση τῆς ἀνάτασης, γιατί δὲν θὰ σοῦ δοθεῖ, ἀπλούστατα, ποτὲς αὕτῃ ἡ εὐκαιρία ν’ ἀκούσεις νὰ διαλαλεῖται ὁ κηρύκειος λόγος: «*τίς ἀγορεύειν βούλεται;*» καὶ νὰ βγείς ἀνάμεσ’ ἀπὸ τὸ πλῆθος, νὰ προχωρήσεις καὶ ν’ ἀνεβείς στὸ βῆμα τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ παρρησιαζόμενου λόγου, νὰ δηλώσεις αὐτοπροαιρέτως τὴν ἀτομικὴ σου

γνώμη καὶ βούληση, νὰ ἐκφραστεῖς ἀνεμπόδιστα, νὰ πεῖς τὸ δικό σου, ἐκεῖνο τῶν ἀρχαίων «δοκεῖ μοι».

Ἀλίμονο στοὺς κάθε εἶδους **-ισμούς**, πὺ «καπελώνουν» τὴν ἀτομικότητα, πὺ φαλκιδεύουν καὶ ἀπαγορεύουν τὴν ἀτομικὴ «δόξα» (γνώμη), αὐτὸ τὸ ὥραϊο, τὸ ἀνεκτίμητο «δοκεῖ μοι»! Ἀλίμονο στοὺς ὁπαδοὺς ὅλων τῶν **-ισμῶν**, πὺ στέργουν, πὺ ἀνέχονται, πὺ δέχονται, πὺ καταδέχονται νὰ δουλώνουν καὶ φενακίζουν, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, τὴν ἀτομικὴ τους ὑπαρξή!

Ὅσο κι ἂν ἀποδέχεται κανεὶς, ὡς ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, ὡς φυσικὸ δεδομένο, ὡς ἀδιαμφισβήτητη, γενικοῦ κύρους, ἀρχὴ τὴν ἀριστοτελικὴ ρῆσι: «*φύσει ἄνθρωπος ζῶν κοινωνικόν, παντὸς ἀγελαίου καὶ πάσης μελίτης μᾶλλον...*», ὅσο κι ἂν δέχεται κανεὶς ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν «κοινωνεῖ», γιὰ —κατὰ τὴν ἴδια πάντα ρῆσι τοῦ Σταγειρίτη φιλόσοφου— θὰ πρέπει νὰ ἴναι ἡ θηρίο ἡ θεός, ὅσο κι ἂν πιστέψει κανεὶς σ' αὐτὴ τὴν ἀρχὴ τοῦ μετέχειν στὰ «κοινά», δὲν εἶναι δυνατὸ γιὰ ἓνα ἄτομο μάλιστα φωτισμένο, μὲ παιδεία καὶ καλλιέργεια, νὰ δεχτεῖ, ἀκρίτως καὶ ἀγογγύστως, τὴ θυσία τῆς ἀτομικότητάς του, τὸ σφαγιασμό του στὸ στημένο βωμὸ ὁποιασδήποτε σκοπιμότητας καὶ προσφορᾶς γιὰ κάποιο «σύνολο», ἂν δὲν συνυπάρχει καὶ συντρέχει, ὡς βασικότερη προϋπόθεση, ἐκεῖνο τὸ: «... πάντες γὰρ αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν...» τοῦ τελευταίου τραγικοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου. Αὐτὸ τὸ «αὐτοπροαιρέτως» ἔχει τὴ μεγαλοσύνη του! Μέσα του κλείνει ὅλο τὸ μεγαλεῖο τῆς ἐλεύθερης βούλησης, σκέψης καὶ πράξης τοῦ ἀτόμου· ἀποκαλύπτει τὸ ἀνεμπόδιστο καὶ ἀνεπηρέαστο τῆς λειτουργίας μιᾶς ἀδέσμευτης, ἐλεύθερης συνείδησης, τὸ ἐλεύθερο φρόνημα, τὴ «μετὰ λόγου» γνώση, στὴν ὁποία μπορεῖ νὰ μᾶς ὁδηγήσει ἡ σωκρατικὴ μεθοδολογία. Αὐτὸ τὸ «... αὐτοπροαιρέτως...» ἀντιλαμβάνεται —καὶ σέβεται καὶ διαχωρίζει μὲ τὸν τρόπο του— στ' *Ἀπομνημονεύματά* του, (στὸ κείμενο πὺ πολὺ σωστά εἰπώθηκε ὅτι ἔχει ἀποκτήσει παιδευτικὴ σημασία γιὰ τὸ λαό, ὅταν ὁμως δὲν τὸ ἐρμηνεύουν περιστασιακὰ καὶ ἀποσπασματικὰ, δὲν τὸ καπηλεύονται διαφόρου εἶδους σκοπιμότητες, δὲν τὸ ἀλλοιώνουν καὶ τὸ παραποιῶν στὰ νοήματά του, κατὰ τὸ συμφέρον καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν) κι αὐτὸς ὁ Στρατηγὸς Μακρυγιάννης, ὁ ἐκφραστὴς τῆς θεωρίας τῆς προσφορᾶς τοῦ ἀτόμου, γιὰ χάρι τοῦ «ἐμεῖς». Γράφει, λοιπόν, σχετικὰ ὁ Μακρυγιάννης: «*Ξέρετε πότε νὰ λέγει ὁ καθεὶς «ἐγώ»; Ὅταν ἀγωνιστεῖ μόνος του καὶ φκιάσει ἡ χαλάσει, νὰ λέγει «ἐγώ»· ὅταν ὁμως ἀγωνίζονται πολλοὶ καὶ φκιάνουν, τότε νὰ λέμε «ἐμεῖς». Εἴμαστε εἰς τὸ «ἐμεῖς» καὶ ὄχι εἰς τὸ «ἐγώ»...*».

Στὸ ἀπόσπασμα τοῦτο βλέπουμε ὅτι κι αὐτὸς ἀκόμα ὁ ἀπλοϊκὸς καὶ λιγογράμματος, πλὴν διορατικὸς καὶ ὀξυδερκὴς Μακρυγιάννης, ξέρει πολὺ καλὰ νὰ ξεχωρίσει χαρακτηριστικὰ χώρους καὶ δραστηριότητες τῆς ἀποκλειστικότητας τοῦ «ἐγώ», ἀτομικές, ὅπου τὸ ἄτομο, ἀπὸ μόνου του, ἀγωνίζεται —καθὼς λέει— καὶ φτιάχνει ἡ χαλᾶ. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ «φτιάχνει» ἡ «χαλᾶ» ἀποκαλύπτει ἀνησυχίες καὶ ἐρευνες καὶ προσπάθεια τοῦ ἀτόμου γιὰ τὸ ἄτομο.

Οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι, θύματα τῶν πολυπληθῶν καὶ πολύμορφων καὶ ἐξαιρέτως ἐκμαυλιστικῶν ἐρεθισμάτων καὶ καλεσμάτων τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας μας, ἔκθετοι διαρκῶς στὶς θελκτικότετες σειρήνες γιὰ πρόσκτηση ὁλοένα καὶ περισσότερων «ἀγαθῶν», πὺ γεννοῦν τὴν ἀπόλαυση, τὴν τέρψη, τὴν ἡδονή, αἰχμάλωτοι στὰ δόκανα τρελλῶν ρυθμῶν βίου, πάσχουν δεινῶς ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ τους ἐξωστρέφεια. Εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπερβολικὴ ἐξωστρέφεια ἡ μεγαλύτερη ἀρρώστια τῆς ἐποχῆς μας, τὸ φοβερότερο, κατὰ τὴ γνώμη μας, σύμπτωμα τῆς παθολογίας τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ παρατηρεῖται τὸ θλιβερότατο φαινόμενο ν' ἀδειάζει ἡ ψυχὴ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, ὁλοένα καὶ περισσότερο, ἀπὸ τὰ εὐγενέστερα καὶ θεϊότερα μύχια περιεχόμενά της, πὺ συνιστοῦν τὴν πυρηνικὴ οὐσία τῆς ἀνθρωπιάς.

Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος «δίνεται» μὲ ἀπαράδεχτη ὑπερβολὴ πρὸς τὰ ἔξω· δὲν στρέφεται ὅσο ἐπιβάλλεται πρὸς τὰ ἔσω· δὲν ἐνδοσκοπεῖται· δὲν ἐφαρμόζει τὸ ἥρα- κλειτικό «διζήσασθαι» στὸν ἑαυτό του· δὲν ἀποπειρᾶται κἄν γιὰ αὐτογνωσία. Μένει αἰχμάλωτος καὶ δέσμιος τῶν ἔξω συμβαινόντων, συντελουμένων καὶ τεκταινομένων. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ στάση του μοιραίως συντελεῖ στὴν ἐξαφάνισή τοῦ τόσο χρήσιμου καὶ ἀ- παραίτητου βάθους τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξίας, κι αὐτὸ καταντᾷ τὴν ψυχὴ ἐπίπεδη καὶ κατάψυχη πλάκα.

Γεννιέται, λοιπόν, τὸ ἐρώτημα: Χωρὶς στροφὴ πρὸς τὰ ἔσω, χωρὶς ἀναδιπλώσεις στὸ εἶναι μας, χωρὶς ἐνδοσκόπηση, αὐτοπαρατηρησιὰ, διάλογο μὲ τὸν ἑαυτό μας, χω- ρὶς αὐτοανάλυσή μὲ τὸ «ἐνώπιος ἐνωπίω», εἶναι δυνατό νὰ τραφεῖ σωστὰ καὶ μὲ ἐπάρ- κεια ὁ στοχασμός; εἶναι δυνατό νὰ ἱκανοποιηθεῖ φυσιολογικὰ ἡ δίψα τῆς ἀριστοτελι- κῆς «ὀρέξεως τοῦ εἰδέναι»; εἶναι δυνατό ἡ ἀνθρώπινη συλλογιστικὴ νὰ «πιάσει» τὴν Ἀλήθεια, στὰ μεγέθη ἔστω τῶν περασμένων δυνατοτήτων της; νὰ τὴ συλλάβει χωρὶς ἐξωτερικὲς ἐπεμβάσεις ἢ παρεμβάσεις; νὰ τὴ βιώσει, νὰ τὴ χαρεῖ ὡς ἀτομικὸ ἐπίτευγ- μα τοῦ καθαροῦ λόγου, μὲ τίς ἐπακόλουθες λυτρωτικὲς του συνέπειες; Σίγουρα δὲν εἶ- ναι δυνατό!

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ, εἶναι πάρα πολὺ μεγάλη —ἀνεκτίμητη θὰ λέγαμε— ἡ λυ- τρωτικὴ λειτουργία καὶ σημασίᾳ τῆς, πρόσκαιρης βέβαια, ἀπομόνωσης, τῆς μονα- ξιάς, τοῦ οἰκιοθελοῦς καὶ αὐτόβουλου ἀποτραβήγματος τοῦ ἀτόμου, κατὰ καιροῦς καὶ κατὰ περιόδους, σὲ χώρους ἀναχωρητισμοῦ, ὅπου τὸ πνεῦμα του μπορεῖ νὰ ἀποδε- σμευτεῖ ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν ἐγκοσμίων, τὴν τύρβη τῆς σημερινῆς μας «κοινωνίας»· κι ἐκεῖ, στὴν ἡρεμία καὶ στὴ γαλήνῃ τῶν τέτοιων χώρων, νὰ ἀποπειραθεῖ τίς σωτήριες καταδύσεις στὰ βάθη τοῦ εἶναι του.

Δυστυχῶς, ὅμως, τέτοιου εἶδους εὐκαιρίες, εὐκαιρίες ἀπομόνωσης, περιθωριακῆς τοποθέτησης, ἀποδέσμευσης, ἀποσκίρτησης τῆς μονάδας ἀπὸ τὴν «ὀμάδα» της, γιὰ νὰ ζήσει στοὺς γονιμοποιούς χώρους τῆς μοναξιάς τὴ λυτρωτικὴ λειτουργία της καὶ νὰ εἰσδύσει στὰ βάθη τοῦ Λόγου, δὲν παρέχει ἡ σημερινὴ ἑξάλλη κοινωνία, ποὺ παρασέρ- νει τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα μὲ τίς μαγευτικὲς, τίς θελκτικότερες σειρήνες της.

Καὶ νομίζουμε, ὅτι μετριοῦνται στὰ δάχτυλα ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν τὴ δύναμη —θεϊκὸ προνόμιο— νὰ καθηλώσουν τοὺς ἑαυτοὺς των, νὰ δέσουν, ὡς ἄλλοι Ὀδυσσεῖς, τὸ ἐγὼ τους στὸ κατάρτι τοῦ πλοίου.

[Μυτιλήνη, τέλος Νοεμβρίου τοῦ 1983]

ΤΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Διονυσιακό

*Μικρὴ μου Σίβυλλα, τὰ μάτια σου ἐξακοντίζουν
ἓνα πρωτεϊκὸ ἄβυσσαλέο πάθος
κι ἡ κίνησή τῆς ἐκθαμβῆς φωνῆς σου
μὲ δένει σὲ κατάρτια κι ὀρφικὲς κολῶνες
κι ἡ ζέστα τῶν μεστῶν χυμῶν σου
σμίγει στίς μυστικὲς κραυγὲς τῆς φωτεινῆς μου δίψας.*

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Ἐδῶ στὴ Σαλαμῖνα

Ἐδῶ, ἀνάμεσα
Πέραμα, Δραπετσώνα
κι Ἀμπελάκια,
ὁ Ξέρξης
ἔπαιξε κι ἔχασε
τὸ παιχνίδι τῆς ἱστορίας.

Ἐδῶ, στὶς ναυτικὲς φυλακὲς τῆς Ψυττάλειας
καὶ στὶς καρβουνόσκαλες τῆς Κυνοσοῦρας,
ἀγγειοπλάστες,
ἀγαλματοποιοί
καὶ ποιητές
σαβάνωσαν τοὺς βαρβάρους
μὲ τὰ πανιά τῶν караβιῶν τους.

Ἐδῶ, στὶς ἐκβολές
τοῦ ἀγωγοῦ τοῦ Κερατσινίου,
στὸ συνωστισμὸ τῶν τάνκερς,
ἀνάμεσα σὲ διαλύσεις πλοίων
καὶ παλιοσίδερα γιὰ λυώσιμο,
ἡ ἀνθρώπινη σοφία
ἀναμετρήθηκε μὲ τὴ βία.

Ἐδῶ, στὸ σάπιο βυθό
τῆς νεκρῆς θάλασσας
καὶ στὰ κατράμια τῆς παραλίας
μπροστὰ στὰ αὐθαίρετα τοῦ Περάματος,
στὴν ἐργατιά τῶν ναυπηγείων
καὶ στὸ Μάστρο-Λιάκο,
οἱ Κυναίγειροι ἔθαψαν
τὸ ἀσιατικὸ δράμα
τῆς παρακμῆς·
καὶ ξαναγεννήθηκε
ὁ κόσμος.

Σὲ μιὰ χούφτα θάλασσα
οἱ τύχες τοῦ κόσμου.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

Χωρὶς τίτλο

*Σκοτάδι τῆς σκέψης,
πόσα μαχαίρια ἀκονίζει ἡ ψυχὴ σου;*

Β.Ν. ΚΑΡΒΟΥΝΙΑΡΗΣ

Ἐντὸς τῶν τειχῶν

Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1982 κατέπεσε ἓνα τουρκικὸ ἀεροπλάνο στὴν θάλασσα τῆς Σκύρου· ἀλλ' εἶναι ἐλάχιστη ἀπειλὴ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ἐθνικοῦ μας χώρου, συγκρινόμενη μετὰ τὴν ἀπειλὴ μιᾶς πανστρατιάς ἀνθελληνικῆς ποῦ μᾶς πολεμᾷ εὐρισκόμενη «ἐντὸς τῶν τειχῶν».

Εἶναι ὀριακὴ ἡ προσπάθεια νὰ νοηθῇ ἡ βαρβαρικὴ αὐτὴ πανστρατιά στὴν τραγικὴ τῆς μεγάλοπρεπης ὀλότητα, καὶ συνεπῶς εἶναι ἀτελέσφορη μιὰ παρόμοια προσπάθεια καταγραφῆς καὶ μελέτης τῆς, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ γιὰ τὸν σοβαρὸ λόγο ὅτι ὑπάρχει σ' ἓνα «γίγνεσθαι». Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ χωρήσῃ ἐνεργοποίηση ἄμεσα στὸ γίγνεσθαι τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἀναλαμβάνω τὴν εὐθύνη μιᾶς ἐλάχιστης θετικῆς συμβολῆς μετὰ τὴν «διαισθητικὴ» μόνον ἐπισήμανση βασικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ τραγικοῦ αὐτοῦ φαινομένου.

Τὴν ὀνομάζω «βαρβαρικὴ πανστρατιά», γιὰτὶ ἓνα ἀπὸ τὰ βασικά τῆς χαρακτηριστικὰ εἶναι «πρωτόφαντο» στὸν ἐθνικὸ ἑλληνικὸν χώρον: Ἡ ἀνευθυνότης: ἔννοια, ποῦ διαποτίζει ὅλο τὸ ἐθνικὸ πολιτιστικὸ μας οἰκοδόμημα, σωστὸ σαράκι τοῦ Ἑλληνισμοῦ σήμερα. Τείνει νὰ γίνῃ «ἐθνικὴ ἀρετὴ» (ἔτσι φαίνεται πρέπει ν' ἀποκαλοῦνται συλλήβδην ὅλες οἱ φυλετικὲς μας ιδιομορφίες, μιὰ ποῦ κανένας δὲν τολμᾷ νὰ μιλήσῃ καὶ γιὰ ἐθνικὰ ἐλαττώματα, αὐτὰ ποῦ θάπρεπε νὰ τονίζωνται ἰδιαίτερα, ἂν ὁ λόγος ἐπισημάνσεως οἰασθῇ ποτε ιδιομορφίας εἶναι ἐν μέρει καὶ τελολογικός). Ἀνευθυνότης, ποῦ ἐκδηλώνεται μετὰ τὴν μορφὴ τῆς ἀσέβειας ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸν μας. Ἀνευθυνότης μετὰ τὴν μορφὴ τῆς τάσης ἐπιβολῆς, ὅταν ἔχομε «συγκέντρωση» δύο ἀτόμων καὶ ἄνω. Ἀνευθυνότης, ὅταν ἐκπροσωποῦμε ἓναν «σύλλογον» συνανθρώπων. Ἀνευθυνότης, ὅταν ἀσκοῦμε ἐξουσία, καὶ ἀνευθυνότης, ὅταν «ἐξουσιαζόμαστε» σὲ τραγικὸ ἐπίπεδο ἀπαλλοτριώσεως τῆς ὁποίας τραυματικῆς προσωπικότητος μᾶς ἀπομένει ἀπὸ τὴν ἀνεύθυνη ἀσκῆσίν της ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ τὴν ἀσκοῦν «ἐν ὀνόματι» μας.

Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1982 ἐπίσημοι ἐκπρόσωποι συλλογικοῦ ὀργάνου ἐπιστημόνων κήρυσαν στάση ἐργασίας, ἡ ὁποία καὶ πραγματοποιήθηκε, γιὰτὶ ἡ Δικαιοσύνη ἐτόλμῃσε νὰ λειτουργῇ εἰσέτι. Μετὰ αὐτὸν τὸν τρόπο ἀντιλαμβάνονται αὐτοὶ τὴν ἀλληλεγγύη ἀπέναντι σὲ συναδέλφους, οἱ ὁποῖοι συμπεριελήφθησαν στὸν χώρο διερευνήσεως τυχόν εὐθυνῶν γιὰ τὸν ἀδικο θάνατο ἀσθενῶν ἀπὸ χορήγηση ἀναισθησίας μετὰ λανθασμένο ἀναισθητικὸ ἀέριο· αὐτὴ ἡ ἔλλειψη εὐθύνης εἶναι κατάντημα τραγικόν, ποῦ ἐξικνεῖται μέχρις ἐλλείψεως σοβαρότητας. Οἱ ἄνθρωποι ποῦ κατοίκησαν αὐτὸν τὸν τόπον, καὶ ποῦ φιλοδοξοῦμε νὰ τοὺς ὀνοάζουμε προγόνους, ἦσαν ὑπεύθυνοι. Εἶναι τὸ ἀδιαμφισβήτητο συμπέρασμα τῆς ἱστορίας. Εὐθύνη σημαίνει τὴν παρηρησία συγκροτημένης προσωπικότητος «ἐν παντί». Καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς μορφοποίησε σὲ ἑλληνικὴ προσωπικότητα στοιχεῖα ὀλοκλήρου τοῦ πολιτιστικοῦ φάσματος εὐρύτατης γεωγραφικῆς περιοχῆς, ἐξικνούμενης τῆς τοιαύτης ἑλληνικοποιήσεως μέχρι τὴ πολιτισμικὴ «κατάκτηση» καὶ αὐτῶν τῶν κατακτητῶν του.

Ὅριακὸ τραγικὸν τρόπον πραγμάτωσης - ἐκδήλωσης αὐτῆς τῆς ἀνευθυνότητος ἀποτελεῖ ἡ «φυγὴ», ἡ «ὑποχώρησις» τῶν ἱκανῶν καὶ κατάλληλων ἀνθρώπων στὸ κέλυφος μιᾶς σιωπηρᾶς «μειοψηφίας», ὅταν οἱ ἀνίκανοι, «ἀλαλάζοντα κύμβαλα», ἀναρριχῶνται ἀπὸ τίς καταπακτὲς συστημάτων ἐκλογῆς ἢ τοῦ «κρατοῦντος κλίματος» ἢ τοῦ «πνεύματος ἀνέμου» στίς «διοικητικὰς» θέσεις - ἀξιώματα, ποῦ προσδίδουν τὸν διαμορφωτικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς κοινωνικῆς μας πραγματικότητος.

Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1982 ἐγένετο ἡ πρότασις ἀπὸ *σημαίνοντα παράγοντα* τῆς πολιτικοκοινωνικῆς ζωῆς τοῦ τόπου (χωρὶς εἰσαγωγικά, γιὰτὶ δυστυχῶς κυριολεκτῶ), τὸν... προπονητὴ τῆς ἐθνικῆς ὁμάδας ποδοσφαίρου: «Τὸ ποδόσφαιρον νὰ διδάσκεται ἀπὸ τὸ

δημοτικό σχολεῖο». Ἦταν τὸ λογικῶς ἀναμενόμενο· ὅταν ἀπὸ τὴν Μέση Ἐκπαίδευση τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά, καὶ δὴ διὰ τῆς δραστικῆς μεθόδου τῆς «διατηρήσεως» (διὰ τῆς ἀνεπαρκοῦς ἢ ἀκαταλλήλου διδασκαλίας των: «διδάσκονται» ἀπὸ μετάφραση, ἀλλὰ σὲ λίγα χρόνια δὲν θὰ ὑπάρχει ποιὸς νὰ μᾶς κάνῃ τὶς μεταφράσεις· δὲν περιφρονῶ τὴν ὑπαρξὴ τῶν Εὐρωπαίων ἑλληνιστῶν, ἀλλά...), ὅταν μόνιμη καὶ μοναδική φοιτητικὴ διεκδίκηση ἀποτελοῦν οἱ ἀτέρμονες ἐξεταστικὲς περιόδοι καὶ ἡ φιλοδοξία συμμετοχῆς τῶν φοιτητῶν στὴν διαμόρφωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν προγραμμάτων ἢ τὴν ἐπιλογὴ τῶν καθηγητῶν των, κοντολογίς: ὅταν κατάντησε ἀμφισβητούμενο ἂν μπορούμε νὰ πᾶμε «ἐνάντια» στὸ αἶτημα τῶν καιρῶν (:«τὸ πτυχίο μαζί με τὴν ληξιαρχικὴ πράξη γεννήσεως»), εἶναι «φυσικὴ» συνέχεια - συνέπεια «τὸ ποδόσφαιρο νὰ διδάσκεται ἀπὸ τὸ δημοτικό». Τί ἄλλο σημαίνει αὐτὸ ἢ τὸν ἀπόηχο μιᾶς τρομερῆς καταστροφῆς, ποὺ μᾶς προξενεῖ ἡ «βαρβαρικὴ πανστρατιά», ποὺ δρᾷ «ἐντὸς τῶν τειχῶν»;

Τὸ ἐπίσημο κράτος, καίτοι μὴ ἀναμάρτητο, ἔβαλε πρῶτο τὸν λίθο κατὰ τῆς ἐθνικῆς γλώσσας. Σήμερα μονοτονικό, αὐριο φωνητικό ἀλφάβητο, τὴν τρίτην λατινικοὶ χαρακτήρες, καὶ σὲ λίγα χρόνια θὰ μαθαίνομε τὰ ἑλληνικά σὰν ξένη γλῶσσα. Τὸ «ἀνήμερο στοιχεῖο», ποὺ ἀπ' τὴν Ὀδύσεια ὡς τὰ σήμερα χαροπαλεῖ καὶ ἀνασταίνεται ἀντικατοπτρίζοντας τὴν ἀνάλογη πορεία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δὲν διαμορφώνεται μὲ φερμάνια καὶ διαταγές· μόνο τὸ γάργαρο στόμα τοῦ λαοῦ εἶναι ὁ πλάστης - δημιουργὸς τῆς γλώσσας. Ὁ ἄγριος λιθοβολισμὸς ἀπὸ τὴν προσπάθεια τεχνητῆς κακοποίησης, καὶ ὁ καθημερινὸς βιασμὸς τῆς ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημερώσεως, ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, εἶναι ὁ ἐχθρικός παιάνας ἐντὸς τῶν τειχῶν.

Στερῆσαμε τὴν τέχνη σ' ὅλες τὶς ἐκφάνσεις της - τομεῖς κι' ἄρνηθήκαμε τὴν δυνατότητα - ὁμορφίαν νὰ οὐσιώσῃ τὴν καθημερινή μας ζωὴ, τὴ ζωὴ, ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα της, ἐπικαλύπτοντάς τὴν μὲ στεῖρα μιμητικὴ προσαρμογὴ ξένων μορφῶν - στοιχείων· ἔσχατα μόνον ἐπιχειροῦμε τὴν «μουσειακὴ μουμιοποίηση» - ἀναπαράστασὴ της, κι' αὐτὴ φορμαλιστικὴ καὶ ἄγονη, ὅπως κάθε ὑποκατάστατο τῆς γνήσιας τέχνης, αὐτῆς ποὺ δὲν εἶναι «ζωή»: Τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι «συγκινεῖ» λιγότερο ἀπὸ τὴν ρὸκ ἢ τὴν «εὐρωπαϊκὴ» μουσικὴ, καὶ ἡ μετάδοσή του, μὲ τὸν τρόπο ποὺ γίνεται ἀπὸ τὴν τηλεόραση καὶ τὸ ραδιόφωνο, ὑποδηλοῖ, ὅτι μᾶλλον γίνεται κατὰ παραχώρησιν, χάριν ἀποτίσεως κάποιου φόρου «τιμῆς», παρὰ γιὰ τέρψη καὶ παιδεία.

Ἡ παραδοσιακὴ μας ἀρχιτεκτονικὴ καταπλακώθηκε ἀπὸ τοὺς ὀγκόλιθους τοῦ μπετόν, σὲ βαθμὸ ποὺ ἡ αἰσθητικότητά μας, ἀλωμένη ἀπὸ τὴν ὠφελιμιστικὴ μας συνείδηση, νὰ μὴν εὐαίσθητοποιεῖται πλέον στὴν κατανόηση τοῦ ρόλου της σὰν ἀπαραίτητου ὄρου μιᾶς ποιότητος βιοτικῆς ἐπιπέδου ἀναγκαίας γιὰ τὴν ἀνθρώπιν διαβίωσή μας.

Ἡ οἰκογένεια, ἀναντικατάστατο κύτταρο ὑγιоῦς κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, ὑπονομεύεται θεμελιακὰ ἀπὸ τοὺς νόμιμους ἥρακλεῖς τοὺς ταγμένους γιὰ τὴν προστασία - βελτίωσή της, ἐν ὀνόματι μιᾶς κενῆς μανίας αὐτοκαταστροφῆς, κατ' εὐφημισμὸν αὐτοαποκαλούμενης «προοδευτικότητος». Καὶ τραγικὴ εἰρωνία: οἱ ἴδιοι φορεῖς κόπτονται καὶ θρηνοῦν τὰ νομοτελειακὰ ἀποτελέσματα - συντρίμια αὐτῆς τῆς ἀποδυνάμωσης τοῦ οἰκογενειακοῦ θεσμοῦ: τὸ πλήθους τῶν διαζυγίων, τὴν ἰλιγγιώδη ἐξάπλωση τῶν ναρκωτικῶν, τὴν ἀλματώδη γιγάντωση τῆς ἐγκληματικότητος. Ἐάν δὲν κατανοοῦν τὰ δευτέρα σὰν ντετερμινιστικὰ αἰτιατὰ τοῦ πρώτου, εἶναι ὀλιγοφρενεῖς: ἐάν τὰ κατανοοῦν καὶ ἐπιμένουν, εἶναι «πράχτορες» - συνειδητὰ μέλη τῆς βαρβαρικῆς πανστρατιάς.

Ἡ ἐπισήμανση περαιτέρω τομέων ἀναφορᾶς τῆς φθορᾶς, μὴ ὑπαρχούσης τῆς δυνατότητας —γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἰσαγωγικὰ ἀνέφερα— γιὰ ἀναλυτικὴ - διεξοδικὴ παρουσίαση, δὲν προσφέρεται, καί, πιστεύω, «ἐστιγμάτισα» ἱκανὸ δείγμα αὐτῆς τῆς διάχυτης «πτωμαίνης» ποὺ δηλητηριάζει τὸν ἀέρα μας.

Σ' αὐτὸν τὸν τόπο οἱ ἄνθρωποι, ποὺ ἀνατίναξαν τὴν γέφυρα τοῦ Γοργοποτάμου ἐπὶ γερμανικῆς κατοχῆς, ἐκάθισαν κατηγορούμενοι γιὰ φθορὰ κρατικῆς περιουσίας ἐπὶ «ἐλευθέρης» (;) 'Ελλάδος' καὶ σὲ περίοδο ποὺ τὰ λύματα τῶν βόθρων τῆς Ἀθήνας ἀδειάζονταν σὲ κεντρικοὺς δρόμους τοῦ Περιστερίου, ἐκάθισαν κατηγορούμενοι ἄνθρωποι ποὺ ζωγράφιζαν στοὺς τοίχους πολυκατοικιῶν εἰκόνες γιὰ τὴν εἰρήνη, μὲ τὴν κατηγορία ὅτι προκαλοῦν ρύπανση τοῦ περιβάλλοντος.

'Αλλὰ αὐτὸν τὸν τόπο τὸν ἀγαπᾶμε· καὶ ὅσο τὸ «σαράκι» τῆς ἀνευθυνότητας ἔχει μολυσμένο ὅλο τὸ πολιτισμικὸ μας οἰκοδόμημα, ἄλλο τόσο ἀντίδρομα ὁ πόνος καὶ ἡ ἀγάπη διαπνεύουν ὁλοκληρωτικὰ αὐτὲς τὶς σκέψεις, ποὺ ἐνσαρκώνονται καθημερινὰ στὶς ἀνησυχίες καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν ἀνθρώπων ποὺ σκέπτονται καὶ τὸν τόπο.

Οἱ πολλοὶ καὶ ἱκανοί, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ τόπος μ' ὅλη τὴν στέρηση καὶ τὴν κακοποίηση μᾶς ἐξέθρεψε τέτοιους, ἄς βγοῦμε ἀπ' τὸ κέλυφος τῆς σωπῆς καὶ τῆς ψευτομετριοφροσύνης καὶ ἄς συμβάλουμε στὸ μέτρο καθένας τῆς δικῆς του δύναμης στὸ νὰ σύρουμε μυαλωμένα καὶ ὑπεύθυνα τὸ «κάρρο τῆς ἱστορικῆς ἀνέλιξης» στὰ πεπωμένα τοῦ 'Ελληνισμοῦ.

ΧΑΡΗΣ ΧΡΟΝΗΣ

Σὲ βιοτέχνη ἄσημο

Γράφονται κείμενα.

Δίνονται διαλέξεις.

Λόγος κι' ἀντίλογος.

*Σχετικοί, ἄσχετοι, στρατευμένοι,
πληρωμένοι, πλήθος ποὺ βιάζεται
νὰ χωρέσει στὰ φιλολογικὰ
σουπερμάρκετ.*

*Οἱ περισσότεροι μπορεῖ
καὶ νὰ μὴ γράφουν ποιήματα.*

Ὅμως δογματίζουν:

«Ἡ ποίηση δὲν πουλιέται σήμερα.»

Ἀμέτοχοι κι' ἀνώνυμοι

οἱ αἰσταντικοὶ ποιητὲς

στῆς πυραμίδας τῇ βάσει.

Τὸ βάρος σιωποῦν καὶ τὴν ὑπερηφάνεια τους.

«Μὲ χῶμα καὶ μ' ἀγκάθια.»

Ἀλήθεια πρόβλημα ἀκανθῶδες.

«Τοῦ βίου τους ἡ προσπάθεια.»

*Ἀλλὰ προχτές στὸ Γιουσσουρούμ
πουλήθηκε μιὰ συλλογὴ ποιήματα
«πολλὰ ὑποσχομένη» σὲ βιοτέχνη
ἄσημο τῆς Καισαριανῆς*

μὲ χῶμα περιοδικὰ χρήσιμα στὴ δουλειά του.

«Χωρὶς περίσκεψη, χωρὶς αἰδῶ.»

Ποιὸς μίλησε γιὰ εὐαισθησία.

ΦΟΙΒΟΣ ΔΕΛΦΗΣ

‘Ο Νεοανθρωπισμός

Μιλήσαμε κάποτε⁽¹⁾ για τὸν ἀρχαῖο ἐλληνικὸ ἀνθρωπισμὸ, ποὺ εἶναι ὁ πιὸ πρόσφορος καὶ ὁ πιὸ πρωτότυπος, πρότυπο γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρωπισμούς. Ἀλλὰ τί σημαίνει ἀνθρωπισμός; Πρῶτα: τὴν ἀνθρώπινη μὀρφωση, τὴν ἀνθρωπιά. Δεύτερο: εἶναι ἡ θεωρία πὼς μὲ τὶς κλασσικὲς σπουδὲς θὰ μορφωθεῖ ὁ ἀνθρώπος. Κι ἀνθρωπιστὴς εἶναι αὐτὸς ποὺ χρησιμοποιοεῖ τὴν κλασσικὴ φιλολογία ὡς μέσον ἀνθρωπισμοῦ. Κάθε τι τὸ ἀνθρώπινο μπορεῖ νὰ σημαίνει καί, τέλος, τὴν καλοκαγαθία, δηλαδὴ τὴν ἀγαθότητα, τὴν χρηστότητα καὶ τὴν καλοσύνη. ‘Ο ἐλληνικὸς ἀνθρωπισμὸς ἦταν γέννημα τῆς παιδείας καὶ τῆς σκέψης, ποὺ εἶχε ἄριστα ἀποτελέσματα. Γι’ αὐτὸ ὁ Ἰσοκράτης ἔδωσε ἕνα εὐρύτερο, πανανθρώπινο ὄρισμό: “Ἕλληνας εἶναι ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ ἐκπαιδεύτηκαν στὴν ἐλληνικὴ παιδεία κι ὄχι ἐκεῖνοι τῆς φυλῆς. Συμπέρασμα: μὲ τὴν ἐλληνικὴ παιδεία γίνονται οἱ ἀνθρώποι χρηστοί, καλοὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους.

Καὶ ἡ προοδευτικὴ σκέψη τῶν ἀρχαίων ἐφθασε ὡς τὶς ἀμφικτιονίες, μεγάλο βῆμα γιὰ ἐκείνην τὴν ἐποχὴ. Κι’ ἐφτάσαν ὡς τὸ ἰδεῶδες τῆς πόλης, ποὺ θάναί τὸ αἰώνιο πρότυπο. Ἀνθρωπιστὴς εἶναι ἀκόμα ὁ ἀνθρώπος ποὺ δὲν ἀδικεῖ, κι’ ἄς ἀδικεῖται, ποὺ ἐργάζεται γιὰ τὸ σύνολο κι’ ὄχι μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, καὶ φυσικά συμβιώνει καὶ συνεργάζεται γιὰ τὸ καλὸ τῆς κοινότητος. Ἀνθρωπιστὴς εἶναι καὶ ὁ φίλος τῶν ἀνθρώπων. Στὴν διαμόρφωση τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτήρα συνετέλεσε κατὰ κύριον λόγον ἡ ἱερωτικὴ σκέψη μὲ τὶς προοδευτικὲς τῆς ιδέες.

Ἀπ’ τὸν ἐλληνικὸ ἀνθρωπισμὸ γεννήθηκε ὁ λατινικὸς ἀνθρωπισμὸς, ποὺ ὕστερα μὲ τὸν Χριστιανισμὸ νοθεύτηκε καὶ ψεύτισε. ‘Ο εὐρωπαϊκὸς νεοανθρωπισμὸς ὑπάρχει κατ’ ἐπίφασιν (= κατὰ τὸ φαινόμενον). Ὑπάρχει ὡστόσο ἀνθρωπισμὸς σὲ λίγα προικισμένα πνεύματα, ποὺ θεωροῦν σὰν βάση τοῦ πολιτισμοῦ τὴν φιλία καὶ τὴν συνεργασία τῶν λαῶν. Αὐτοὶ οἱ σοφοὶ σὰν ὁδηγοὶ ὑπῆρξαν ἀνέμποροι. Ἦταν λίγοι κι’ οἱ λαοὶ τοὺς βαρῆκοι. Οἱ πολιτικοὶ δὲν στάθηκαν στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων, κι ἀποδείχτηκαν καιροσκόποι καὶ δημαγωγοί.

Ἀλλὰ δὲν ἄρκοῦν λίγοι ἀνθρώποι γιὰ μία ἀνθρωποσωτήρια πολιτεία. ‘Ο Δημοσθένης λέει: *«Οὐκ ἔστιν ἐν’ ἀνδρά πάντα πράττειν...»*. Εἶμαι ἀνθρώπος τῆς κοινότητος. Πιστεύω, πὼς κάθε σοφία εἶναι μάταιη, χωρὶς νὰ πραγματοποιήσεις ἕνα δεσμὸ μὲ τοὺς ἄλλους. Ὅλοι θὰ πρέπει νὰ σκεφτόμαστε σὰν τὸν Μοντεσκιέ. Οἱ τίμιες κοινότητες κι’ οἱ ἀνόητοι πολιτικοὶ ἡγέτες τῶν λαῶν θὰ πρέπει νὰ ἔχουν πάντα στὸν νοῦ τους τὰ λόγια τοῦ Μοντεσκιέ: *«Ἄν ἤξερα ἕνα χρῆσιμο γιὰ τὸ ἔθνος μου πρᾶγμα ποὺ θὰ ἦταν καταστρεπτικὸ γιὰ κάποιο ἄλλο, δὲν θὰ τὸ πρότεινα στὸν ἀρχοντά μου, γιατί εἶμαι ἀνθρώπος πρὶν ἀπὸ Γάλλος καὶ κατὰ τύχη Γάλλος»*.

Ἔτσι σκέπτονται οἱ ἀληθινοὶ ἀνθρωπιστές. Καὶ χρειάζεται νᾶχεις καλὴ ψυχὴ, καὶ τότε εἶσαι πολίτης τοῦ κόσμου, ὅπως εἶπε ὁ Δημόκριτος.

Ἀνθρωπισμὸς εἶναι κι’ ἡ ἀπλότητα, αὐτὸ τὸ σοφὸ μέτρο. Κι’ ἡ ἀγαθοεργία. Τὸ καλὸ ἔργο, ἡ καλὴ πράξη. Ἡ ἀλληλεγγύη κι’ ἡ φιλαλήθεια. Ἡ φιλαλληλία. Καὶ τέλος ἡ δικαιοσύνη. Μὰ ὑπάρχουν φίλαλλοι; Ὑπάρχουν εὐεργέτες; Ποιὰ πλούσια χώρα σκέφτεται τὰ παιδιὰ τῆς Ἀφρικῆς ποὺ πεθαίνουν ἀπ’ τὴν πείνα; Ποιὸς πλούσιος σκέπτεται τὸν φτωχὸ; Καὶ ποιὸς πλούσιος, ἄλλοτε φτωχὸς, σκέπτεται τοὺς ὁμοίους του;

(1) Βλ. *Δαυλόν*, τεῦχος 13, σελ. 595.

Κι' ἀλίμονο ἂν «*πιάσει τοῦ φτωχοῦ τὸ φτυάρι νερό*», λέμε στὸ χωριό μου. Οἱ φιλάνθρωποι ἐλάχιστοι κι' οἱ κάκιστοι πλῆθος. Ξεχνᾶμε ποιοὶ εἴμαστε καὶ τί εἴμαστε. Γινόμαστε φίλαντοι. Δὲν εἴμαστε φιλάνθρωποι, αὐτοὶ ποὺ ἀγαποῦν τοὺς ἀνθρώπους, φιλεῦσπλαχνοί. Ἡ φιλάνθρωπία σπανίζει, ἀρετὴ ὠρισμένων φιλάνθρωπων— καὶ ποὺ εἶναι ἡ ἀγαθοεργία.

Ὁ Gibran μᾶς λέει: «*Δίνεις λίγο, όταν δίνεις τὰ πλούτη σου. Μὰ σὰν δίνεις τὸν ἑαυτό σου, δίνεις ἀληθινά*». Ὁ Θεοβάντες εἶπε, πῶς ἡ μεγαλύτερη κατάχτηση εἶναι τοῦ ἑαυτοῦ μας, συμφωνώντας μὲ τὸν μεγάλο Δημόκριτο, ποὺ δὲν ἦταν μόνο σοφός, ἀλλὰ καὶ παιδαγωγός, ὅπως ὅλοι οἱ σοφοὶ Ἕλληνες. Σήμερα δὲν ὑπάρχει πιά ἄνθρωπος. Αὐτὰ τ' ἄγρια καὶ ἀνοστα τραγούδια ποὺ μᾶς ἤρθαν ἀπ' ἐξω ἐξάπτουν τὰ πάθη καὶ ἐξαγριώνουν τοὺς νέους ποὺ ρέπουν στὸ ἔγκλημα. Δὲν εἴμαστε πιά σὲ μιὰ πολιτισμένη κοινωνία, ἀλλὰ στὴν σύγχρονη ζούγκλα. Διαβάζει τὸ βιβλίο τοῦ Μιχάλη Σταφυλᾶ καὶ λές, ὁ ἄνθρωπος εἶναι τόσο θηριώδης καὶ ἀνθρωποφάγος. Κι ἀμέσως θυμᾶσαι τὴν ἱστορία ποὺ ξέχασες, ποὺ εἶναι ἓνα ἀπέραντο μαρτυρολόγιο. Γιατί ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἱδιος, κι' ὅσο πάει γίνεται χειρότερος καὶ καταστροφικός.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Ὁ Γκάντι λέει: «*Ἡ ἀληθινὴ πηγὴ τῶν δικαιωμάτων εἶναι τὸ καθήκον. Ἄν ἐκπληρώσουμε τὰ καθήκοντα, τότε ὁ σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων μας εὐκόλα κερδίζεται*». Καὶ ὁ Κάντ ποὺ ὕψωσε σὲ ἠθικὸ νόμο τὸν ἐπόμενο ἀφορισμὸ ἐπιτάσσει: «*Πράττε, οὕτως ὥστε οἱ ἀρχές τῆς βούλησός σου νὰ δύνανται πάντοτε νὰ ἰσχύουν ὡς βάση καθολικῆς νομοθεσίας*». Τέλος ὁ Σάρτρ θὰ μᾶς πεῖ κάτι ποὺ διεκήρυξε ὁ μέγας Πρωταγόρας: «*Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπόλυτα υπεύθυνος γιὰ τὸν ἑαυτό του, καὶ ὄχι μόνο γιὰ τὴν συγκεκριμένη, τὴν περιορισμένη ἀτομικότητά του, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους· γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα*».

Εἴμαστε ἀπ' τὴν φύση μας ζῶα πολιτικά, ὅπως ὀρίζει ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ γι' αὐτὸ ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ συνεργασία κι' ἐπικοινωνία. Τύχη κι' ἀνάγκη, κατὰ τὸν Δημόκριτο. Δὲν μποροῦμε νὰ ζήσουμε μόνοι. «*Ἡ γνήσια ἀλήθεια ὑπάρχει μόνο μέσα στὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἄλλον*», θὰ μᾶς πεῖ ὁ Jaspers.

Ἀλλὰ θὰ συνεχίσουμε, γιατί κι' ἐδῶ τὸ θέμα δὲν ἐξαντλεῖται, μιλώντας γιὰ τὸν νεώτερο ἀνθρωπισμό. Δὲν ἐπισημάνσαμε τίς ἀδυναμίες καὶ δὲν εἴπαμε ποιά εἶναι τ' ἀποτελέσματα καὶ ποιά ἡ σημερινή του κατάσταση, σὲ σύγκριση μὲ τὸν γεννιήτορα ἀρχαῖο ἀνθρωπισμό, ποὺ εἶχε σὰν βασικὸ τοῦ σκοποῦ τὴν μόρφωση, τὴν διάπλαση τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς ψυχῆς. Καὶ ποιά ἦταν τ' ἀρχαῖα σωτήρια παραγγέλματα καὶ ποιά τὰ τωρινά. Ποῦ ὁδήγησε μὲ τίς ἐπιστημονικὲς ἐπιτεύξεις ὁ νέος κόσμος καὶ πῶς παραστράτησε τὸ πνεῦμα κι' ἄφησε πίσω του μὲ τὸν τεχνοκρατικὸ τοῦ πολιτισμοῦ τὸν ἐσωτερικὸ κόσμο, καὶ ποὺ ἐξ αἰτίας τοῦ κινδυνεύει ἡ ἀνθρωπότητα νὰ ἐξαφανιστεῖ. Πολλὰ ἔχουμε ἀκόμα νὰ ποῦμε καί, τὸ κυριώτερο, νὰ κηρύξουμε τὴν ἐπιστροφή μας στὶς ἀνθρωποσωτήριες πανάρχαιες ἐλληνικὲς πηγές.

Ψυχικό, 10.11.83.

ΔΑΝΑΗ Γ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ

Ἀνθρωποκεντρικὸ τὸ μήνυμα τῆς ἐλληνικότητας

Ὅταν παρουσιάζεται ἓνα «θαῦμα», σ' ὁποιαδήποτε σφαῖρα κι' ἂν ἀνήκει αὐτό, προβάλλει ἐπιτακτικὴ ἢ ἀνάγκη μιᾶς κάποιας προσέγγισης ἢ κι' ἐξήγησής του, πολὺ περισσότερο ὅταν αὐτὸ τὸ θαῦμα —ὅπως στὴν προκειμένη περίπτωση τὸ ἐλληνικὸ— ἀπτεται τόσης πνευματικότητας ἀλλὰ καὶ τόσης σύγχυσης γύρω ἀπὸ τὶς κοσμοθεωρίες καὶ τὰ ἰδεολογικὰ του μηνύματα... Παλιὸ καὶ συχνὰ ἐπαναλαμβανόμενο, λοιπόν, τὸ ἐρώτημα καὶ δικαιολογημένη ἢ ἐπανατοποθέτησή του στοὺς δύσκολους καιροὺς μας: τί ἐπὶ τέλους εἶναι «ἐλληνικότητα»;

Ἀπαντήσεις βέβαια μπορεῖ νὰ δοθοῦν καὶ δόθηκαν κατὰ καιροὺς, μὲ πολλὰς ἐρμηνείας καὶ ἀνάλογα καὶ μὲ ποιά ὀπτικὴ γωνιὰ τὸ ἐβλεπε ὁ καθένας ἐρευνητής —ἂν τῶβλεπε ἐπίπεδα ἢ σφαιρικά, μονοεδρικά ἢ πολυεδρικά... Ἀνάλογες ὑπῆρξαν κι' οἱ φάσεις πού πέρασε αὐτὴ ἡ ἀναζήτησις καὶ τὰ ἐπὶ μέρους ἀποτελέσματα πού παρουσίασε: ἀλλοῦ ἐνθουσιώδη καὶ ὑμνητικά, ἀλλοῦ ἀδιάφορα ἕως καὶ ἐχθρικά... Σὲ μιὰ γενικὴ συνισταμένη ὅπωςδὴποτε συγκλίνουν ὅλα: στὴν γενικὴ συναποδοχὴ, ὅτι «ἐλληνικότητα» σήμαινε ἓνα ὑψηλὸ ἐπιπέδου πολιτισμό, πού μέσα ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη καλλιέργεια καὶ ἐκφραστικὴ του δύναμη πού εἶχε στὴν τέχνη, φιλοσοφία, ἐπιστῆμες, λογοτεχνία κλπ., ἀνάδειξε καὶ πρόβαλε ἓνα μοναδικὸ μοντέλο Ἀνθρώπου —μὲ Α κεφαλαῖο—, ἐλεύθερου στὴ σκέψη καὶ τὴ βούληση, ἀνεπηρέαστου καὶ ἀδογματίστου, λάτρη τῆς ὁμορφιάς, τοῦ κάλλους καὶ τῆς φύσης, μὲ μιὰ σπάνια καὶ μοναδικὴ πνευματικὴ θεώρηση τῶν πάντων, πού ἡ ἐμβέλειά της ἐξικνέεται σὲ μιὰ παγκοσμιότητα χωρὶς προηγούμενο.

Γιατὶ πράγματι οἱ ἀξίες καὶ οἱ θεωρήσεις, ὅπως καὶ ἡ ἐν γένει στάσις ζωῆς τοῦ ἀρχαίου Ἑλλήνα, ἔχουν ἐξαπλωθεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ —εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι— καὶ στὴν τελευταία γωνιὰ τῆς Γῆς... Ὅποιος ταξιθεῖ ἢ ἀπλῶς μελετήσει καὶ σκύψει στὴν τέ-

χνη, τὴν λογοτεχνία, ἀκόμα καὶ τὴν ἱστορία ἢ καὶ τὰ πολιτικὰ «πιστεύω» τῶν διαφόρων λαῶν, βλέπει τὴν τεράστια ἐπίδραση τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος πού φτάνει ὡς τὶς μέρες μας. Στὴ μακρινὴ Ἰαπωνία θίασοι παριστάνουν ἀρχαῖα ἐλληνικὰ δράματα, ἐνῶ στὴν κεντρικὴ Ἀσία ὑπάρχουν πληθυσμοὶ πού σεμνύνονται νὰ αὐτοαποκαλοῦνται ἀπόγονοι τῶν ὀπλιτῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου —ἀκόμη καὶ στὴν ἀμφιλεγόμενη Λατινικὴ Ἀμερικὴ ἐπιζοῦν ὀνόματα ἐλληνικά, ὅπως Εὐκλείδης, Σωκράτης κλπ., τὴν ἴδια στιγμὴ πού οἱ πιθηκίζοντες οἰοῦναι νεοέλληνες ἢ νεορρωμιοὶ υἱοθετοῦν διάφορα βαρβαρίζοντα ξένα...

Καὶ αὐτὰ εἶναι ἐλάχιστα παραδείγματα. Θὰ μπορούσε νὰ ἀναφέρει κανεὶς ἓνα πληθὺς πόλεων μὲ ἐλληνικὰς ρίζες, ὅπως Ἀλεξάνδρεια, Νεάπολις, Παλέρμο (ἀρχαῖα Πάνορμος), Μασσαλία, ἓνα πληθὺς πόλεων ἐπίσης γύρω στὸν Εὐξεινο καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια, ἴσως ἀκόμα καὶ τὴ Λισσαβώνα (ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεύα - Ulysses στὰ λατινικά), καὶ ἐπίσης τὴ γνωστὴ ἀπὸ τὴν πρόσφατη εἰδησεογραφία Ναμπλούς τῶν κατεχομένων ἐδαφῶν στὴν δυτικὴ ὀχθὴ τοῦ Ἰορδάνη, πού δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἀρχαῖα ἐλληνικὴ Νεάπολιν. Κοντὰ σ' αὐτά, ὅτι κι' οἱ κυριώτεροι ὁροὶ στίς διαφορὰς ἐπιστῆμες, ἱατρικὴ, ἀστρονομία κλπ., εἶναι δανεισμένοι ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα.

Γιὰ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν προτύπων στὴν τέχνη γενικὰ καὶ τὴ λογοτεχνία δὲν χρειάζεται νὰ γίνῃ λόγος. Τὸ ἐλληνικὸ ἀέτωμα ἐπικρατεῖ στὰ κυριώτερα δημόσια κτίρια ἀνὰ τὴν ὑψηλὴν, ἐνῶ τὰ ἔργα τῶν ἀρχαίων τραγικῶν καὶ ἡ ποίησις τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν ἄλλων ραψωδῶν, λυρικῶν κλπ., ἂν δὲν εἶναι ἀξεπέραστα, χρησιμεύουν ὥστος πάντα γιὰ ὑπόδειγμα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ στὴν φιλοσοφία, ἡ ὁποία εἶναι βασισμένη σὲ μεγάλο βαθμὸ στὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ διδάγματα. Κι' αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ σταγῶν ἐν τῷ ὧκεανῷ τῆς ἐλληνικῆς προσφορᾶς. Τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο στὸ

θέμα τῆς ἐλληνικότητος εἶναι ὅτι ἔχει ἐπηρεάσει τὴν παγκόσμια σκέψη, καὶ σ' αὐτὴν ἀνατρέχουν ὅλοι οἱ μεγάλοι διανοητὲς κατὰ καιροῦς, γιὰ νὰ εὗρουν βοήθημα στὶς ἐρευνές τους καὶ νὰ ἀντλήσουν παραδείγματα καὶ καθοδήγηση: εἶναι πανθομολογούμενο τὸ γνωστὸ, ὅτι «ὅλα τὰ ἔχουν πεῖ οἱ Ἕλληνες»...

Τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα, ἀφοῦ ἔλαμψε λοιπὸν στὴν ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἀκμῆς του, γύρω στὸν 5ο αἰῶνα π.Χ., καὶ ἀφοῦ πέρασε καὶ ὑπέστη αἰῶνες σκοταδισμοῦ καὶ διωγμῶν, ξανάρχισε μὲ τὴν Ἀναγέννηση νὰ γίνεταί κοινὴ συνείδηση καὶ νὰ ἀποκτᾷ τὴν παγκοσμιότητά του. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μοναδικὴ ἡ συμβολὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου σ' ὅλα αὐτά. Ἀν ἔρθουμε κοντύτερα, θὰ δοῦμε ὅτι ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας ποὺ ὠθησε τὸν λαὸ μας νὰ βρεῖ τὴ δύναμη νὰ ἀποτινάξει τὴ μακραίωνη σκλαβιά του καὶ νὰ ξαναβρεῖ τὴν ἀνεξαρτησία του, ἐνέπνευσε καὶ ἄλλους λαοὺς τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὁμόρους ἢ μακρυνοὺς (Ρουμανία, Σερβία, Βουλγαρία, λαοὶ τῆς Νότιας Ἀμερικῆς) νὰ ἐπαναστατήσουν κι' ἐκεῖνοι καὶ νὰ ἀποτινάξουν καὶ τὴ δική του σκλαβιά. Αὐτὸ εἶναι μιὰ μορφὴ τῆς ὀφελιμιστικῆς ἐπίδρασης τῆς ἐλληνικῆς βιοθεωρίας βέβαια, ποὺ ὅμως δὲν προβάλλεται συχνὰ καὶ ὅπως θάπρεπε — ἡ ἄλλη, ἡ βαθύτερη, ποὺ ἀγγίζει ὅλα τὰ πνεύματα τοῦ κόσμου τούτου, μεγάλα ἢ μικρά, ὅλα τὰ βιολογικὰ ὄντα αὐτοῦ τοῦ πλανῆτη, ὅπου Γῆς κι' ἂν εὕρισκονται, εἶναι ἡ βαθύτερη κοσμοθεωρία ἢ ἡ εἰδικὴ θεωρήσιμη τοῦ κόσμου, ποὺ εἶχε ἡ ἐλληνικὴ διανόηση.

Οἱ ἐλληνικὲς ἀξίες καὶ ἀρετὲς ἔγιναν καὶ ἀξίες καὶ ἀρετὲς τοῦ Δυτικοῦ λεγόμενου Κόσμου, καὶ δι' αὐτοῦ στὴ συνέχεια ἔγιναν δεκτὲς καὶ υἱοθετήθηκαν σὲ ὅλη τὴν παγκόσμια κλίμακα. Οἱ ἀξίες τῆς ἐλευθερίας, τοῦ σεβασμοῦ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἄλλου, τῆς μόρφωσης καὶ πνευματικῆς καλλιέργειας, ἀκόμα γενικὰ τῆς ἡρεμῆς ἐνατένισης τῶν πάντων καὶ τέλος τῆς υπεράσπισης τῆς πατρίδας καὶ ὅλων αὐτῶν τῶν παραπάνω ὅταν κινδυνεύουν. Μ' ἓνα λόγο οἱ ἀξίες τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ, αὐτὸ ποὺ ἐντέλει συνιστᾷ τὴν καθ' ὅλου ἔννοια «Ἀν-

θρῶπος», καὶ ποὺ περιλαμβάνονται — τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα, γιὰτὶ ἐπ' ἐσχάτων ἔχει ἀρχίσει μιὰ ἰσοπεδωτικὴ ἀμφισβήτηση — καὶ περιέχονται καὶ στὸ κυριώτερο σχετικὸ μοντέλο τοῦ σύγχρονου κόσμου, στὸν «τζέντλεμαν».

Βέβαια ὅπως καὶ στὴν περίπτωσι τοῦ gentleman, ποὺ ἐτυμολογικὰ σημαίνει τὸν εὐγενεοῦς καταγωγῆς ἄνδρα, ἔτσι καὶ ἰδίως στὴν περίπτωσι τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ κυριώτεροι ἐκφραστὲς του ὑπῆρξαν κύριοι, δηλαδὴ πολῖτες ἐλεύθεροι καὶ ὄχι δοῦλοι — χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι ἀπόλυτο, ἀφοῦ ὑπῆρξαν καὶ δοῦλοι δημιουργοί, ὅπως ὁ Αἰσώπος π.χ. Ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωσι τῶν γυναικῶν, δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν συμμετεῖχαν καθόλου στὴ δημιουργία τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στὸν χῶρο τῆς ποιήσεως π.χ. δὲν ὑπῆρξε μόνο ἡ Σαπφώ, ἦταν καὶ οἱ ποιήτριες Κόριννα καὶ Ἥρινα. Ἐπίσης εἶναι γνωστὸ, ὅτι ἡ Ἀσπασία οὐσιαστικὰ κατηύθυνε τὸν Περικλῆ καὶ κυβερνοῦσε μέσω αὐτοῦ. Ἀκόμα καὶ στὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοφάνη φαίνεται ὁ θαρραλέος ρόλος τῶν γυναικῶν. Τέλος στὴ Σπάρτη, παρ' ὅλη τὴν αὐστηρότητα τοῦ πολιτεύματος, οἱ γυναῖκες ἦταν πολὺ πιὸ ἐλεύθερες ἀπ' ὅ,τι στὴν δημοκρατικὴ Ἀθήνα.

Ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς ποὺ ἀναπτύχθηκε σὲ μιὰ εὐρεία γεωγραφικὴ ἔκτασι, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθεῖ οἱ Ἕλληνες — Ἰωνες, Δωριεῖς κλπ. — ἀπὸ τὴν Ἀζοφικὴ καὶ τὰ μικρασιατικὰ παράλια, ὡς τὴν Αἴγυπτο, Νότια Σικελία, Μασσαλία, Ἰβηρικὴ κ.λ.π., μὲ προεξάρχουσα θέσι φυσικὰ τὸν κορμὸ καὶ τὰ νησιά τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἔδωσε τόσα ὀνόματα — ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ περιοριστεῖ μόνο σ' αὐτὸ — σοφῶν, διανοητῶν, φιλοσόφων, ποιητῶν, καλλιτεχνῶν, γλυπτῶν κλπ. ἀλλὰ καὶ ἐπιστημόνων, ὅσα δὲν ἔδωσε κανεὶς ἄλλος πολιτισμὸς. Ἐχοντας χαλαροὺς δεσμοὺς μεταξὺ τους, λόγω ἐλλείψεως κεντρικῆς ἰσχυρῆς διοικήσεως, ὥστος ὅσο τὸ «*δμαιμον, ὁμόγλωσσον*» κλπ. τοῦ Ἡροδότου ἀποτέλεσε ἓνα ἰσχυρὸ πόλο ἐλξης, ποὺ συγκράτησε τὴν ἐθνικὴ ἐνότητα. Αὐτὸ ποὺ σὲ μικρογραφία ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὶς μέρες μας — θὰ μπο-

ροῦσε νὰ θυμίσει κάποιος — πού ὁ ἐγκατε-
 σαρμένος στὰ τέσσερα σημεῖα τοῦ κό-
 σμου Ἑλληνισμός, μὲ ἀνύπαρκτους ἢ χαλα-
 ροὺς δεσμούς, ἀφυπνίζεται καὶ ὀρθώνεται
 ὡς εἰς ἄνθρωπος στὴν περίπτωση ἔθνικῶν
 κινδύνων. Ὅποτε θὰ μπορούσε νὰ διακιν-
 δυνεύσει κανεὶς τὴν πρόβλεψη, ὅτι παρὰ τὰ
 ἀπαισιόδοξα γενικά συμπεράσματα γιὰ
 μαρasmus τοῦ νεώτερου Ἑλληνισμοῦ κλπ.,
 πού δὲν λείπουν ἀληθείας, ὁ Ἑλληνισμός ἔ-
 χει ἀποδείξει ὅτι διαθέτει τέτοια τεράστια
 ἀποθέματα δύναμης καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ
 ξαναγεννιέται ἀπὸ τὶς στάχτες του, ἐπιβιώ-
 νοντας πέρα καὶ πέρα ἀπὸ κάθε τυχὸν δυ-
 σάρεστη κατάσταση.

Ἄλλὰ ἐδῶ θὰ μπορούσε νὰ ἀντιτάξει κά-
 ποιος: Εἶναι ἀνάγκη νὰ παρουσιάζονται δύ-
 σκολες καταστάσεις γιὰ νὰ δείξει ὁ Ἑλλη-
 νισμός τὶς ἀρετές του; Δὲν θὰ μπορούσε
 καὶ σὲ ὁμαλὲς περιστάσεις νὰ στέκεται σω-
 στὸς καὶ περήφανος καὶ χωρὶς καμμιὰ
 προγονοπληκτικὴ διάθεση ἢ ρατσισμό κα-
 νένα — πού εὐτυχῶς ἔτσι κι' ἄλλοιῶς δὲν
 ἔχει — νὰ μπορεῖ ἀπλῶς νὰ γίνεται σεβα-
 στὸς στοὺς ἄλλους; Ἄλλὰ ἐδῶ ὑπαισέρ-
 χονται πολλὰ, πού ξεφεύγουν ἀπὸ τὰ ὅρια
 τοῦ παρόντος καὶ ἀκροθιγῶς μόνο θὰ ἀνα-
 φερθῶ σ' αὐτά. Π.χ., γιὰ νὰ γίνῃ κάποιος
 σεβαστὸς στοὺς ἄλλους, πρέπει νὰ γίνῃ
 πρῶτα σεβαστὸς στὸν ἑαυτὸ του, νὰ σέβε-
 ται δηλαδὴ ὁ ἴδιος πρῶτα τὸν ἑαυτὸ του
 — ἐνῶ ἡ ἀτυχὴς παραφουσκωμένη ἀνάγκη
 δῆθεν αὐτογνωσίας ὁδήγησε αὐτὸ τὸν
 λαὸ νὰ φτάσῃ στὸ σημεῖο νὰ αὐτοπεριφρο-
 νεῖται καὶ νὰ αὐτολοιδωρεῖται, σὲ σημεῖο
 πού δὲν ἔφτασε κανένας ἄλλος λαός. Καὶ
 ὅταν δὲν σέβασαι τὸν ἑαυτὸν σου, πῶς ἔ-
 χεις τὴ ἀξίωση ὥστε νὰ σὲ σεβαστοῦν οἱ
 ἄλλοι; Γνωστὸ ἀξίωμα, πού τὸ ἀγνοοῦμε,
 μοῦ φαίνεται. Τὴ στιγμή πού ἄλλοι λαοὶ
 προβάλλουν καὶ διαφημίζουν τὸν ἑνα ἢ δύο
 μεγάλους πού ἔχουν, ἐμεῖς μὲ τὰ δύο Νόμ-
 πελ Λογοτεχνίας, μὲ τόσα μεγάλα ὀνόμα-
 τα στὴν τέχνη, μουσικὴ, ἐπιστῆμες κλπ.,
 δὲν θεωρεῖται ὅτι ἔχουμε πολιτισμό, ἐνῶ
 καὶ μόνο ἡ λαϊκὴ Τέχνη νὰ ὑπολογισθεῖ, ἔ-
 χουμε πολιτισμὸ καὶ μάλιστα ὑψηλό.

Πολιτισμός — κατὰ τὴν ταπεινὴ μου
 γνώμη — ὑπάρχει καὶ στὴν νεώτερη Ἑλλά-

δα, ἂν ὅχι στὸν ἴδιο βαθμὸ μὲ τὴν ἀρχαία,
 τουλάχιστο στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ πολλοὺς
 ἄλλους ἀπὸ τοὺς θεωρούμενους «πολιτι-
 σμένους» λαοὺς: ὅποιοι ἐπισκέπτεται ξέ-
 νες χώρες καὶ δὴ εὐρωπαϊκὲς διαπιστώνει
 ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ κεῖ «φανατισμός» οὔτε
 στὴν καθαριότητα π.χ. οὔτε στὴν πνευμα-
 τικὴ καλλιέργεια, ἀφοῦ ἄλλωστε οἱ πορνο-
 ταινίες, τὰ καράτε καὶ τὰ κόμικς ἀπὸ κεῖ
 ξεκίνησαν (καὶ τὴν Ἀμερικὴ βέβαια).

Ἐκεῖνο πού λείπει σὲ μᾶς εἶναι ἡ πολιτι-
 σμικὴ συνείδηση, πού ὀφείλεται στὸ μα-
 κροχρόνιο χάσμα τῆς πολιτιστικῆς μας συ-
 νέχειας καὶ οἱ κακὲς ἴσως συνθήκες τῆς
 παιδείας μας, πού κάνουν π.χ. τὸν ἀπαί-
 δευτο μουσικὰ νεοέλληνα νὰ ἐγκολπώνε-
 ται τὴν Ἰνδικὴ μουσικὴ, τὴν ἴδια ὥρα πού ὁ
 Εὐρωπαῖος γοητεύεται ἀπὸ τὴν κλασσικὴ
 μουσικὴ καὶ σ' αὐτὸ τὸ συγκεκριμένο πα-
 ράδειγμα δὲν εἶναι μικρὸς ὁ ρόλος καὶ ἡ εὐ-
 θύνῃ τῶν ἐμπορικῶν δισκογραφικῶν παρα-
 κυκλωμάτων, ἀλλὰ καὶ τοῦ Τύπου γενικά,
 πού «ἀναλύονται» σὲ ἐγκώμια μπροστὰ
 στὰ ὅποια δῆποτε «ρεμπέτικα».

Εὐτυχῶς γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, πέρα ἀπὸ
 αὐτοὺς τοὺς κινδύνους τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ
 ὑγιοῦς καλλιτεχνικοῦ τοῦ αἰσθητηρίου, ἄλ-
 λά καὶ πέρα ἀπὸ τοὺς ἄλλους γενικοὺς ἔ-
 θνικοὺς κινδύνους, διαθέτει ἀρκετὴ προ-
 سازμοστικότητα καὶ προσανατολίζεται σί-
 γουρα πρὸς τὸ προσφωρότερο μοντέλο,
 πού θὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ ἐπιβιώσῃ καὶ βιο-
 λογικά. Ἐτσι ἀναδείχεται ἱστορικὰ μιὰ ἄλ-
 λη ἀρετὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ: ἡ ζωτικότητα,
 τὰ ἀείποτε νεῖατα. Ἄς θυμηθοῦμε τί εἴ-
 παν στὸν Πλάτωνα οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς:
 «Πλάτων, ἐσεῖς οἱ Ἕλληνες εἰσθε πάντα
 νέοι»...

Τέλος μιὰ ἄλλη ἀρετὴ τοῦ ἐλληνικοῦ
 πνεύματος, καὶ ἀπὸ τὶς πιὸ χαρακτηριστι-
 κές, εἶναι ἡ αἰσθησιμὸς τοῦ μέτρου, πού ἐπέ-
 βαλαν οἱ κλιματολογικὲς συνθήκες πού δὲν
 φθάνουν ποτὲ σὲ ἀκραεῖς καταστάσεις, καὶ
 τὸ ἄπλετο φῶς τοῦ ἐν γένει ἐλληνικοῦ χώ-
 ρου πού ἀποκλείει τὶς ὅποιες διφορούμενες
 ὁμιχλώδεις καταστάσεις καὶ ὑπερβολές...

Ὅμως θὰ μπορούσε νὰ ἀντιπροβάλλῃ
 κανεὶς, ὅτι αὐτὸ ὑπῆρξε καὶ δίκαιο μαχαί-
 ρι, γιὰ τὸ μέτρο — πού εἶναι λέξη συγγε-

νῆς καὶ μὲ τὴν μετριότητα— ἀποκλείει τὸ μεγαλεῖο, αὐτὸ ἀκριβῶς πού γαλούχησε ἄλλους λαούς, ὅπως τὸ γαλλικὸ *grandeur*, τὸ ἰσπανικὸ δονκιχωτικὸ πνεῦμα ἢ οἱ γοτθικὲς μητροπόλεις, ἀκόμα κι' οἱ οὐρανοξύστες τοῦ Νέου Κόσμου, πούναι ἓνα ξετίναγμα καὶ μιὰ ἀνάταση πρὸς τὰ πάνω.

Αὐτὰ ἀπουσίασαν ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα καὶ τέχνη στίς διάφορες ἐκφράσεις των, παρ' ὅλο —καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ περίεργο— πού στὴν ἐλληνικὴ μυθολογία δὲν ἔλειψαν οἱ Γίγαντες καὶ οἱ Τιτᾶνες. Ἀλλὰ στὴν σχετικὴ πάλῃ, πάντα κατὰ τὴ μυθολογία, ἐπεκράτησαν ὁ Δίας καὶ οἱ θεοὶ πού ἦταν στ' ἀνθρώπινα μέτρα, γιὰ νὰ φθάσουμε ἐν

τέλει στὸ συμπέρασμα ἀπὸ ὅπου καὶ ξεκινήσαμε, ὅτι αὐτὸς ὁ περίφημος πολιτισμὸς ὁ ἐλληνικὸς καὶ κατ' ἐπέκταση καὶ ἡ ἐλληνικὴ, εἶναι ἓνας πολιτισμὸς τοῦ Ἀνθρώπου, κατὰ κύριο λόγο καὶ ἀπλώνεται γύρω σὲ ὅ,τι συνιστᾷ τὸν ἄνθρωπο σὰν ὃν ξεχωριστό, καὶ γι' αὐτὸ ἀλλωστε καὶ τὸ ἐλληνικὸ μῆνυμα εἶχε παγκόσμια ἀπήχηση.

Γιατὶ ζητάει νὰ ἐντάξει τὸν ἄνθρωπο-ἄτομο καὶ κάθε λαὸ ὅχι στὴ μάζα, σὲ μιὰ ὅποια-δήποτε μάζα πού θὰ ἔχτιζε νέες πυραμίδες, ἀλλὰ νὰ τὸν ἐντάξει στὸν ἑαυτό του, ὑψώνοντάς τον καὶ τελειοποιώντας τὶς πρὸς εὐγενεῖς ἀρετές του καὶ πλευρές.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΣΣΙΑΣ

Ὑπαρξιακὸ

*Βλαστήμια τοῦ κορμιοῦ ὁ ἰδρωτὰς
στῆς ἀνυδρῆς σπορᾶς τὴν βλάστηση
μηνάει τὸ γεννοβόλημα τῆς Γῆς,
ὅπου καρπίζει ὁ μόχτος, τὸ σιτάρι, ἡ ἐλιά.*

*Ἀνάκατα ὁ λογισμὸς παλεύει,
καθὼς ριζοβολοῦν ἰδέες στὸ μυαλό·
αἰσθήματα χαρᾶς καὶ θλίψη στὴν καρδιά
τὸ μέστωμα θὰ φέρουν τῆς ψυχῆς μας.*

*Ὁρθὸς προστάζει μέσα ὁ Θεὸς
καθὼς ἡ ζύμωση τῶν σπλάχνων..
Ὅπως ὑφαίνεται τῆς νόησης ἡ πλέξη,
ὀρθὸς προστάζει μέσα μας ὁ λογισμὸς*

*Θεὸς ὁ λόγισμὸς μοναδικὸς δὲν εἶναι,
ἀφοῦ κι' ὁ χτύπος τῆς καρδιᾶς
ἀντιλαλεῖ στοὺς ἤχους τῆς ἀνάσας—
παντάνασσα κι' αὐτὴ σ' ὅλη τὴ ζήση...*

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΠΕΡΑΝΘΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ: *Ὁ ἄλλος Κοραῆς*

Θά μπορούσε νά χαρακτηρισθῇ ριζοσπαστικὸ τὸ μελέτημα τοῦτο τοῦ βε-
τεράνου δοκιμιογράφου Μ.Π., ἂν ἡ πράγματι φονικὴ κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖται σ'
αὐτὸ ἐναντίον τοῦ γενικὰ ἕως τώρα ἀποδεκτοῦ ὡς κορυφαίου τοῦ προεπανα-
στατικοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ δὲν ἐντοπιζόταν κυ-
ρίως στὸ ἠθικὸ ξεγύμνωμά του ὡς ἀνθρώπου ἀπλῶς —καὶ ἂν δὲν ἀντιμετώπι-
ζε δευτερευόντως μόνο τὴν καθαυτὸ πνευματικὴ του ἀξία ἢ τὴ συμβολὴ του
στὴν ψυχολογικὴ προετοιμασία τοῦ Ἀγῶνος. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι γίνεται καὶ
σημαντικὴ προσπάθεια ἀποτιμήσεως τῆς πολιτικῆς σκέψεως τοῦ Χιώτη ἱα-
τροφιλόσοφου (καὶ ἀπερίφραστη καταδίκη τῆς ὡς παιδαριώδους), τῶν παι-
δευτικῶν κατευθύνσεων ποὺ ἔδωσε στὸ Ἔθνος (καὶ μηδενισμός τους ὡς λαν-
θασμένων ἢ ὡς περιττοῦ ἀναμασήματος τῶν θέσεων παλαιότερων διδασκά-
λων τοῦ Γένους) καὶ τοῦ γλωσσικοῦ του ἀγῶνα (καὶ ἀναθεματισμός του ὡς ἱ-
διαίτερα ζημιογόνου γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος). Μπορεῖ κα-
νεῖς νὰ ἔχῃς τίς ὅποιες ἀπόψεις του πάνω στὰ θέματα αὐτά· καὶ εἶναι γεγονός
ὅτι τὸ ἀποδεικτικὸ ὕλικὸ ποὺ συγκέντρωσε γιὰ τὴν τεκμηρίωση τῶν ἐκτιμή-
σεών του ὁ Μ.Π., μολονότι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον, δὲν εἶναι τόσο ὅσο θά
χρειαζόταν γιὰ ν' ἀφήνῃ τὸν ἀναγνώστη του χωρὶς ἀμφιβολίες.

Ἴσως τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο νὰ εἶναι ἀναπόφευκτο, δεδομένων ἀφ' ἑνός, τῆς ἰσχυ-
ρότατης κρατοῦσης εὐμενοῦς ἀντιλήψεως ὑπὲρ τοῦ θεωρητικοῦ θεμελιωτῆ
τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀστισμοῦ καὶ τοῦ πρωτοποριακοῦ, ὅσο καὶ τολμηροῦ χαρα-
κτῆρα τῆς προσπάθειας τοῦ Μ.Π. ἀφ' ἑτέρου. Θά χρειασθοῦν πάντως κι ἄλ-
λες, πολλὲς ἴσως, ἀνάλογες ἐργασίες, γιὰ νὰ γκρεμισθῇ ὁ θρῦλος Κοραῆς καὶ
νὰ τοποθετηθῇ μέσα στὶς πραγματικὲς του διαστάσεις ὁ θετικὸς ἢ ἀρνητικὸς
ρόλος ποὺ ἔπαιξε στὴ χάραξη τῆς πνευματικῆς πορείας τῆς Νέας Ἑλλάδος.
Τὰ «εἶδωλα» δὲν γκρεμίζονται εὐκόλα καὶ γρήγορα —ἀπόδειξη ἢ ἕως σήμερα
διατήρηση «ἐν ζῳῇ» ἐνὸς ἄλλου Χιώτη «πνευματικοῦ ἡγήτη», τοῦ Γιάννη Ψυ-
χάρη, ποὺ μολονότι ὡς λογοτέχνης ἀλλὰ κι ὡς δημιουργὸς ἢ σχεδιαστῆς τῆς
νέας ἑλληνικῆς γλώσσας ὑπῆρξε ἀπόλυτα ἀσήμαντος, ἀνύπαρκτος θάλεγα,
ἐν τούτοις ἓνας ὀργανωμένος δοξαστικὸς χορὸς μαθητῶν καὶ θαυμαστῶν
του ἐξακολουθεῖ νὰ ἄδῃ καὶ τώρα ἀκόμη τὰ ἐγκώμια του γιὰ τὸν ἄνθρωπον
αὐτόν, ποὺ τὸ πραγματικὸ πνευματικὸ ἔργο του (κι ὄχι οἱ φιγούρες τῆς κλι-
κατζήδικης δράσεώς του) ἔμεινε δίκαια ἐντελῶς ἀγνωστο κι ἄφησε ἀνεπηρέ-
αστο τὸ ἑλληνικὸ λαὸ ὅπως καὶ τὴν δημοτικὴ γλῶσσα.

Ἐκεῖ ὅμως ποὺ ἡ ἐργασία τοῦ Μ.Π. εἶναι πράγματι εἰδωλοκλαστικὴ, εἴ-
ναι στὸ ζήτημα τοῦ κοραϊκοῦ ἥθους. Στὸν *Ἄλλο Κοραῆ* ἀποδεικνύεται ἀναμ-
φιβολα, ὅτι ὁ αὐτοεξόριστος τῶν Παρισίων δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς ἓνας μοχθη-
ρὸς καὶ ἐγωιστῆς «κυκλάρης», κατατρυχόμενος ἀπὸ τὸ σύνδρομο τοῦ
πνευματικοῦ δικτάτορα, ἀλλὰ καὶ δὲν δίσταζε (ὁ ἴδιος ἢ τὰ τσιράκια του) νὰ
χρησιμοποίησιν τὰ πιὸ ἀθέμιτα κι ἄνανδρα μέσα γιὰ νὰ ἐκμηδενίσῃ τοὺς ἀντι-
πάλους του, ὠρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους, ὅπως ὁ Κοδρικᾶς, ὁ Ψαλλιδας, ὁ
Νεόφυτος Δούκας κ.ἄ. πράγματι ἐκμηδενίστηκαν —ἀκόμη καὶ διὰ ροπάλου,

κυριολεκτικά—, σίγησαν για πάντα και ξεγράφτηκαν όριστικά από τον κατάλογο των έν ενεργεία πνευματικών δυνάμεων του αγωνιζόμενου Έθνους. Είναι αρκετά σημαντική ή συμβολή του Μ.Π. στην διερεύνηση της άρνητικής και, βέβαια, έθνικά καταστρεπτικής αυτής δραστηριότητας του Κοραή ως έξολοθρευτού πολλών Έλλήνων διανοούμενων που δεν υποτάσσονταν στην παγκυριαρχία του —και μάλιστα σ' ώρες που το Έθνος είχε ανάγκη όλων των ζωντανών στοιχείων του για ν' αντέξει στο τεράστιο βάρος της υπέρτατης προσπάθειας που σήκωσε στους αδύνατους ώμους του. Όμως το θέμα αυτό, που αφορά, στον πνευματικό τομέα, σε κάτι ανάλογο προς την εξόντωση πολλών άξιων όπλαρχηγών αγωνιστών από τους πολιτικούς αντίζηλους τους, δεν εξαντλήθηκε. Θα χρειαστούν κι άλλες έργασίες, για να φανή, ότι το ρωμέικο ήταν κι είναι ρωμέικο κι ότι ή κλίκα κι ή φατρία ήταν και παραμένουν άνιάτα κι έγγενή έλκη του.

Θα διερωτηθώ ό άναγνώστης: Έστω, οί θέσεις και ή άδυσώπητη κριτική του χαρακτήρα του Κοραή που άσκησε ό Μ.Π. στο δοκίμιό του είναι σωστές και άληθινές. Έπιτρέπεται όμως να καταδικάζεται ένας καταξιωμένος διδάσκαλος του Γένους, έστω κι αν —άποδεδειγμένα— ζητούσε κρυφά, πρόστυχα και δόλια, με (σωζόμενη) έπιστολή του, από τον χρηματοδότη της εκδόσεως του έργου του Κοδρικᾶ να σταματήσει την έπιχορήγηση για να μην τυπωθώ το βιβλίο ή έξωθούσε κάποιο σινιόρ-Άντώνιο, φανατικό δπαδό του, να τσακίση με μιᾶ ροπαλιά το αυτί του Νεόφυτου Δούκα —χτύπημα από το όποιο ό τελευταίος υπέφερε σ' όλη του τή ζωή; Δύο πράγματα, πιστεύω, πρέπει να βαρύνουν την κρίση μας. Το ένα είναι θέμα αρχής: Η άλήθεια δεν άποκρύπτεται για κανένα λόγο και για καμμιά σκοπιμότητα. Το άλλο είναι ζήτημα πρακτικό: Η άποτίναξη της παλιάς ρωμέικης παραδόσεως του φατριασμού και της άδίστακτης έκμηδενίσεως άξιων αντιπάλων δεν θα έπιτευχθώ ποτέ, αν δεν άποκαλύπτονται τὰ κρούσματα κι αν οί δράστες δεν καταδικάζονται άδίστακτα. Όσοι σήμερα στο χῶρο του Πνεύματος ζούν και ύφίστανται την άει ζῶσα τυραννία της κλίκας και την άνεξάλειπτη μέχρι τώρα κατάρα της εύνιοιο κρατίας, πιστεύω, ότι δεν θα διαφωνήσουν με την ιδέα του Μ.Π. να είκογραφώση την ήθική ιδιορρυθμία του Κοραή ως πνευματικού ήγέτη χωρίς άναστολές ή σκοπιμότητες.

Δημήτρης Λάμπρου

LUDWIG WITTGENSTEIN, *Remarks on the Foundations of Mathematics* (Παρατηρήσεις για την θεμελίωση των Μαθηματικών)

Στο έργο τούτο ό Βιτγκενστάιν καταπιάνεται με όρισμένα φιλοσοφικά θέματα που συνδέονται με την λογική και την μαθηματική ανάλυση· γράφτηκαν στην περίοδο 1937-1944, άποτελούν δέ μέρος του θαυμαστού στην συγκρότηση έργου του *Philosophical Investigations*.

Στο έργο αυτό άναπτύσσεται μεταξύ άλλων ή ανάγκη του λογικού συμπερασματοσμού, ή διαφορά μεταξύ ύπολογισμού και πειράματος, ή σχέση μεταξύ της μαθηματικής άπόδειξης και της πρότασης που άποδεικνύεται, ή σχέση μεταξύ των μαθηματι-

κών και τών εμπειρικών προτάσεων, ή μαθηματική υπαρξη, ο νόμος τών αποκλειομένων μεσσιών και μη δημιουργικών αποδείξεων, καθώς και ή θεμελίωση τών μαθηματικών στην λογική που έγινε από τόν Ράσσελ. Καταπιάνεται επίσης με την διαγώνια διαδικασία του Κάντορ, τις αποδείξεις συνέπειας στην μαθηματική ανάλυση και τέλος με την απόδειξη του Γκέντελ για την μη πληρότητα.

‘Ο Βιτγκενστάιν θέτει αρχικά τὸ ἐρώτημα τῆς ἀνάγκης τῶν λογικῶν συμπερασματισμῶν, ὑποστηρίζοντας ὅτι τείνομε νὰ συνάγομε μιὰ συνέπεια μέσω ἑνὸς κανόνα, ἀλλ’ ὄχι μέσω *οποιοδήποτε* κανόνα, γεγονὸς ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ κανόνας συμφωνεῖ με μιὰν ἀφηρημένη σύνδεση ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῆς μείζονος πρότασης P καὶ τοῦ συμπεράσματος Q πρὶν ἀκόμη τὴν ἐπιβεβαιώσουμε, κι ὅτι, γιὰ νὰ εἴμαστε σύμφωνοι με τὸν κανόνα, πρέπει ν’ ἀκολουθήσουμε τὴν διαδικασία αὐτή. Τοῦτο, σύμφωνα μ’ αὐτόν, ὁδηγεῖ σὲ παραπλανητικούς συμπερασματισμούς. ‘Η ἀνάγκη ἀποδοχῆς τοῦ συμπεράσματος Q ὑποδηλώνει τὴν ἀρνησὶ μᾶς νὰ προχωρήσουμε διαφορετικά, ἀλλὰ ἐκφράζει ἀκόμη καὶ τὴν δίχως δρους υἱοθέτησή του.

‘Αποτελεῖ ἓνα γεγονὸς τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἡ γενικὴ consensus γιὰ τὴν ὀρθότητα ὁρισμένων συμπερασματισμῶν ἢ κάποιου ἀριθμητικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἐνῶ ἡ consensus αὐτὴ ἀνήκει στὴν οὐσία του. ‘Εὰν δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ προβλέψουμε ὅτι τὰ μέλη μιᾶς κοινωνίας ποὺ εἶχαν διδαχθεῖ μιὰ τεχνικὴ θὰ ἐπιτύγχαναν τὸ ἀποτέλεσμα 625 πολλαπλασιάζοντας 25×25 , δὲν θὰ τὸ ἀποκαλούσαμε ὑπολογισμό. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ $25 \times 25 = 625$ ἀποτελεῖ μιὰν ἀνθρωπολογικὴ πρόταση πάνω στὸν τρόπο ποὺ οἱ ἀνθρώποι ὑπολογίζουν καὶ καταλήγουν σὲ συμπεράσματα. ‘Η συμφωνία ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση τῆς κατανόησής μας στὸ παιχνίδι τῆς γλώσσας καὶ δὲν ἐπιβεβαιώνεται σ’ αὐτήν. Με τὴν θέση του αὐτὴ ὁ Βιτγκενστάιν φαίνεται νὰ προδίδει μιὰ συμβατικὴ διάθεση σὲ ἀντίθεση με ἄλλα σημεῖα τοῦ ἔργου του.

‘Ο Βιτγκενστάιν θέτει ἀκόμη τὰ ἑξῆς ἐρωτήματα:

1. Γιατί νὰ θεωρεῖται πάντα ἡ μαθηματικὴ ἀνάλυση ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς ἀνακάλυψης κι ὄχι τῆς πράξης;

2. Γιατί ἡ μαθηματικὴ ἀνάλυση νὰ ἐμφανίζεται σὰν ἡ φυσικὴ ἱστορία στὴν περιοχὴ τῶν ἀριθμῶν;

Τείνομε νὰ δεχόμαστε, ὅτι ἡ μαθηματικὴ ἐξίσωση ἐκφράζει μιὰ ἐσωτερικὴ σχέση, ἐνῶ πρέπει νὰ ὑπάρχει κάποιο σφάλμα στὴν ἰδέα μας γιὰ τὴν ἀλήθεια ἢ τὴν πλάνη τῶν ἀριθμητικῶν προτάσεων. ‘Ας ὑποθέσουμε, ὅτι πάντα πολλαπλασιάζομε ἐσφαλμένα 12×12 καὶ ἔχομε τὸ γινόμενο 130. Δὲν θὰ εἶχε καμμιά σημασία ἢ ἀκόμη θὰ μπορούσε νὰ ἦταν καὶ πρακτικό. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ ἰσχύσει καὶ γιὰ τὸν διαφορικὸ λογισμό (calculus), ὅπου σημειώνονται ὁρισμένες ἀντιφάσεις. ‘Η ἐκτίμηση ἀκριβῶς τῆς χρήσης ἐπιβληθεῖ τὴν ἀποφυγὴ τῶν ἀντιφάσεων, ἔστω κι ἂν ὁ διαφορικὸς λογισμὸς θὰ μπορούσε νὰ παρουσιάσει ἀντιφάσεις γιὰ αἰσθητικούς σκοποὺς ἢ γιὰ νὰ δείξει ὅτι τὰ πάντα στὸν κόσμον εἶναι ἀβέβαια ἢ στοχεύοντας νὰ ὁδηγήσει στὴν μὴ ἀπόφαση ἢ τέλος σ’ ἓνα κανονικὸ ὄργανο γιὰ τὴν ἐκφραση π.χ. τῆς κίνησης.

Θὰ εἶχε σημασία νὰ διαθέταμε μιὰ γλώσσα, ὅπου ἡ ἀντίφαση θὰ ἦταν τόσο καλὰ κρυμμένη ὥστε νὰ μὴ παρατηρεῖται, ὅπως π.χ. ἐὰν δὲν εἶχε εὑρεθεῖ ἡ ἀντίφαση τοῦ Ράσσελ. Στὴν πραγματικότητα δὲν ἐπιτρέπομε σὲ μιὰν ἀντίφαση νὰ ξεχωρίζε, ἐπειδὴ ἀκριβῶς στὴν γλώσσα μας δὲν ἔχει καμμιά χρῆση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ οἱ ἀποδείξεις τῆς συνέπειας εἶναι σημαντικές. Πιστεύομε, ὅτι ἡ ἀντίφαση προδίδει κάτι τὸ ἐσφαλμένο στὸν calculus.

Τὸ πρόβλημα ἀνεύρεσης τῶν κανόνων γιὰ τὴν ἀποφυγὴ παραδόξων ἀποτελεῖ ἓνα μαθηματικὸ πρόβλημα δημιουργίας νέων μαθηματικῶν, ὅπου οἱ συμπερασματισμοὶ θὰ μπορούσαν νὰ συνεχιστοῦν μηχανικά, χωρὶς νὰ συμβαίνουν παράδοξα. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι δὲν δημιουργοῦμε νέα μαθηματικὰ γιὰ νὰ βελτιώσουμε αὐτὰ ποὺ ὑπάρχουν, ἀλ-

λά μαθηματικά που θα είναι χρήσιμα για ένα ορισμένο σκοπό. Έτσι η λογική του Φρίγκε δεν θα είχε καμμία χρησιμότητα για την θεμελίωση της αριθμητικής, αφού η αριθμητική δεν χρειάζεται θεμελίωση.

Τί είναι εκείνο, σύμφωνα με τον Βιτγκενστάιν, που καθιστά δύο αποδείξεις αποδείξεις της ίδιας πρότασης; Φαίνεται να υποστηρίζει, ότι η απόδειξη αποδεικνύει κάτι που μόνο αυτή μπορεί να αποδείξει, χωρίς το συμπέρασμα να είναι ανεξάρτητο από την απόδειξη.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Βιτγκενστάιν στὴν κριτικὴ δι, σύμφωνα μ' αὐτὰ, δὲν μποροῦμε ποτὲ νὰ βροῦμε ἀποδείξι γιὰ μιὰ ὀρισμένη πρόταση ἐπειδὴ ἡ πρόταση αὐτὴ δὲν ἀποδεικνύεται μὲ τὴν ἀποδείξι, εἶναι δι «*δλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ καθορίζει τὴν ἐννοια τῆς πρότασης*». Τὸ γεγονός δι δι ἀποδείξεις ἀποδεικνύουν τὴν ἴδια πρόταση σημαίνει δι καὶ δι δύο παρουσιάζονται σὰν ἓνα κατάλληλο μέσο γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι ἓνας ὑπαινιγμὸς γιὰ κάτι τὸ μὴ μαθηματικὸ.

Ἐνδέχεται νὰ μὴ κατανοῇ κανεὶς τί ἀποδεικνύεται, ἀκόμη κι ἂν γνωρίζῃ τὴν ἀπόδειξή του, ἐκτὸς ἂν μπορεῖ νὰ τὸ ἐφαρμόσει. Ἄν τὸ κριτήριό τῆς κατανοήσεώς μας εἶναι αὐτὸ ποὺ μποροῦμε νὰ κάνουμε κατανοώντας, τότε δὲν εἶναι σαφὲς πόσο τὸ κατανοοῦμε. Θὰ ὑποστήριζε κανεὶς, ὅτι ἡ κατανόηση μιᾶς μαθηματικῆς πρότασης δὲν ἀσφαλίζεται ἀπὸ τὴν προφορικὴ ἐκφράσή της, ὅπως συμβαίνει μὲ τίς περισσότερες μὴ μαθηματικὲς προτάσεις.

Δέν έχει, σύμφωνα με τόν Βιτγκενστάιν, περισσότερη σημασία νά υποστηρίξουμε ότι τρία 7 υπάρχουν στο π ή δέν υπάρχουν στο π, όταν δέν έχει ακόμη εὔρεθι τίποτε στα μαθηματικά γιά ν' ἀποφασίσουμε ότι $3 + 4$ ἰσοῦται ή δέν ἰσοῦται μέ τὸ 7, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει ἀριθμητική πού νά ὑπολογίζει πέρα ἀπό τὸ 5.

Στὸ Παράρτημα 1 ὁ Βιτγκενστάιν καταπιάνεται μὲ τὴν ἀπόδειξη τοῦ Γκέντελ. Ἐὰν ὑποθέσουμε τὴν πρόταση P, ὅτι ἡ P εἶναι ἀναπόδεικτη: θὰ μπορούσε ν' ἀποδειχθεῖ ἡ πρόταση αὐτή; Μιὰ τυποποιημένη θέση ὅτι ἡ P εἶναι ἀναπόδεικτη θ' ἀποτελοῦσε ἀσφαλῶς μιὰ ἀπόδειξη τοῦ P, ἐνῶ λογικὸ σύστημα ὅπου τοῦτο θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ δὲν θὰ ἦταν συνεπές. Καθιστᾷ ἄραγε τοῦτο λιγώτερο χρήσιμη τὴν γλῶσσα μας; Ἐὰν ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ P εἶναι ἐσφαλμένη, τότε ἡ P θὰ ἦταν ἀποδείξιμη, καὶ ἂν ἡ P εἶναι ἀποδείξιμη τότε ἡ P εἶναι ἐσφαλμένη. Μὲ τὴν θεωρητικὴ παραδοχὴ ὅτι καμμιά ἐσφαλμένη πρόταση δὲν εἶναι ἀποδείξιμη στὸ σύστημα, ἡ P μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθινή, ἀλλ' ὅχι ἀποδείξιμη. Δὲν ἔχει σημασία μόνο σὲ ποιὸ σύστημα εἶναι ἀποδείξιμη, ἀλλὰ καὶ σὲ ποιοὺ σύστημα εἶναι ἀληθές.

Ὁ Βιτγκενστάιν ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ ἔρμηνεία τοῦ Ρ ὅτι «τὸ Ρ εἶναι ἀναπόδεικτο» πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ, καθὼς μιὰ πρόταση ποὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀποδειχθῇ στὸ σύστημα τοῦ Ράσελ εἶναι «ἀληθής» ἢ «ἐσφαλμένη» μὲ μιὰ διαφορετικὴ ἔννοια ἀπὸ μιὰ πρόταση τῶν principia mathematica. Ἐφ' ὅσον δὲν ἀποδεικνύεται ἡ Ρ, τότε δὲν εἶναι σαφές αὐτὸ ποῦ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῇ σὰν κριτήριο τῆς ἀλήθειας.

Στὸ *Παράρτημα II* ὁ Βιτγκενστάιν καταπιάνεται μὲ τὴν διαγώνια διαδικασία τοῦ Κάντορ, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ διαδικασία αὐτὴ παρουσιάζει μιὰ διαφορὰ εἶδους μεταξὺ τῶν ἔννοιῶν «πραγματικὸς ἀριθμὸς» καὶ «ἀπόλυτος ἀριθμὸς» (οἱ πραγματικοὶ ἀριθμοὶ καὶ οἱ ἀπόλυτοι ἀριθμοὶ δὲν μποροῦν νὰ συσχετισθοῦν 1—1), πράγμα ποὺ ἐκφράζεται σὰν μιὰ διαφορὰ μεγέθους τῶν πραγματικῶν καὶ τῶν ἀπόλυτων ἀριθμῶν. Ἡ διαγώνια διαδικασία δὲν μᾶς δείχνει ἓνα ἄλλο ἀριθμὸ διαφορετικὸ ἀπ' ὅλους στὸ σύστημα, ἀλλὰ δίνει νόημα στὴν ἔκφραση «*ἡ διαστολὴ ποὺ διαφέρει ἀπ' ὅλες τὶς ἐπεκτάσεις τοῦ συστήματος*», προτείνοντας ὅτι ἡ διαστολὴ πρέπει ν' ἀποκαλεῖται διαστολὴ ὅταν μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ ὅτι διαφέρει διαγώνια ἀπὸ τὶς συστηματικὲς ἐπεκτάσεις. Ὁ Κάντορ ὑποστηρίζει μιὰ διαφορὰ ὑψηλότερη τάξης, δηλαδὴ, σύμφωνα μὲ τὸν Βιτγκενστάιν, μιὰ διαφορὰ διαστολῆς σ' ἓνα σύστημα ἐπεκτάσεων.

Στό έργο αυτό αναπτύσσεται ακόμη ή έννοια του άπειρου, ή σύνδεση του % με την σειρά των άπόλυτων αριθμών, καθώς και ή σχέση του με τό δεδεκινδιανό 2%.

Στό έργο αυτό του Βιτγκενστάιν, φίλου και μαθητή του Μπέρτραντ Ράσσελ, ή λογική φαίνεται νά έχει ένα καθαρά ταυτολογικό χαρακτήρα, χωρίς νά βεβαιώνει τίποτε, κι ακόμη υπαινίσσεται ό ίδιος ότι οι λογικές κρίσεις είναι κενές, χωρίς νά διαφωνίζουν την πραγματικότητα. Τό έργο αυτό, μολονότι δέν φαίνεται νά περιέχει κανένα σφάλμα, δέν σημαίνει αναγκαστικά ότι περιέχει και όρθές θέσεις. Πρίν από τόν Βιτγκενστάιν, την μεγάλη αυτή και αίνιγματική μορφή του Καίμπριτζ, με τό έξοχο αναλυτικό λογικό πνεύμα του και τις σπάνια όξυδερκείς, μολονότι άφοριστικές, θέσεις του, γίγαντες της φιλοσοφίας στοχάστηκαν και συγκρότησαν συστήματα ή τουλάχιστον δέν άμφισβήτησαν την δυνατότητα προσπέλασης στην αλήθεια (π.χ. ό 'Αριστοτέλης ή ό "Έγγελος). Στό έργο αυτό του Βιτγκενστάιν, έστω κι άν προβάλλονται μόνο όρισμένα προβλήματα στην λογική ανάλυση, στην μαθηματική λογική και στην φιλοσοφία της γλώσσας, οι θέσεις του στοχαστή χαρακτηρίζονται από μία ιδιοτυπία στην σημαντική τους. 'Η έτυμηγορία της ιστορίας της φιλοσοφίας για τόν Βιτγκενστάιν και τό έργο του θά δοθεί στον χρόνο που θά έλθει.

Μανώλης Μαρκάκης

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

|Στή στήλη αυτή παρουσιάζονται μόνο τά κατά την κρίση των συντακτών της άξια λόγου βιβλία που μάς άποστέλλονται σέ δύο (2) αντίτυπα. Λόγω της πληθώρας των λαμβανομένων βιβλίων τηρείται αναγκαστικά σειρά προτεραιότητας αντίστοιχη πρός τη σειρά λήψεως|.

ΠΟΛΥΠΤΥΧΟΝ (συλλογική έκδοση), Έκτη σειρά, έκδοσεις «Δριμός», Άθήνα 1983, σ. 480.

"Ένας ακόμα πολυσέλιδος τόμος της πρωτότυπης αυτής συλλογικής έκδοσης, που επιμελείται ό γνωστός συγγραφέας και συνεργάτης μας κ. Εύάγγ. Ρόζος, έφτασε στα γραφεία μας. "Όπως είναι γνωστό, έδώ κι όχτώ χρόνια άρχισε νά βγαίνει τό *Πολύπτυχον*. Κανένας, τότε δέν προέβλεπε τότε και τέτοια εξέλιξη. Πάνω από 300 γνωστοί και άγνωστοι, παλαιοί και νέοι συγγραφείς, λογοτέχνες, ποιητές, ιστορικοί συνεργάζονται με κείμενα που τά διάλεξαν οι ίδιοι. Στόν τελευταίο τόμο, που έχουμε στα χέρια μας, μετρήσαμε πάνω από 80 συνεργάτες, που, όλοι τους, προσφέρουν άξιόλογα δείγματα της δουλειάς τους μέσα από τό βιβλίο αυτό, που τείνει νά γίνη ένα άνοιχτό σέ όλους «παράθυρο» πρός τό ευρύ κοινό. Μία ποικιλία ύλης, συχνά υψηλότατης ποιότητας δίνει και στό νέο *Πολύπτυχον* την θέση που του άνήκει στην νεοελληνική γραμματεία, θέση που, άλλωστε, του την έχουν αναγνωρίσει ακόμα και πανεπιστημιακοί δάσκαλοι (αναφέρεται στην 4η έκδοση της *Εισαγωγής στη Νέα Έλληνική Φιλολογία* του Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Δόμος» 1983).

"Όπως πάντα, ύπάρχει στό τέλος αναλυτικός πίνακας περιεχομένων και ακόμα ύπάρχει κατάλογος όλων των συνεργατών με τις διευθύνσεις και τά τηλέφωνα τους, για νά μπορούν νά τους γράψουν ή νά τους στείλουν τά βιβλία τους άλλοι συγγραφείς και ποιητές ή άπλοι άναγνώστες. "Έτσι δίνεται ή εύκαιρία για πλατύτερες πνευματικές γνωριμίες και για άμεσώτερη έπαφή ανάμεσα στους δημιουργούς αλλά και με τό κοινό τους. 'Ιδιαίτερη καινοτομία είναι στόν τόμο αυτό τά ηλυσέλιδα άφιερώματα στους Κ. Παλαμά, Κων. Καβάφη και Ν. Καζαντζάκη με την εύκαιρία των φετεινών έπετειών τους. Στην μεστή, την χρησιμώτατη αυτή φιλολογική έκδοση εύχόμαστε κάθε έπιτυχία και διευρύνση του κύκλου των συνεργατών της. Νομίζουμε, πώς πολλά προσφέρει στην προαγωγή των γραμμάτων μας. Δέν δίνει μόνο την εύκαιρία σέ νέους ν' άνοίξουν από τις σελίδες του *Πολύπτυχου* την λογοτεχνική τους σταδιοδρομία αλλά και σέ παλαιούς και δοκιμασμένους δημιουργούς νά διευρύνουν την έπαφή τους με τό πλατύ άναγνωστικό κοινό πρός τό όποιο, άλλωστε, πρωταρχικά άπευθύνεται. 'Αλλά και οι μελλοντικοί

γραμματολόγοι μας πολλά θά έχουν να βρουν στους τόμους του *Πολύπτυχου*, πού θά τους βοηθήσουν σέ πιό ώλοκληρωμένες και δικαιοτέρες άποτιμήσεις τής προσφορής των νεωτέρων λογοτεχνών μας στά Γράμματά μας. Μερικές, μάλιστα, μελέτες γιά άποδημήσαντες συγγραφείς και ποιητές, πού δημοσιεύθηκαν σ' αυτό, θ' άποτελέσουν τήν βάση γιά μιá εύκολώτερη και καλύτερη προσέγγιση στήν προσωπικότητα και τó έργο ώρισμένων πού ως τώρα ελάχιστα μάς είναι γνωστοί.

ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΤΑΓΑΡΗΣ, Πρό των πυλών τής Τρίτης Χιλιετίας (φιλοσοφικό δοκίμιο), 'Αθήναι 1983, σελ. 36.

Θαυμάζει κανείς τόσο τήν εύρυμάθεια και τήν βαθειά γνώση τής άρχαιας, νεώτερης και σύγχρονης σκέψεως πού διακρίνουν τόν διακεκριμένο στρατηγό και πολυγραφώτατο συγγραφέα Α. Τ. όσο και τήν έξοχη συνθετική δύναμη μέ τήν όποία αναπτύσσει τó τόσο ένδιαφέρον αλλά και τόσο δυσθεώρητο θέμα του στο πυκνότατο αυτό φιλοσοφικό του δοκίμιο. 'Ο στρ. Α. Τ. δέν είναι καθόλου συνηθισμένος διανοητής, διαθέτει διεισδυτικότητα και όξυδέρκεια πού πολλές φορές έκπλησσει: ξεκινώντας από τά πολιτικοινωνικά και ιδεολογικά δεδομένα του σύγχρονου παρανοϊκού κόσμου προχωρεί σέ μιá έντελώς πρωτότυπη σύνθεση και θεώρηση των προοπτικών τής ανθρωπότητας γιά τó άμεσο μέλλον, πού δύσκολα μπορεί νά συναντήσει κανείς στους ειδικούς διανοούμενους και σπανιώτατα στους άκαδημαϊκούς φιλόσοφους. Κύριος άξονας του προβληματισμού του ή ψυχοπνευματική παρακμή, τó άγχος και ή άνία του σύγχρονου ανθρώπου και τó άδιέξοδο στο όποιο περιήγαγε τήν ανθρωπότητα ή γιγάντωση ενός φρενήρους και άσυνάρτητου τεχνολογικού πολιτισμού. 'Ο συγγραφέας, άφού ανατάμει χωρίς άναστολές τήν συμπτωματολογία τής σημερινής παράνοιας, καταλήγει στο καθυσχαστικό συμπέρασμα ότι, «*όταν αί πύλαι τής τρίτης χιλιετίας άνοιγούν, θά ύποδεχθούν ένα ύγιή πολιτισμόν, λαμπρόν δείγμα μιás πράγματι όρθής ήθικοπνευματικής ανέλιξεως των άπογόνων του έμφρονος ανθρώπου*». 'Η γλαφυρότητα του ύφους και ή ρωμαλέα έκφραση άποτελούν έπίσης προσόντα όχι λιγώτερο άξιοσημείωτα τής περισπούδαστης αυτής εργασίας.

Δ. ΠΡΟΦΙΛΗΣ, Αί έξ 'Ανατολών και Βορρά άπειλái κατά τής 'Ελλάδος (διάλεξη), ένημερωτική έκδοση του 'Ινστιτούτου Στρατηγικών Μελετών 'Ελλάδος, 'Αθήναι 1983, σελ. 48.

-πταρτο ρονέμιακκαμδ ό ,ροιδί ό ρονόδζακΜ

γός, συγγραφέας και πρόεδρος του ΙΣΜΕ Δ. Πρ. δείχνει στο τομίδιο αυτό όλη τήν εύαισθησία του και τήν άνησυχία του γιά τά βυρσοδομούμενα πάντοτε, εις βάρος τής ελληνικής ύπάρξεως, έκείθεν των πρós Βορράν και 'Ανατολάς ελληνικών συνόρων. Μέ θαυμαστή επιμέλεια έχει συγκεντρώσει πληθώρα ιστορικών στοιχείων από τήν πρώτη εμφάνιση των νεήλυδων στή γεωγραφική μας περιοχή άσπόνδων γειτόνων μας μέχρι σήμερα, και τά έκθέτει ξερά και πειστικά, χωρίς δικές του παρεμβολές, αφήνοντας τόν άναγνώστη νά βγάλη τά δικά του συμπεράσματα γιά τήν πάντοτε ύπαρκτή και πάντοτε επικρεάμενη άπειλή καταστροφής του ελληνικού Έθνους και εξαλείψεως του ελληνισμού από τήν πανάρχαια γεωγραφική του κοιτίδα. 'Η εργασία αυτή του στρατηγού Δ. Πρ. άποτελεί κραυγή άγωνίας ενός γρηγορούντος Έλληνος μέσα στο πέλαγος τής άδιαφορίας και τής έθνικής ναρκώσεως, πού δυστυχώς κατέκλυσε και κατέπνιξε τήν σύγχρονη ελληνική συνείδηση, κυβερνώντων και κυβερνωμένων.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΑΜΕΛΟΣ, Μακρυγιάννης — τó χρονικό μιás έποποιίας (μυθιστορηματική βιογραφία), Έκτη έκδοση, έκδ. «Βιβλιοπωλείου τής 'Εστίας», 'Αθήνα χ.χ., σελ. 238.

'Αριστοτέχνης στις βιογραφίες ήγετικών μορφών τής προεπαναστατικής και έπαναστατικής Έλλάδας ό διακεκριμένος δημοσιογράφος, κριτικός και λογοτέχνης Δ. Στ. πετυχαίνει στο *Μακρυγιάννη* του τó συνδυασμό ώρισμένων στοιχείων πού δύσκολα συνυπάρχουν στο ίδιο έργο: τήν βαθειά γνώση των ιστορικών πηγών και τήν έπιστημονική τεκμηρίωση, τή γλαφυρότητα του ύφους και τήν άνετη έκπτυξη του θέματος, τήν άξιολογική παρουσίαση ή άπόρριψη ιστορικών και βιογραφικών στοιχείων περιττών ή μη χαρακτηριστικών του βιογραφούμενου και, τó σημαντικότερο, τήν θαυμαστή ψυχογράφιση όχι μόνο του κεντρικού προσώπου αλλά και των άλλων πού καθ' όσονδήποτε τρόπο έμπλέκονται στην αφήγηση. 'Ο Δ. Στ., Ρουμελιώτης ό ίδιος, πρόλαβε και γνώρισε έκ του φυσικού τήν επιβίω-νουσα έξω πρόσφατα λεβέντικη ψυχή, τήν ψυχή του παλικάριου, τó ήθικό μεγαλείο του όρεινού λαού τής Έλλάδας — πού σήμερα δυστυχώς τείνουν νά έκλείψουν μετά τήν είσβολή τής λογοκρατικής παράνοιας — και γι' αυτό μπορεί νά διεισδύσει στις ψυχολογικές παραμέτρους των γεγονότων κατά τρόπο πού όποιοςδήποτε άλλος θά ήταν άδύνατο νά τó πράξη. 'Ο *Μακρυγιάννης* του δέν είναι μόνο μιá σημαντική συμβολή στην προσπάθεια άναστηλώσεως παλιότερων κορυφαίων φορέων ή έκφραστών του νεώτερου ελληνικού χαρακτήρα αλλά και έργο γενι-

κώτερης αξίας, γιατί ένεχυριάζει, διασώζει και έναποθηκεύει αθένητικά στίς σελίδες του τὸ ὠραίο καὶ μεγάλο ἥθος μιᾶς ἐποχῆς γιὰ νὰ τὸ μεταβιβάσῃ στίς σύγχρονες καὶ μελλοντικές γενιές. Τὸ ἥθος αὐτὸ ἀποτελεῖ θησαυρὸ ἀνεκτίμητο καὶ κληροδότημα ζωτικὸ γιὰ ἕνα κόσμο παρακμιακὸ, σὰν τὸν δικό μας, ποὺ μάταια προσπαθεῖ ψάχνοντας σὲ λανθασμένες κατευθύνσεις νὰ βρῇ κάποια ταυτότητα.

ΑΙΝΟΣ ΜΠΕΝΑΚΗΣ, *Παρουσίαση τῶν τόμων Neoplatonism and Early Christian Thought τῶν H. J. Blumenthal - R. A. Markus, London 1981 καὶ Neoplatonism and Christian Thought τοῦ D. J. O'Meara. Albany 1982 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν «Φιλοσοφία», ἐπετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), Ἀθήνα 1982, σελ. 12.*

Ἐξαιρετικὰ χρήσιμο βιβλιογραφικὸ ἔγχειριδιο γιὰ τίς ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις ἔργων ποὺ γίνονται κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια στὸν ἀγγλοσαξωνικὸ κόσμο γύρω ἀπὸ τὸ καυτὸ θέμα τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στὴν χριστιανικὴ θεολογικὴ σκέψη καὶ κοσμοθεωρητικὴ ἀντίληψη. Τὸ πρῶτο ἔργο, ποὺ ἀποτελεῖ ἐκδοσὴ πρὸς τιμὴν τοῦ ἐξέχοντος σύγχρονου ἑρευνητοῦ τῆς μετακλασσικῆς ἑλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας A. H. Armstrong (τοῦ ὁποῖου ὁ Δαυλὸς δημοσίευσε κατ' ἀποκλειστικότητα σὲ τέσσερες συνέχειες τὸ δοκίμιο *Greek philosophy and Christianity* στὰ τεύχη 18, 19, 20-21 καὶ 22 τοῦ 1983) εἶναι συλλογικὴ ἐργασία 19 συναδέλφων καὶ μαθητῶν τοῦ τιμώμενου, ἐνῶ τὸ δεῦτερο ἔργο περιέχει τίς ἀνακοινώσεις (19 συνολικά) τοῦ διεθνοῦς συνεδρίου, ποὺ μὲ τὸ γενικὸ αὐτὸ θέμα ὀργάνωσε στὴν Οὐάσιγκτων τὸ 1978 ἡ "Interantional Society for Neoplatonic Studies", ὅπου συνέδρος ἦταν καὶ ὁ διευθυντὴς τῆς *Ἐπετηρίδος* Αἴνος Μπενάκης. Ὁ Α. Μπ. παρέχει σημαντικὲς πληροφορίες καὶ εἰδήσεις γιὰ τὸ συνέδριο, ὅπως καὶ γενικώτερα γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Armstrong καὶ ἄλλων σύγχρονων μελετητῶν (ἀλλὰ καὶ παλαιότερων) τῆς κρίσιμης στὴν ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος συναντήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ μὲ τὸ ἰουδαϊκὸ πνεῦμα, συναντήσεως ποὺ προσελκύει τώρα τεράστιο ἐνδιαφέρον σ' ὅλο τὸν κόσμον καὶ διαχωρίζει τοὺς ἑρευνητὲς σὲ δύο στρατόπεδα. Ἐξαιρετικὴ ἡ μέθοδος καὶ ἡ ἐνημερότητα μὲ τὴν ὁποία ὁ Α. Μπ. παρουσιάζει τὴν εἰκόνα τῶν νεοπλατωνικῶν σπουδῶν σήμερον.

ΑΙΟΝΥΣΗΣ ΜΙΤΑΚΗΣ, *Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1836 (ἱστορικὴ πραγματεία)*, Ἀθήνα 1983, σελ. 227, σχ. 80.

Ὁ περισπούδαστος Δ. Μ. μᾶς παρουσιάζει ἑ-

να πυκνὸ σὲ γνώσεις καὶ γραφὴ σύγγραμμα, ποῦ, ὅπως λέει ὁ ἴδιος στὰ «Προλεγόμενα» του, ἔχει σχηματιστεῖ γιὰ διδακτορικὴ διατριβή. Τὸ ἔργο μὲ μεθοδικότητα, μὲ ἀγρυπνὴ καταφυγὴ καὶ φροντίδα τῶν πηγῶν, μὲ ἑλληνικότητα καὶ δημοκρατικότητα καταγίνεται μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1836, ποὺ χαρακτηρίζεται σὰν πρώτη πολιτικὴ ἐπανάσταση τῆς Νέας Ἑλλάδας ἐνάντια στὴ βαβερικὴ ξενοκρατία τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων καὶ διοίκησης καὶ ὑπὲρ τῆς ἀπονομῆς δικαίου μερίσματος ἀγαθῶν καὶ ἀξιομάτων στοὺς μαχητὲς τῆς ἐθνικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821. «Τὸ γένος τοῦ 21», γράφει, «ἀποσκοποῦσε πρῶτιστά στὴν ἀποτίναξη τοῦ ἐξωτερικοῦ ζυγοῦ, δηλ. τὴν ἐθνικὴν τοῦ Ἑλευθερία, μὰ συνάμα ἀπέβλεπε καὶ σὲ τρεῖς ἄλλες ἐσωτερικοῦ χαρακτῆρα ἐλευθερίες πῶπαιρναν ἐθνικὲς διαστάσεις, ἤτοι τὴν Πολιτικὴν ἢ Δημοκρατικὴν Ἑλευθερία, τὴ Θρησκευτικὴν Ἑλευθερία καὶ τὴν Οἰκονομικὴν Ἑλευθερία». Γιὰ τοῦτα, ἐπειδὴ περιπαίχτηκε, ἀντέδρασε μὲ τοῦτη τὴν ἐπανάσταση. Πλήθος εἶναι οἱ σύγχρονες τῶν γεγονότων πηγές καὶ ἀναφορές σὲ ἰδιωτικὰ καὶ κοινὰ ἔγγραφα. Ἀπειρες εἶναι καὶ οἱ καταφυγές σὲ σχετικὰ ἔργα ἄλλων τότε ἢ σύγχρονων. Οἱ τρεῖς σελίδες καταγραφῆς τῶν βοηθημάτων μαρτυροῦν γιὰ τοῦτο εὐγλωττα. Ὁ Δ. Μ. παρακολουθεῖ, ἀναπτύσσει καὶ ἀναλύει τὸ θέμα του καὶ σὲ βάθος καὶ σὲ πλάτος. Ἑρμηνεύει περιστατικά, περιγράφει συμπεριφορές, πρόσωπα, καταστάσεις, ἀποκαλύπτει λάθη καὶ σκευωρίες. Τὸ ἔργο στὰ τρία μεγάλα κεφάλαια, Προαγγέλματα — Ἐπανάσταση — Μετεπαναστατικά, μᾶς μαθητεῖ στὰ πρῖν, κατὰ καὶ στὰ μετὰ τὴν ἐπανάσταση μὲ ὅλες τίς λεπτομέρειες, ἐνδιαφέρουσες καὶ γιὰ τὴν ἱστορικὴ τους θέση καὶ σημασία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ὅτι, γονιμοτάτος καὶ σημαντικώτατος συγγραφέας ὁ Δ. Μ., κατέχει τὸ θελγητρο τῆς ἐλξης καὶ τῆς πρόκλησης τοῦ ἀμείωτου ἐνδιαφέροντος τῶν ἀναγνωστῶν του. Τοῦτα τὰ δύο στοιχεία, καθὼς συναγωνίζονται στὸ ἐρευνητικὸ αὐτὸ ἔργο, τὸ καθιστοῦν ἀναγκαῖο κείμενο μαθησης κάθε Ἑλληνα, εὐκατάληπτο καθόλα, παρά τὴν περιρρέουσα λεπτομέρεια σὲ περιστατικά καὶ ὀνοματικούς καταλόγους. —Α. Π.

ΝΙΚΟΣ Β. ΛΑΔΑΣ, *Χαί - Κάι (ποίησις)*, ἐκδ. «Μαυρίδης», Ἀθήνα 1983, σελ. 62, σχ. 80.

Ὁ Ν. Λαδὰς ὑπῆρξε ποιητὴς ποὺ δὲν βρίσκειται πιά ἀνάμεσα μας. Μετὰ ἀπὸ μιά σύντομὴ ζωὴ 26 χρόνων πέθανε τὸ 1979. Γεννημένος στὰ 1953 σπούδασε φιλολογία· μᾶς ἔφησε δείγματα μιᾶς λεπτῆς καὶ ὑψηλῆς ποιητικῆς ἰδιοσυγκρα-

σίας, την «Πανοπλία σέ τιμή εύκαιρίας» και τις «Προσφορές». Τά «Χάι-Κάι» είναι ποιήματα στιγμιαίου μεγέθους, τριών στενόγραμμων στίχων με σύνολο όλο κι όλο συλλαβών 17. Ή ίκανότητά τους ένισχύεται από τη δύναμη του δημιουργού νά περικλείνει σέ τόσο περιορισμένο συλλαβικό χώρο πλατιά νοήματα, διαχρονικά και πανανθρώπινα. Τό είδος είναι μεταφυτευμένο στά έλληνικά από την ιαπωνική γραμματολογία. Σέ τούτο ό εύλογημένος ποιητής Ν. Δ. είχε έγκυψει μέ απόλυτη γνώση, έμπειρία και επιτυχία. Διάμεσα από τις ιδέες και τούς στίχους διαφαίνεται ή πνευματική του συγκρότηση, ή ιδεαλιστική του χάραξη, ή ποιητική του ευπρέπεια, ό φιλοσοφικός του προβληματισμός: «Όταν σέ βλέπω / ραγισμένο μάρμαρο / γίνομαι σοφός». Ή: «Ξεκαρφώνοντας / ένα ένα τ' άστέρια / τί νά έλπίζεις;». Κι άλλου: «Τήν όμορφιά του / ποιός τήν έκανε τροφή / γιά τά κοράκια;» Ή συλλογή περιέχει δείγματα και άλλης γραφής του: «Τό φεγγάρι μιλούσε / καθώς τά χέρια σου / άγγιζαν τή σωπή». Ό Δημ. Νικορέτζος, πού μάς εισάγει στήν ποίησή του, γράφει γιά τό Ν. Λαδά: «Είναι άμεσος και καιρίος. Όσο είναι λιτός, άλλο τόσο είναι περιεκτικός... Τά «Χάι-Κάι», πού πυροδότησε στό διαστρικό διάστημα τής ποίησης, άποτελούν τις φωτοβολίες τής ψυχής του στό χάος». —Α. Π.

ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΡΟΔΑΚΗΣ, Ή κρίση τών καλλιτεχνικών αξιών στό σύγχρονο κόσμο (δοκίμιο), έκδ. «Λίνος», Αθήνα 1983, σελ. 180.

Βιβλίο κατατοπιστικό σάν βοήθημα γιά την ιστορική πορεία τής τέχνης στά τελευταία 150 χρόνια. Ό Π. Ρ. περιδιαβάει στά καλλιτεχνικά ρεύματα και την εποχή τους από τό 1848 και δώθε. Άσχολείται μέ τó ρεαλισμό και τά προβλήματα του, τó ρωμαντισμό και την εποχή του, τόν παρνασσιισμό και τούς αντιπροσώπους του, τις νέες σχολές, τó συμβολισμό, τόν έξπρεσιονισμό και ίμπρεσιονισμό μέ τούς αντιπρόσωπους και τις αντιμαχίες τους, καθώς και τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Γίνονται αναλύσεις και αναπτύξεις τών στοιχείων τού φροϋδισμού, τού υπερανθρώπινου, τού Elan Vital. Άνοίγεται τó τρίδρομο: Ή τέχνη γιά την τέχνη, ή τέχνη τής νέας κοινωνικής διάσπασης, ή άρνηση τών διανοούμενων νά υποτάξουν τó άτομο στή συλλογικότητα. Τό γενικό συμπέρασμα είναι, πώς οι μάζες θά υπάρξουν ως ό γνώμονας τής καλλιτεχνικής δημιουργίας, γιατί αυτές θά πρέπει σέ τελευταία ανάλυση νά συγκινούνται. Ή έπιστήμη μέ τη μικροτεχνολογική της ανάπτυξη, τά κομπιούτερ και τά δσα

άλλα τηλε- θά υπάρξει και πηγή και καταλύτης τής καλλιτεχνικής δημιουργίας, πού και αυτή θά πάψει νά ισχύει ως έργο ενός, αλλά θά άθροίζεται ως έπιτεύγματα πολλών, ως συλλογικότητα. Δογματίζει προφανώς ό Π. Ρ. κατά τη μαντογνωμία του, όταν άποδέχεται τó ούμανιστικό άτομο πιά ξεπερασμένο και μοναδικό στόχο και ύψωση τής δημιουργίας τις μάζες. Και μάλιστα σέ μιá εποχή πού παρά τις συνολικές κατακυριεύσεις ό άνθρωπος έπαναστατεί πιά γιά την κατάπληξη τής ιδιαιτερότητάς του και τά δράματα τών μοναχικών λαών έπανασγκινούν την ανθρωπότητα. — Α. Π.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΜΑΚΡΗΣ, Άγναντέματα (ποιήματα), Αθήνα 1981, σελ. 99.

Μέ άπλότητα και μέ άμεσότητα είναι ποιημένα τά συνθέματα τού Α. Μ. Άπό προσωπικές μνήμες και βιώματα τής ατομικής και οικγενειακής του ζωής, καθώς και τής έθνικής μας γιορταστικής παρουσίας. Οι στίχοι του λοιτοί μά καλόχοι έμπνέονται από ύψηλό φρόνημα, άγνή πίστη και σεβάσμια άγάπη στά πατρογονικά και παραδομένα. Άναβρύζουν θρησκευτική εύλάβεια, δηλώνουν την εύγνωμοσύνη στή λατρεμένη γυναίκα, άποκαλύπτουν τη συγκίνηση, προδίδουν τη γλυκιά σκέψη γιά τή νέα γενιά. Ή γλώσσα είναι όργανωμένη, καλλιεργημένη. Μονάχα στις δύσκολες καμπές τού παραδοσιακού στίχου, πού ακολουθεί, δείχνει λίγο ανυπόταχτη. Ξεχωρίζουν γιά τó ύποβλητικό τους ύφος τά: «Φθινόπωρο» σελ. 13, «Άνοιξη» σελ. 14, «Μυστικό τραγούδι» σελ. 22, και άλλα. Και γιά τó διονυσιακό τους χρώμα τά: «Πίνε — λησμόνα — κέρνα», σελ. 9 και «Άφήστε με νά πιώ», σελ. 88. —Α. Π.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ε. ΣΤΑΥΡΑΚΑΣ, Άντιθέσεις συγκλίνουσες (ποίηση), Αθήνα 1984, σελ. 29.

Ποιήματα έμπνευσμένα από φιλοσοφικές ρήσεις από τη μία και τη θεολογική παράδοση από την άλλη. Τά περνούν ή υπαρξιακή άγωνία και ή αίσθηση τής μικρότητας σχετικά μέ την άπεραντος ύνη τού σύμπαντος, τοπικά και χρονικά. Παρά τη διαλογική τους έδραίωση, ταλαντεύονται ανάμεσα στή ζωή: «... Οι αισθήσεις μας / άνίκανες νά συλλάβουν / χώρο και χρόνο / δημιουργούν / την εύτυχία τού σήμερα /», στήν έλπίδα: «... Προσδοκώ στόν άχραντο / άχρονο χρόνο / τόν ρυθμιστή / τής οικονομίας στή φύση / και έλπίζω...», στήν πίστη: «... Κι άν δέν πορέσεις / νά βρεις / ένα Θεό / γιά νά πιστέψεις / μήν ύστερήσεις / ένα βωμό / στό όνειρο νά στήσεις / και νά λατρέψεις τη ζωή», στά δυσάνθρω-

πα: «... Κι ἐκεῖ στὸ βάθος / ἑνὰς σταυρός.. / καὶ πρὶν ἀκόμα / γεννηθεῖς». — Α. Π.

ΚΩΣΤΑΣ ΣΟΥΕΡΕΦ, *Κόρινθος* — Συρακούσα μέσω ἀκτῶν Ἰονίου (ποιητικά κείμενα), ἐκδ. «Πόρφυρας», χ.χ., σελ. 27, σχ. 160.

«Ομορφα ποιητικά κείμενα με φωτολαμπές ἀπὸ μνημονικές ποιητικές ἐπικοινωνίες καὶ ἀπὸ ἀντανεκλάσματα ἀμεσης γνωριμίας με τὶς θεάσεις τῶν γύρω ἔμψυχων ἢ ἀψυχων, καθὼς στὸ διάβα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ταξιδεμοῦ τῆς μᾶς πλησιάζουν ξεχωριστὰ καὶ πλούσια. Ἡ γραφὴ τοῦ Κ. Σ. συνέχει τὴ γλῶσσα καὶ τὴ ζεστασιά τῆς πρωτόγνωρης ἐπαφῆς μαζί με τὴν πίκρα καὶ τὴν παγωνιά πού φυσάει στὴν ψυχὴ μᾶς τὸ περασμένο καὶ ἀπόμακρο. Ὁ κρυμμένος στοχασμὸς ἀποκαλύπτεται με διακριτικότητα. Τὰ λεκτικὰ στοιχεῖα προσεγμένα καὶ λεπτοδουλεμένα προσθέτουν παλμὸ καὶ μουσικότητα, ταιριαστὰ δεμένα με μιὰ ὑπόκωφη νοσταλγικότητα. Σὲ προκαλοῦν, σὰν γλυκὲς ὥρες μεθυσιοῦ, νὰ τὰ γευτεῖς με εὐχαρίστηση, νὰ τὰ διαβάσεις: «Μὴν κοιμῶνεσαι, Ἀρτεμη, ἀλλὰ ἀφῆσε τὸ λινὸ νὰ πᾶσει στὰ δάχτυλα τῶν ποδιῶν. Θὰ τὸ μαζέψουμε στὴν ἄκρη, θὰ βγάλουμε τὰ σανδάλια σου, θὰ λύσουμε τὰ μαλλιά σου καὶ θὰ σὲ χαροῦμε ἐπιτέλους γυναῖκα νέα καὶ σφιχτή. Τὸ τόξο καὶ τὴ φάρετρα κρεμάσαμε στὴ δοκὸ τοῦ παλατιοῦ» («Σελήνη τῆς Νύχτας» σελ. 19). — Α. Π.

ΠΙΟΤΗΣ ΚΑΤΡΑΚΗΣ, *Ἀττικός οὐρανὸς (ποίημα)*, Πειραιᾶς 1983, σελ. 76, σχ. 80

Ὁ Π.Κ. ἔχει γράψει μυθιστορήματα, διηγήματα, θεατρικά, δοκίμια. Καὶ ἀπὸ τὸ 1976 ἔχει παρουσιάσει ἑπτὰ ποιητικὲς συλλογές. Μετὰ ἀπὸ τέτοια ἐνασχόληση προσφέρεται δυνατός καὶ ρωμαλέος σὲ τοῦτη τὴ σύνθεση. Τὰ θέματά του, οἱ ὀχλήσεις του, εἶναι ποικίλα. Μᾶς δίνει ὁ ἴδιος τὴν ἐρμηνευτικὴ τους κατεύθυνση· μὰ καὶ μόνοι μᾶς ἀλλὰ μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε. Ὅπως δὴ ποτε ἀπὸ τὴν ιδέα τοῦ θέματος στὴν ἐκτέλεσή της με τὸ στίχο καὶ τὴν εἰκόνα, με τὸν ὑποφώσκοντα θεατρικὸ διάλογο καὶ με τὸ ζετίναγμα τῆς εἰρωνικῆς περιπτύξης τῆς ζωῆς καὶ τῶν πραγμάτων τῆς μεσολαβεί καὶ μᾶς διακατέχει ἐνα ξάφνιασμα. Ὑπάρχει δραματικότητα καὶ συμβολισμὸς με πλούσια δόση πικρῆς ἀπέχθειας γιὰ τὰ ἀγκαθωτὰ καὶ παρόξενα. Ὁ Π.Κ. πλαταίνει τὰ ὄρια τῶν λέξεων. Στοιχεῖα τῆς ποιήσεώς του μᾶς περνοῦν στὸ παράλογο:

... Δὲν μπορεῖτε, καλὴ μου κυρία, παρὰ νὰ προσεύχεστε
Γιὰ τὶς ψυχὲς τῶν διαβόλων, πού χορεύουν μετὰ
τὰ μεσάνυχτα

στὶς παραλιακὲς βίλλες τῶν ἀνεργῶν
τσιγγάνων...

Γι αὐτό, ποτὲ φωτιά στὸ βυθὸ τῆς ἐκφυλισμένης
θάλασσας...

Α. Π.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ Ι. ΤΡΑΓΕΛΛΗΣ, *Μνήμες (διηγήματα)*, Ἀθήνα 1983, σελ. 224.

Ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου αὐτὸ δὲν ζεῖ πιά. Πέθανε μετὰ ἀπὸ πολὺχρονη ἀρρώστια σὲ ἡλικία μόλις 42 χρονῶν. Τὸ γράψιμο τούτων τῶν διηγημάτων του ἦταν ἡ φυγὴ καὶ ὁ γλυκασμὸς στοὺς πόνους του. Τὰ χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος: «Ἀγαπητὲ φίλε, σὲ τοῦτο τὸ βιβλίο εἶναι σελιδοποιημένη ἢ λαχτάρα καὶ ἡ νοσταλγία ἐνὸς ἀνθρώπου γιὰ τὸν τόπο πού γεννήθηκε καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους του». Ὁ Προκ. Πανταζῆς συμπληρώνοντας τὸν γράφει: «Ὁ Θεόφιλος κινήθηκε στὸ χωρὸ τῶν παιδικῶν ἀναμνήσεων. Τί λεπτολόγα καὶ ὑπέροχη περιγραφή τοῦ χώρου καὶ τῆς παιδικῆς ψυχολογίας!» Ἡ συγγένισά του Τερ. Τραγέλλη ἐπεξηγεῖ: «... ἡ λαχτάρα νὰ ξαναῖσει τὶς παλιὲς ὁμορφες στιγμὲς τὸν ἔκαναν νὰ πιάνει τὴν πέννα καὶ νὰ γεμίζει ἔτσι τὶς ἀδειες ὥρες του, γράφοντας ἀνεπιτήδευτα ἀπλὰ καὶ αὐθόρμητα...». Καὶ ἐμεῖς διαπιστώνουμε τὸ θάρρος μιᾶς λεβέντικης συμπεριφορᾶς, πού δὲν καρτερεῖ μοιρολατρικὰ τὸ θάνατο· ἀλλὰ τὸν ἀντιμάχεται σὰν πραγματικὰ ἐλλήνιδα σκέψη, καθὼς με τὴ ἀσπιλότητα μιᾶς ὥραιας γραφῆς μᾶς ἐπαναφέρει στὰ ὀλοκάθαρα νάματα τῆς ἐλληνικῆς φύσης καὶ ζωῆς. — Α. Π.

ΜΗΤΣΟΣ ΚΑΤΣΙΝΗΣ, *Ἀγάπη στὸν ἀνθρώπο - ἀνθρώπιὰ στὴν ἀγάπη (μελέτη)*, Ἀθήνα χ.χ., σελ. 71, σχ. 160.

Μὲ σεβασμὸ καὶ μέληση ἔχει ὁ Μ. Κ. στὸ βιβλίο του αὐτὸ παρουσιάζει τὸν ποιητικὸ λόγο τοῦ Ἀποστ. Μαγκανάρη. Παρακολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὴ γραφὴ του καὶ ἀπὸ τὸν ὑποβαλλόμενο στίχο τῆς ἀναλύει καὶ φωτίζει τὴν ὅλη ψυχοσύνθεση καὶ βιοθεωρία τοῦ ποιητῆ Μαγκανάρη, καθὼς ἀναφέρεται καὶ σὲ λεπτομέρειες καὶ σὲ γενικότητες, πού με τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο τὸν ἐπηρέασαν. Ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ Μ.Κ. χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν εὐληπτο καὶ εὐγενικό τρόπο, πού τὸν ὀπλίζει με τὴν ἱκανότητα νὰ ὑπεισέρχεται χωρὶς μακρηγορίες στὶς λεπτές πτυχὲς καὶ βαθυνότερες φάσεις τῆς ποιητικῆς σύνθεσης τῶν μελετημάτων του· καὶ ἔτσι μᾶς ἀποκαλύπτει δυσκολονόητα μυστικά της καὶ μυνήματα. Ἡ μελέτη διακρίνεται καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ τῆς χροιά. Εἶναι ἕνα ὡραῖο παράδειγμα

για δσους μας ζητοῦμε νά διεισδύσουμε στὰ μυστικά δρομάκια τῆς συλλογῆς καὶ δημιουργίας τῶν ποιητῶν μας. Τὸ βιβλίο κλείνει μὲ ἀντιπροσωπευτικά δείγματα καὶ ἀπὸ τὶς 14 ποιητικές συλλογές τοῦ Μαγκανάρη, ἐπιλεγμένα ὥστε καὶ τὸν ποιητὴ μπορούμε νὰ γνωρίσουμε μὲ ἄμεση προσωπική μας ἐπαφή καὶ τὸν συγγραφέα Μ. Κ. νὰ δικαιώσουμε γιὰ τὴν πυκνὴ καὶ εὐστοχὴ του μελέτη. — Α. Π.

ΘΑΛΕΙΑ ΤΣΑΡΝΑ, *Πλάι τοὺς κήπους (ποιήματα)*, Ἀθήνα 1981, σελ. 115.

Μήνυμα βαθεῖας αἰσιοδοξίας καὶ ξανανασταίματος μιᾶς ἀγνῆς, ἀγαστῆς ζωῆς εἶναι σχεδὸν ὅλα τὰ ποιήματα τῆς Θ. Τσ. στὴ συλλογὴ τῆς αὐτῆς. Ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ πρῶτο ἐρέθισμα, περνοῦν στὴ διαπίστωση τῆς λερωμένης, συνταραγμένης πραγματικότητας, φτάνουν στὸ φιλοσοφικὸ ἐγερτήριο πρόσταγμα: «*Ἡ πράα μέρα φίλε σὲ καλεῖ / νὰ τὴ διαβεῖς καὶ νὰ τὴ χρωματίσεις. / Δίβουλος τίς κοιτάς; / Γύρισε τὴν πυξίδα σου / στῆς μεσημβρίας τοὺς χώρους*». Ἡ ποιήτρια ζεῖ αἰσθαντικά τὴν κάθε στιγμή τῆς· καὶ πότερο τὰ πρωῒνά μὲ τὴν αὐγινὴ προσδοχὴ μιᾶς ἀλλιώτικης μέρας, μιᾶς ἐλπιδοφόρας μεταλλαγῆς: «*Βιαστεῖτε νὰ τρυγήσετε τὴν ἐλπίδα / ν' ἀφουγκραστεῖτε τὸν ἀπόηχο / τῶν μακρυνῶν τραγουδιῶν*». Ἀναβόλισμα πραδότηας καὶ γλυκύτητας τὰ συνθέματά τῆς, ἀγάπης καὶ πίστης γιὰ ἕνα καλύτερο μελλούμενο, μὴδὲ τὸ θάνατο ποὺ θὰ φοβᾶται στὸ «*Αὐγινὸ σάλπισμα*»: «*Περπατάει πλάι μου / μὲ μιὰ ἀγκίδα κρυμμένη στὴ ράχη. / ὄχι δὲν εἶναι μέσα μου ὁ θάνατος. / Τὸ μουγκρητὸ τῶν σκοτεινῶν κοπαδιῶν / γλυστράει καὶ χά-*

νεται / ἀπὸ τὸ σάλπισμα τῶν αὐγινῶν ἤχων». Ὁ στίχος τῆς Θ. Τσ. ἀβίαστος ἀπλώνεται δρέποντας ὅ,τι ἀνθεὶ στὴν ποιητικὴ τῆς ὥρα. Κι ὥς τὰ δρέπει, λυπᾶται νὰ τ' ἀπαρνηθεῖ. Θὰ πείραζε μιὰ αὐστηρότερη ἐπιλογὴ; Ἀπὸ τίς πλούσιες ροές ξεχωρίσαμε πρὶν πυκνολεγμένα τὰ: «*Ἀνοδικό*», «*Οἰκειοποίηση*», «*Ἀπεραντοσύνη*». — Α. Π.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΜΑΞΙΜΟΥ, *Κάτι συμβαίνει μὲ τὸν ἄντρα μου (διηγήματα)*, 2η ἐκδόση, ἐκδ. «*Στοχαστής*». χ.χ., σελ. 166.

Δυναμικὴ συγγραφέας ἡ Π. Μ. συνθέτει τὰ πρόσφατα τοῦτα διηγήματά τῆς μὲ συνδυαστικὴ μεστότητα ἐξωτερικῆς παράστασης καὶ ἐσωτερικῆς δράσης. Ἡ εἰκόνα πολυεδρική ἀλλὰ ἀπλὰ κατανοητὴ, συνθέτει κάθε φορὰ καὶ διάφορο τὸ σκηνικὸ χώρο, ὅπου τὰ συνανθρώπινα αἰσθήματα καὶ ἐπιθυμίες ἰχνογραφοῦνται μὲ τὸ ζωηρὸ τονισμὸ τῶν βλεμμάτων, τῶν χειρωνακτικῶν, τῶν σωματικῶν γενικὰ ἀντανακλαστικῶν κινήσεων καὶ συμπεριφορᾶς. Τὰ διηγήματα ἀναφέρονται σὲ βιωμένα περιστατικά, ποὺ ἡ ἄξια γραφίδα τῆς Π. Μ. μετουσίωσε σὲ στοχαστικούς χώρους ἀνάβρυσης πλούσιας ἐγνοίας καὶ ἀγάπης γιὰ τὰ καθημερινὰ καὶ ἀνθρώπινα. Τὰ χαρακτηρίζει βαθεῖα ἀνασκαφὴ τῆς ψυχολογικῆς λειτουργίας, ποὺ χωρὶς ὁμῶς κουραστικές ψυχογραφικὲς ἀναλύσεις ἀλλὰ μὲ ἐξωτερικὲς καίριες ἀντιδράσεις μᾶς σκιαγραφοῦν τοὺς ἡρώες τοὺς. Ἡ εὐληπτὴ περιγραφὴ, ἡ ἀφαίρεση τῶν περίτεχνων ἐκφρατικῶν στοιχείων, ἡ πραγματωμένη τους ἀληθοφάνεια καὶ ἡ γλωσσικὴ τους μεστότητα προσδίδουν στὰ διηγήματα τῆς Π. Μ. τὴ γητεία τῆς ἄμεσης καὶ ἀληθινῆς κατάληξης. — Α. Π.

ἈΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τρίμηνη ἐκδόση παιδευτικοῦ προβληματισμοῦ τῆς ὁμώνυμης ἐπιστημονικῆς ἐταιρείας (ἐπιστοασία Κ.Ν. Παπανικολάου), τεῦχος 28, Φθινόπωρο 1983 • ΕΠΟΠΤΕΙΑ, μηνιαῖο περιοδικὸ (διευθυντὴς συντάξας Παναγιώτης Θ. Δρακόπουλος), τεῦχος 85, Δεκέμβριος 1983 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, μηνιαία περιοδικὴ ἐκδόση γραμμάτων καὶ τεχνῶν (διευθυντὴς Γ. Ν. Παπαγεωργίου, ἀρχισυντάκτης Γ.Χ. Χαλατσᾶς), ἀριθ. φύλλου 85, Νοέμβριος 1983 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία ἐφημερίδα τῶν ἐργαζομένων στὰ Πανεπιστήμια (ἐκδότρια Εὐαγγελία Τσολακοπούλου), φύλλο 10, Ὀκτώβριος 1983 • ΥΔΡΙΑ, ΟΣΤΡΑΚΑ, περιοδικὸ τῶν Πατρῶν (διευθυντὴς Σωκρ. Α. Σκαρτσῆς), ἀριθ. τεύχους 44-45, Ὀκτώβριος 1983 • ΑΙΟΛΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, δίμηνη ἐπιθεώρηση τῆς Λεσβιακῆς Τέχνης (ιδιοκτήτης -διευθυντὴς Γ. Βαλέτας), τεῦχος 75-76, Μᾶης - Αὐγούστος 1983 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΡΟΥΜΕΛΗ, δίμηνη ἐπιθεώρηση ποικίλου προβληματισμοῦ (ιδιοκτήτης-ἐκδότης-ὑπεύθυνος Κώστας Δ. Ἀβραάμ), τεῦχος 24, Νοέμβριος - Δεκέμ-

βριος 1983 • ΠΟΡΦΥΡΑΣ, περιοδική έκδοση γραμμάτων - τεχνών (διεύθυνση Δημήτρης Κονιδά-ρης — Περικλής Παγκράτης), αρ. τεύχους 20, Δεκέμβρης 1983 • ΙΛΙΣΟΣ, διμηνιαίον περιοδικόν ἐλευθέρας σκέψεως (διευθυντής Κωστής Μελισσαρόπουλος), τεύχος 157, Νοέμβριος - Δεκέμ-βριος 1983 • ΕΥΒΟΓΓΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ, μηνιαία έκδοση (διευθυντής Κ. Δημόπου-λος), αριθ. φύλλου 19, Νοέμβρης 1983 • Η ΑΛΗΘΕΙΑ, εβδομαδιαία ανεξάρτητη εφημερίδα (ἐκδότης-διευθυντής Χρήστος Σπ. Βίρλας), αριθ. φύλλων 16-17 • ΧΡΟΝΙΚΑ, μηνιαίο ὄργανο τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος (ὕπευθυνος Ἰωσήφ Λόβιγγερ), τεύχος 63, Δε-κέμβριος 1983 • ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΖΩΗ, μηνιαίο εἰκονογραφημένο περιοδικό τῆς Θεσσαλονίκης (ἐκδότης-διευθυντής Ν. Γ. Μέρτζος), τεύχος 210, Νοέμβριος 1983.

Λίγοι ἀκόμη, οἱ τελευταῖοι, τόμοι Α' (1982) καὶ Β' (1983) τοῦ Δαυλοῦ, δεμένοι καλλιτεχνικὰ καὶ πολυτελῶς (λινόδετοι), ὑπάρ-χουν καὶ διατίθενται μόνο στὰ Γραφεῖα τοῦ Περιοδικοῦ. Σελίδες 560 καὶ 544, τιμὴ ἐκάστου δρχ. 1.400.

Ἀποστέλλονται καὶ ταχυδρομικά, κατόπιν τηλεφωνήματος τῶν ἐνδιαφερομένων, μὲ τὴν ἴδια τιμὴ, χωρὶς ἄλλη ἐπιβάρυνση. Τηλ. 3223957 ἢ 9823655.